

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στις

Διεθνείς Σχέσεις και Ασφάλεια

Διπλωματική Εργασία:

**Η διάσταση της «ασφάλειας» του Project της Μεγάλης Ανατολίας
(Great Anatolian Project) για την εσωτερική και εξωτερική
πολιτική της Τουρκίας**

Φοιτητής: Ιωάννης Δρεπανιάς

Επιβλέπων Καθηγητής: Γεώργιος Χρηστίδης

Δεκέμβριος 2018

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΣΥΝΟΨΗ

Το νερό αποτελούσε ανέκαθεν πόρο ζωτικής σημασίας για την επιβίωση, γι' αυτό όλοι οι μεγάλοι πολιτισμοί της αρχαιότητας αναπτύχθηκαν γύρω από υδάτινους πόρους όπως ποτάμια. Μία από τις περιοχές αυτές ήταν και η Μεσοποταμία, η περιοχή μεταξύ των ποταμών Τίγρης και Ευφράτης. Σήμερα οι πηγές των δύο ποταμών βρίσκονται στη νοτιοανατολική Τουρκία και από τα νερά τους εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά η παροχή νερού στη Συρία και στο Ιράκ. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 η Τουρκία έχει εγκαινιάσει στην περιοχή ένα πρόγραμμα εκτεταμένης εκμετάλλευσης των υδάτων των δύο ποταμών μέσω της κατασκευής φραγμάτων και υδροηλεκτρικών σταθμών, το επονομαζόμενο Πρόγραμμα Νοτιοανατολικής Ανατολίας (ή GAP). Μέσω του GAP η Τουρκία επιδιώκει πολλαπλούς στόχους στον τομέα της ασφάλειας. Στο εσωτερικό επίπεδο επιδιώκεται η αντιμετώπιση του κουρδικού ζητήματος μέσω οικονομικής ανάπτυξης, αφομοίωσης του κουρδικού πληθυσμού, εκτοπίσεις πληθυσμών και ακόμα και εκμετάλλευση των φραγμάτων για την επιχειρησιακή αντιμετώπιση του PKK. Ως προς την εξωτερική ασφάλεια, η Τουρκία εκμεταλλεύεται την πλεονεκτική της θέση για να ασκήσει πιέσεις και επιρροή στα γειτονικά κράτη, ελέγχοντας τη ροή των υδάτων, προκειμένου να υλοποιήσει τα περιφερειακά ηγεμονικά της σχέδια νέο-οθωμανικής εμπνεύσεως. Πρόκειται για την επιδίωξη υδροηγεμονίας ως μέρος μιας ευρύτερης ηγεμονικής στρατηγικής.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ABSTRACT

Water has always been recourse of vital importance for the preservation of life, that is why all the great civilizations of ancient times developed around water resources such as rivers. One of these areas was Mesopotamia, the area between the Tigris and Euphrates rivers. Nowadays the sources of the two rivers are located in southeastern Turkey, and water the supply of Syria and Iraq depends almost exclusively on their waters. Since the mid-1980s, Turkey has launched a project of extensive water exploitation of the two rivers through the construction of a number of dams and hydroelectric power stations, the so-called Southeastern Anatolia Project (or GAP). Through GAP, Turkey pursues multiple objectives in the area of security. As far as internal security is concerned, Turkey seeks to address the Kurdish issue through economic growth, assimilation of the Kurdish population, population displacements, and even the use of dams for the operational confrontation of PKK. Regarding external security, Turkey makes use of its advantageous position in order to exert pressure and influence on neighboring states by controlling the flow of water, aiming to materialize its regional hegemonic plans of neo-Ottoman inspiration. It is the pursuit of hydrohegemony as part of a wider hegemonic strategy.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Ιωάννης Δρεπανιάς

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: ΟΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ» ΣΤΗΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	4
ΓΕΝΙΚΑ.....	4
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΕΝΟΣ ΚΡΑΤΟΥΣ.....	4
ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	8
Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	14
Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΥΔΑΤΩΝ ΣΤΗ Μ. ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ GAP	32
ΓΕΝΙΚΑ.....	32
Η ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΥΔΑΤΩΝ.....	32
Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΥΔΑΤΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ	35
ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ GAP.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ GAP ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ	50
ΓΕΝΙΚΑ.....	50
ΟΙ ΥΔΑΤΙΝΟΙ ΠΟΡΟΙ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ.....	50
ΤΟ GAP ΚΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ: ΤΟ ΚΟΥΡΔΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ	55
ΤΟ GAP ΚΑΙ Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ: ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗ ΣΥΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΙΡΑΚ	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	72
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	76

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι γνωστή και αδιαμφισβήτητη η σημασία που έχει το νερό για τη ζωή και κατ' επέκταση για την ανάπτυξη των κοινωνιών και του πολιτισμού. Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι σε περιοχές ποταμών αναπτύχθηκαν οι πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί της ανθρωπότητας. Μία από αυτές ήταν και η Μεσοποταμία, δηλαδή η περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη που εκβάλουν στον Περσικό κόλπο. Γύρω από τους ποταμούς αυτούς αναπτύχθηκαν οι Σουμέριοι στους οποίους οφείλονται σημαντικές ανακαλύψεις της ανθρωπότητας όπως η γραφή και ο τροχός, ενώ εκεί ξεκίνησε η ζωή σε οργανωμένες πόλεις (*Ozkahraman 2017, 411*). Παράλληλα, από την 4^η χιλιετία π.Χ. καταγράφεται η χρήση των υδάτων των ποταμών σε οργανωμένα δίκτυα άρδευσης από τους Σουμέριους και τους Βαβυλώνιους (*Lorenz & Erickson 1999, 3*).

Στην ίδια περιοχή τα νερά των δύο ποταμών εξακολουθούν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή των κρατών που καταλαμβάνουν σήμερα τη Μεσοποταμία, δηλαδή στην Τουρκία, στη Συρία και στο Ιράκ. Και οι δύο ποταμοί πηγάζουν από τα βουνά της ανατολικής Τουρκίας. Ο Τίγρης διέρχεται ελάχιστα από τη Συρία (μόλις το 1%) και συνεχίζει στο Ιράκ, ενώ ο Ευφράτης διέρχεται κατά 20% από τη Συρία και 40% από το Ιράκ. Οι δύο ποταμοί ενώνονται και σχηματίζουν τον ποταμό Shatt Al Arab στο νότιο Ιράκ ο οποίος εκβάλλει στον Περσικό Κόλπο (*Zawahri 2006, 1044*). Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 η Τουρκία έχει εγκαινιάσει ένα πρόγραμμα κατασκευής φραγμάτων και υδροηλεκτρικών σταθμών στα δύο ποτάμια, με σκοπό την παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας και την επέκταση της καλλιεργήσιμης έκτασης της περιοχής μέσω αυξημένης άρδευσης, ενώ σταδιακά συμπεριελήφθησαν ευρύτεροι στόχοι περιφερειακής κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης της νοτιοανατολικής Τουρκίας με άξονα την εκμετάλλευση των υδάτινων πόρων.

Το συνολικό έργο έχει λάβει από το τουρκικό κράτος την επίσημη ονομασία Πρόγραμμα Νοτιοανατολικής Ανατολίας (*Southeastern Anatolia Project*) ή στο πρωτότυπο *Güneydoğu Anadolu Projesi*, GAP όπως θα αναφέρεται από τούδε και στο εξής για λόγους συντομίας. Επίσης στη βιβλιογραφία χρησιμοποιείται και η ονομασία «Πρόγραμμα Μεγάλης Ανατολίας» (*Great Anatolia Project*), ενώ στα ελληνικά έχει αποδοθεί ως «Σχέδιο Νοτιοανατολικής Μικράς Ασίας» σε μετάφραση

N. Ραπτόπουλου (*Νταβούτογλου 2001, 222*). Στην παρούσα εργασία καλούμαστε να διερευνήσουμε τον τρόπο (ή τους τρόπους) με τον οποίο το GAP σχετίζεται με την «ασφάλεια» της Τουρκίας, τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική της διάσταση.

Θα πρέπει να σημειωθεί κατ' αρχήν ότι η έννοια της «ασφάλειας» έχει γίνει ιδιαίτερα περίπλοκη στην εποχή μας, συσχετίζοντας πλέον ένα πλήθος από παράγοντες και μεταβλητές μεταξύ των οποίων οι υδάτινοι πόροι, ενώ τα όρια μεταξύ «εσωτερικής» και «εξωτερικής» ασφάλειας γίνονται όλο και πιο δυσδιάκριτα. Πρόκειται για έννοια πολύ ευρύτερη της παραδοσιακής «εδαφικής άμυνας» εντός των συνόρων, κάτι που στην περίπτωση της Τουρκίας με τις συχνές επεμβάσεις στο εξωτερικό περιβάλλον της γίνεται ιδιαίτερα εμφανές. Δεδομένου ότι στην περιοχή του GAP κατοικούν κατά κύριο λόγο οι κουρδικοί πληθυσμοί, φαίνεται πως το κουρδικό είναι μάλλον το σημαντικότερο ζήτημα «εσωτερικής» ασφάλειας που σχετίζεται ποικιλοτρόπως με το πρόγραμμα. Ως προς την εξωτερική ασφάλεια, εξετάζονται κατά βάση οι σχέσεις της Τουρκίας με το Ιράκ και τη Συρία, δηλαδή τα κράτη από τα οποία διέρχονται οι δύο ποταμοί και στηρίζουν κατά κύριο την υδροδότησή τους σε αυτούς, όπως θα δούμε.

Τέλος, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθούν εισαγωγικά δύο άλλα σημεία ενδιαφέροντος που είχαν σημαντική επίδραση στη συγγραφή της εργασίας. Πρώτον, οι εξελίξεις στις σχέσεις της Τουρκίας με τη Συρία από πλευράς ασφαλείας είναι ταχείες και σημαντικές λόγω του συριακού εμφυλίου πολέμου και της έκβασής του που μεταβάλλεται σε σχεδόν καθημερινή βάση, ενός η έρευνα του γράφοντος φτάνει μέχρι περίπου τα μέσα του 2018. Δεύτερον, ως σημαντικός οδηγός και βάση για τη μελέτη και την αποκωδικοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής χρησιμοποιήθηκε το βιβλίο του Αχμέτ Νταβούτογλου «*Το Στρατηγικό Βάθος*». Το έργο αυτό θεωρούμε ότι εκφράζει σε μεγάλο βαθμό, με μεγάλη σαφήνεια αλλά και αποκαλυπτική ειλικρίνεια, τις βασικές αρχές και άξονες της εξωτερικής πολιτικής της γειτονικής χώρας, και μάλιστα ακόμα και για την περίοδο πριν από την άνοδο του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ) στην εξουσία, μέλος της κυβέρνησης του οποίου υπήρξε και ο ίδιος ο συγγραφέας του βιβλίου.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται η έννοια της ασφάλειας και παρουσιάζονται οι βασικές αρχές της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής ως προς τη διάσταση της εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας, με έμφαση στα ζητήματα που αφορούν την περιοχή του GAP. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται η γεωπολιτική των υδάτων στη Μ. Ανατολή και η σχετική στάση της Τουρκίας, ενώ περιγράφεται το πρόγραμμα GAP, τα αναμενόμενα οφέλη για την Τουρκία και οι αντιδράσεις στην κατασκευή του εκ μέρους της Συρίας και του Ιράκ. Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο αναλύεται η σχέση του GAP με την ασφάλεια της Τουρκίας, τόσο ως προς την εσωτερική όσο και ως προς την εξωτερική της διάσταση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: ΟΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ» ΣΤΗΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΓΕΝΙΚΑ

Στο παρόν κεφάλαιο, αφού προηγηθεί μία σύντομη εισαγωγή στην έννοια της «ασφάλειας» όπως έχει διαμορφωθεί στην εποχή μας, θα εξεταστεί διαχρονικά η τουρκική πολιτική ως προς την εσωτερική και εξωτερική διάσταση της «ασφάλειας». Αρχικά αναφέρουμε ορισμένες βασικές αρχές της Τουρκικής Πολιτικής Ασφάλειας και εν συνεχεία διαχωρίζουμε για μεθοδολογικούς και αναλυτικούς λόγους, καθόσον όπως θα δούμε δεν μπορούν να διαχωριστούν πλήρως, τα ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας. Επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στα ζητήματα που σχετίζονται με την περιοχή του προγράμματος GAP στη νοτιοανατολική Τουρκία, δηλαδή στο κουρδικό ζήτημα και στις σχέσεις της Τουρκίας με τη Συρία και το Ιράκ. Σημειώνεται ότι τα ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής που σχετίζονται άμεσα με τους υδάτινους πόρους εξετάζονται σε άλλο κεφάλαιο.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΕΝΟΣ ΚΡΑΤΟΥΣ

Προκειμένου να εξετάσουμε τις διαστάσεις της ασφάλειας ενός κράτους θα πρέπει κατ' αρχήν να σημειώσουμε ότι σύμφωνα με τη ρεαλιστική θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων, η ασφάλεια είναι ο υπέρτατος σκοπός στο άναρχο διεθνές σύστημα καθόσον μόνο με εξασφαλισμένη την επιβίωση μπορεί ένα κράτος να επιδιώξει οποιονδήποτε άλλο σκοπό (*Waltz 1979, 269*). Βέβαια εδώ γίνεται λόγος για την εξωτερική διάσταση της ασφάλειας, δεδομένου ότι την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου υπήρχε σαφής αντίληψη διαχωρισμού μεταξύ αφενός της εγκληματικότητας και διατήρησης του νόμου και της τάξης στο εσωτερικό [εσωτερική διάσταση ασφάλειας], και αφετέρου του πολέμου και της αποτροπής μεταξύ των κρατών [εξωτερική διάσταση ασφάλειας] (*Bigo 2006, 387*).

Ένας παραδοσιακός λοιπόν ορισμός της (εξωτερικής) «εθνικής ασφάλειας» δίνει έμφαση στα στρατιωτικές αμυντικές ικανότητες και την ορίζει ως «την

ικανότητα ενός κράτους να αμύνεται έναντι εχθρών οι οποίοι, με εξωτερική επίθεση ή/και εσωτερική υπονόμευση, θα απειλούσαν την ακεραιότητα των συνόρων και την ίδια την ύπαρξή του» (*Martin 2000, 83*). Με βάση την παραδοσιακή αντίληψη περί εθνικής ασφάλειας το κράτος παρέχει ασφάλεια μέσω των αντίστοιχων δυνάμεων (στρατός, αστυνομία κλπ), αρμόδιων για την αντιμετώπιση εσωτερικών και εξωτερικών απειλών, ενώ με το ίδιο παραδοσιακό σκεπτικό προέχει η διατήρηση της ασφάλειας εντός γεωγραφικά καθορισμένης περιοχής, για την προστασία και την επιβίωση του κράτους τόσο από εσωτερικές όσο και από εξωτερικές απειλές (*Fjäder 2014, 117*).

Όμως αυτές οι παραδοσιακές αντιλήψεις έχουν αμφισβητηθεί, ή τουλάχιστον έχουν υποστεί σημαντική κριτική, ποικιλοτρόπως. Εν πρώτοις, υπάρχει το λεγόμενο «δίλλημα ασφαλείας»: τα κράτη εξοπλίζονται για την ασφάλειά τους, αλλά με αυτό τον τρόπο κάνουν τα υπόλοιπα κράτη να αισθάνονται λιγότερο ασφαλή, δηλαδή τα μέσα για την ασφάλεια του ενός αποτελούν απειλή για την ασφάλεια του άλλου (*Waltz 1979, 387*). Έτσι, δύσκολα ένα κράτος θα αυξήσει τις πιθανότητες επιβίωσής του χωρίς να απειλήσει την επιβίωση των άλλων κρατών, δηλαδή σε ένα διεθνές σύστημα αναρχίας ο καλύτερος τρόπος για να επιβιώσει ένα κράτος είναι να αποκτήσει ισχύ σε βάρος των άλλων. Συνεπώς, με αυτή τη λογική, εν μέσω διεθνούς αναρχίας, η επιθετική συμπεριφορά των κρατών ενθαρρύνεται από την επιθυμία επιβίωσης (*Mearsheimer 2001, 90-91, 126*). Με άλλα λόγια η θεωρία αυτή με την, καθόλου τυχαία ονομασία «επιθετικός ρεαλισμός», μας λέει ότι η ανάγκη της ασφάλειας ως όρος επιβίωσης ενός κράτους, δύναται να συνεπάγεται και επιθετική συμπεριφορά και απειλή της ασφάλειας έτερων κρατών. Συναφώς, σύμφωνα με μια πιο σύγχρονη αντίληψη, η ασφάλεια είναι εκ φύσεως παρεμποδιστική (preventive) και ενεργητική (proactive).....ως στρατηγική αποσκοπεί στο να σταματήσει μια απειλή πριν αυτή εκδηλωθεί ή κλιμακωθεί. (*Fjäder 2014, 122-123*).

Πέραν των ανωτέρω, σημαντικές αλλαγές έχουν επέλθει στις αντιλήψεις περί ασφαλείας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, και ιδιαίτερα μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 και την έξαρση του πολέμου κατά της τρομοκρατίας. Ένας πλέον σύγχρονος ορισμός ονομάζει «εθνική ασφάλεια την ικανότητα ενός κράτους-έθνους να

χρησιμοποιεί οικονομικά, στρατιωτικά, πολιτικά, διπλωματικά και δικαστικά μέτρα για να αντιμετωπίσει εγχώριες και διεθνείς απειλές» (*Morris 2012, 121*). Μετά τον Ψυχρό Πόλεμο λέγεται ότι ζούμε στην «εποχή της ασφάλειας» (*age of security*), οι ορίζοντες της οποίας έχουν διευρυνθεί πέρα από τα εθνικά σύνορα των κρατών (*Wilson & Bakker 2016, 289*). Το νέο περιβάλλον παγκοσμιοποίησης και οικονομικής αλληλεξάρτησης που έχει προκύψει καθιστά δυσχερή τη διάκριση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας, ενώ οι περισσότερες χώρες έχουν υιοθετήσει στη στρατηγική εθνικής ασφαλείας τους μία προσέγγιση αντιμετώπισης «όλων των κινδύνων σε ολόκληρη την κοινωνία» (*Fjäder 2014, 119*). Ως συγχώνευση της εσωτερικής και εξωτερικής όψης της ασφάλειας, νοείται η επέκταση της εσωτερικής διάστασης της ασφάλειας πέρα από τα σύνορα του κράτους και η επέκταση των «εσωτερικών» συνόρων σε ευρύτερες περιοχές, όπως για παράδειγμα η Ευρωπαϊκή Ένωση (*Bigo 2006, 395*). Οι πιθανότητες πολέμων μεταξύ των κρατών μειώθηκαν, ενώ έμφαση δόθηκε σε απειλές από μη κρατικούς δρώντες όπως η τρομοκρατία, το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα και η διασύνδεσή του με αντάρτικα κινήματα (*Bigo 2006, 387*).

Πέραν των ανωτέρω, πρέπει να επισημάνουμε ότι η παραδοσιακή αντίληψη περί «εθνικής ασφάλειας» που έδινε έμφαση σε στρατιωτικά μέσα, δυνατότητες και απειλές θεωρήθηκε ιδιαίτερα περιοριστική. Μία ευρύτερη αντίληψη περιλαμβάνει, επιπλέον των στρατιωτικών, και άλλες κρίσιμες μεταβλητές της «εθνικής ασφάλειας» μεταξύ των οποίων, για το ζήτημα που μας ενδιαφέρει, είναι και η διαθεσιμότητα ζωτικών φυσικών πόρων όπως το νερό (*Martin 2000, 83*). Η προστασία του περιβάλλοντος καθίσταται «ζήτημα ασφαλείας» για κάθε κράτος, καθόσον η υποβάθμιση της ποιότητάς του (νερό και αέρας) επηρεάζει άμεσα την ευημερία των πολιτών του, σύμφωνα με τη θεωρία περί «περιβαλλοντικής ασφάλειας» (*Abdel-Samad & Houry 2006, 63*). Η παροχή ασφαλείας συνεπάγεται την πιθανή χρήση βίας για τη διασφάλιση των συμφερόντων μιας κοινότητας ή για τη διατήρηση ενός αντικειμένου ή ενός πόρου (*Wilson & Bakker 2016, 292*). Μία γενικά αποδεκτή σημαντική πτυχή της «εθνικής ασφάλειας» ενός κράτους αποτελεί η Προστασία Κρίσιμων Υποδομών (*Critical Infrastructure Protection – CIP*), μεταξύ των οποίων φυσικά περιλαμβάνονται οι υποδομές παροχής ύδρευσης και διαχείρισης υδάτινων πόρων γενικότερα (*Fjäder 2014, 124*).

Πέρα από «αντικειμενικό» μέγεθος και τη φύση των απειλών, σημασία έχει και ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτό και χρησιμοποιείται από τις πολιτικές ελίτ μιας χώρας ένα οποιοδήποτε θέμα ως «ζήτημα ασφαλείας» (securitization). Ο όρος αυτός αναφέρεται στην κατασκευή απειλών στο δημόσιο λόγο με σκοπό να δικαιολογηθούν ακραία μέτρα με την επίκληση της ασφάλειας (*Wilson & Bakker 2016, 293*). Η θεωρία μετατροπής ενός θέματος σε ζήτημα ασφαλείας (securitization) αναφέρεται στις ανησυχίες και στους παράγοντες που οδηγούν τους ηγέτες να ορίσουν ένα θέμα ως «ζήτημα ασφαλείας». Σκοπός είναι να διασφαλίσουν την υποστήριξη της κοινωνίας ώστε να λάβουν όποια μέτρα κρίνουν απαραίτητα για να αντιμετωπίσουν την «απειλή», εσωτερική ή εξωτερική. Η διαδικασία αυτή αποτελεί σημαντική παράμετρο όσον αφορά επιδημίες, τον HIV, τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας και τα δικαιώματα μειονοτήτων τα οποία ενίοτε θεωρούνται απειλές (*Zahra 2018, 29-30*). Φυσικά η ασφάλεια είναι ένα περίπλοκο ζήτημα και η χρησιμοποιούμενη γλώσσα στο πολιτικό λόγο πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μία μόνο παράμετρος του αντικείμενου, ενώ πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε συνδυασμό με όλες τις άλλες πτυχές του εκάστοτε «ζητήματος ασφαλείας» που εξετάζουμε (*Wilson & Bakker 2016, 293*).

Πράγματι η θεωρία περί securitization έχει χαρακτηριστεί ως «προβληματική» για πολλούς λόγους. Αφενός οποιαδήποτε ομάδα από αμφίβολες μεταβλητές (ambiguous variables) – όπως το «συναίσθημα» και το «πάθος» – μπορεί να εξισωθούν με αντικείμενα τα οποία δύνανται να μετατραπούν σε «ζητήματα ασφαλείας» (securitizable), αφετέρου η έμφαση σε πράξεις λόγου (speech acts), όταν δηλαδή η πολιτική ρητορική εξισώνεται με πράξη, είναι επιρρεπής σε προκαταλήψεις, όπως συμβαίνει με την Τουρκία της οποίας η εξωτερική πολιτική συχνά εξηγείται με την επίκληση πολιτιστικών και ιστορικών αφηγημάτων (*McLean 2015, 451*).

Βέβαια, τα θεωρητικά ερμηνευτικά σχήματα του νεορεαλισμού ή δομικού ρεαλισμού (Waltz) και του επιθετικού ρεαλισμού (Mearsheimer), εξηγώντας την εξωτερική πολιτική μόνο με βάση τις πιέσεις του διεθνούς συστήματος και την κατανομή ισχύος [εξωτερικοί παράγοντες], δεν ερμηνεύουν πάντοτε απόλυτα ικανοποιητικά την πολιτική ασφαλείας μιας χώρας. Αυτή την αντιμετώπιση του

εσωτερικού των κρατών ως «μαύρα κουτιά» (black box) προσπαθεί να συμπληρώσει ο λεγόμενος «νεοκλασικός» ρεαλισμός. Ο τελευταίος επιχειρεί να ερμηνεύσει τις επιλογές εξωτερικής πολιτικής και ασφαλείας ενός κράτους συνεκτιμώντας και εσωτερικούς παράγοντες όπως οι αντιλήψεις των ηγετών, η στρατηγική κουλτούρα, οι σχέσεις κράτους-κοινωνίας και οι εσωτερικοί πολιτικοί θεσμοί. Κατά τους νεοκλασικούς ρεαλιστές αυτοί οι εσωτερικοί παράγοντες διαμορφώνουν τις επιμέρους αντιδράσεις, αν και κατά κύριο λόγο τα κράτη δεν παύουν να αντιδρούν / προσαρμόζονται στους περιορισμούς και τις ευκαιρίες του διεθνούς συστήματος, όταν διεξάγουν την εξωτερική τους πολιτική και πολιτική ασφαλείας (*Ripsman 2011, June 2011*).

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Όπως προφανώς συμβαίνει σε κάθε χώρα, η γεωγραφική θέση της Τουρκίας παίζει αποφασιστικό ρόλο στην εξωτερική της πολιτική, ιδιαίτερα σε θέματα ασφαλείας. Η Τουρκία βρίσκεται σε μία εξαιρετικά ταραχώδη και ταυτόχρονα ζωτικής σημασίας περιοχή για όλες τις μεγάλες δυνάμεις. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου συνόρευε με την ΕΣΣΔ, η οποία μάλιστα είχε εγείρει αξιώσεις εις βάρος της, γι' αυτό άλλωστε η χώρα συμπεριελήφθη από νωρίς στο δυτικό στρατόπεδο με την ένταξή της στο NATO (*Θεοδωρόπουλος 1988, 177-178*). Την ίδια στιγμή συνορεύει με την ιδιαίτερα ευαίσθητη, αλλά και πλούσια σε φυσικούς πόρους, περιοχή της Μ. Ανατολής η οποία επί δεκαετίες σπαράσσεται από συγκρούσεις όπως την αραβοϊσραηλινή διένεξη, τους Πολέμους του Κόλπου και τα τελευταία χρόνια από τη λεγόμενη «Αραβική Άνοιξη». Γενικά θεωρείται ότι η Τουρκία αντιμετωπίζει σημαντικές προκλήσεις ασφαλείας λόγω γεωγραφίας, καθόσον βρίσκεται στο σταυροδρόμι διαφορετικών Περιφερειακών Συμπλόκων Ασφαλείας (Regional Security Complex), χωρίς να ανήκει πλήρως σε κανένα από αυτά (*Barrinha 2014, 180*). Αυτό φαίνεται να έχει κατανοηθεί πλήρως από την τουρκική πολιτική ελίτ. Όπως επισημαίνει ο Αχμέτ Νταβούτογλου, ένας από τους αρχιτέκτονες της σύγχρονης τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, η Τουρκία βρίσκεται στην πιο ανασφαλή περιοχή του κόσμου (*Νταβούτογλου 2001, 85*).

Εκτός όμως από τη γεωγραφία, σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση της Εξωτερικής Πολιτικής εκ πρώτης όψεως φαίνεται πως είναι και η Ιστορική

Κληρονομιά. Η σύγχρονη Τουρκία αναδύθηκε μέσα από τις στάχτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και από την πολιτική ελίτ της χώρας θεωρείται ο διάδοχος και συνεχιστής της, σύμφωνα με το κυρίαρχο αφήγημα. Η αντίληψη αυτή έχει σημαντικές συνέπειες και προεκτάσεις σε όλα τα ζητήματα ασφαλείας της σύγχρονης Τουρκίας, σύμφωνα τουλάχιστον με τον τρόπο με τον οποίο η ίδια η τουρκική πολιτική ελίτ δικαιολογεί / ερμηνεύει την πολιτική που ακολουθεί στα ζητήματα αυτά. Κατ' αρχάς θεωρείται ότι η ιστορική κληρονομιά επιβάλλει στην Τουρκία να επεμβαίνει σε καταστάσεις που δημιουργούνται πέραν των συνόρων της, εντός του (πρώην) οθωμανικού χώρου, στο πλαίσιο ανάπτυξης της αμυντικής της στρατηγικής (Νταβούτογλου 2001, 83). Με άλλα λόγια, η δυνατότητα επέμβασης της Τουρκίας πέραν των συνόρων της αντιμετωπίζεται ως προϋπόθεση για την «ασφάλειά» της, αντίληψη η οποία κατά κάποιο τρόπο φαίνεται πως επιβεβαιώνει και το θεωρητικό ερμηνευτικό σχήμα του «επιθετικού ρεαλισμού».

«Φυσική» συνέπεια των ανωτέρω είναι η προσπάθεια ανάληψης ηγετικού (ή ηγεμονικού) ρόλου στην περιφέρειά της, η οποία μάλιστα γίνεται κατανοητή ως προϋπόθεση επιβίωσης. Όσο μάλιστα η Τουρκία γίνεται ισχυρότερη οικονομικά και πληθυσμιακά, ενώ την ίδια στιγμή οι γείτονές της – ιδιαίτερα στη Μ. Ανατολή - αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα και δημιουργούνται κενά ισχύος, το αφήγημα της αναβίωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας φαίνεται πως αποκτά μεγαλύτερη απήχηση, έστω και προσανατολισμένο προς μια λιγότερο «βίαια» εκδοχή ορισμένες φορές. Από την εποχή της πτώσης του Σοβιετικού μπλοκ ο Τούρκος Πρόεδρος Τουργκούτ Οζάλ οραματιζόταν «τον 21^ο αιώνα ως τον αιώνα της Τουρκίας από την Αδριατική έως το Σινικό Τείχος» (Warner 2008, 278). Μια θετικά προσκείμενη περιγραφή του νέο-Οθωμανικού «οράματος» το αναφέρει ως «επένδυση σε ιστορικούς και πολιτιστικούς δεσμούς με τους γείτονες». Στο πλαίσιο αυτό στελέχη του τουρκικού ΥΠΕΞ, αναφερόμενοι στο όραμα του Αχμέτ Νταβούτογλου για τα σύνορα, επισημαίνουν την «αναντιστοιχία» (mismatch) μεταξύ της πολιτικής και κοινωνικο-πολιτιστικής πραγματικότητας και των «τεχνητών» συνόρων που επιβλήθηκαν, ιδιαίτερα στο νότο, αντικαθιστώντας την

πολυεθνική αυτοκρατορία¹ [βλέπε Οθωμανική] με εθνικά κράτη (*Magued 2017, 10-11*).

Πράγματι η Τουρκία παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια, και όχι μόνο, την εικόνα μιας διαρκώς αναδυόμενης περιφερειακής δύναμης στη Μ. Ανατολή. Ειδικά μετά την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία το 2002 προσπαθεί να διαδραματίσει ενεργητικό μεσολαβητικό ρόλο σε όλα τα ζητήματα της περιοχής, όπως στη διένεξη Συρίας-Ισραήλ και Ισραήλ-Χαμάς (*Parlar Dal 2016, 1429*). Πέραν από τις ηγετικού χαρακτήρα πρωτοβουλίες, αποτελεί σημαντικό μέρος της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής η χρήση της ισχύος της για να επιδιώξει τους ηγεμονικούς σκοπούς της. Αποφασιστικό ρόλο σε αυτήν την πολιτική διαδραματίζει φυσικά ο συσχετισμός ισχύος: η Τουρκία είναι πλέον η πρώτη χώρα στη Μ. Ανατολή σε εξοπλιστικές δαπάνες, οικονομία, στρατιωτική ισχύ, διπλωματία και τεχνολογία (*Parlar Dal 2016, 1431-1434*). Κάνει εκτεταμένη χρήση τόσο της σκληρής ισχύος (ένοπλη δράση – χρήση ή απειλή χρήσης βίας) όσο και της λεγόμενης ήπιας ισχύος, τα τελευταία κυρίως χρόνια, μέσω της ανάπτυξης στενών εμπορικών, οικονομικών και πολιτιστικών δεσμών με τις γειτονικές της χώρες σε όλη την πρώην Οθωμανική περιοχή. Φανερώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο μία ρεαλιστική και ταυτόχρονα αυτοκρατορική αντίληψη της κεντρικής γεωπολιτικής θέσης της Τουρκίας. Έκφραση της χρήσης «ήπιας ισχύος» είναι η επονομαζόμενη πολιτική των «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες», του Αχμέτ Νταβούτογλου (*Hoffmann & Cemgil 2016, 1293*). Τελικά έχει εκφραστεί και η άποψη ότι η Τουρκία έχει πλέον φιλοδοξίες παγκόσμιας δύναμης και δεν προτίθεται να περιοριστεί πια στα πρώην Οθωμανικά σύνορα (*Hoffmann & Cemgil 2016, 1297*).

Συμφασμένη με την ιδιαιτερότητα της γεωγραφικής της θέσης, αλλά και του αφηγήματος της ιστορικής της κληρονομιάς, είναι η έντονη αίσθηση ανασφάλειας για την ακεραιότητα της Τουρκίας που χαρακτηρίζει τους ιθύνοντες της Εξωτερικής Πολιτικής και έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ακολουθούμενη πολιτική. Ως «σύμπλεγμα των Σεβρών» (*Treaty of Sèvres Complex*), μια ψύχωση που προέκυψε από το ουδέποτε υλοποιηθέν σχέδιο διαμελισμού της Οθωμανικής

¹ Κατά ανάλογο τρόπο ο αρχιτέκτονας της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής μιλάει για «αγεφύρωτη αντίφαση» μεταξύ γεωλογικής και γεωπολιτικής πραγματικότητας και του ισχύοντος καθεστώτος των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου (*Νταβούτογλου 2001, 268*).

Αυτοκρατορίας το 1920 σύμφωνα με την ομώνυμη Συνθήκη, έχει χαρακτηριστεί μια ευρύτατα διαδεδομένη πεποίθηση ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις συνωμοτούν για να αποδυναμώσουν την Τουρκία μέσω διαμελισμού. Ακόμη και σήμερα το «σύνδρομο των Σεβρών» κυριαρχεί στο δημόσιο διάλογο επί όλων των ζητημάτων. Συναφές είναι και το επονομαζόμενο «σύνδρομο εθνικής ασφάλειας», όπως ονόμασε ο Μεσούτ Γιλμάζ το 2001 την τάση του Τουρκικού Γενικού Επιτελείου να ανάγει σε ζητήματα ασφαλείας και να συσχετίζει με εξωτερικές απειλές επί της Εθνικής Ασφάλειας όλα τα εσωτερικά πολιτικά ζητήματα (*Park 2005, 13, 15*). Την επαναφορά των συζητήσεων περί επανόδου της Συνθήκης των Σεβρών επισημαίνει και ο ίδιος ο Νταβούτογλου, ο οποίος μάλιστα τονίζει ότι η επιτυχία της Τουρκίας να την ακυρώσει δεν επιτρέπει «να επαναπαυθούμε πέφτοντας σε λήθαργο» (*Νταβούτογλου 2001, 113*).

Τα σύνδρομα ανασφάλειας περί διαμελισμού επηρεάζουν σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι διάφορες εθνοτικές ομάδες στην Τουρκία, οι μειονότητες. Σύμφωνα με ένα κυρίαρχο αφήγημα, στην πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία όλες οι εθνότητες ζούσαν αρμονικά χωρίς προβλήματα έως ότου οι Μεγάλες Δυνάμεις παρενέβησαν και ξεσήκωσαν τις μειονότητες για να τη διαλύσουν (*Frankel 1991, 281*). Μάλιστα πολιτικός παράγοντας επισήμανε το 1991 ότι αν και υπάρχουν 16 διαφορετικές εθνικές ομάδες στην Τουρκία, «ο μεγαλύτερος κίνδυνος είναι για την Τουρκία να φέρουμε στο προσκήνιο τις εθνικές μας διαφορές» (*Frankel 1991, 263*). Με άλλα λόγια, οι πολιτιστικές διαφορές, οι μειονότητες και τα δικαιώματά τους εκλαμβάνονται ως απειλή, σύμφωνα και με τη θεωρία περί μετατροπής ενός θέματος σε «ζήτημα ασφαλείας» (*securitization*) που έχουμε δει. Είναι γνωστές επί παραδείγματι οι διώξεις και οι παραβιάσεις δικαιωμάτων που έχει υποστεί η ελληνική μειονότητα στην Τουρκία, όμως για την παρούσα εργασία μας ενδιαφέρει κατά κύριο λόγο το ζήτημα της κουρδικής μειονότητας δεδομένου ότι το πρόγραμμα GAP αφορά τη νοτιοανατολική Τουρκία, όπου κατά κύριο λόγο ζουν Κούρδοι, και το οποίο κουρδικό ζήτημα θα μας απασχολήσει παρακάτω.

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της Τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, όπως προφανώς προκύπτει από το ασταθές γεωπολιτικό περιβάλλον και τη

μακρά διπλωματική παράδοση, είναι η σταθερότητα και παράλληλα η ευκαμψία, ώστε να μπορεί να παρακολουθεί με ευελιξία τη διαμόρφωση της διεθνούς καταστάσεως και να προβαίνει στις απαραίτητες προσαρμογές και μετατοπίσεις (Θεοδωρόπουλος 1988, 177). Αν και σε ακαδημαϊκές και πολιτικές αντιπαραθέσεις γίνεται λόγος για «αντιφάσεις» και «αποτυχίες», οι ίδιοι οι διαμορφωτές της εξωτερικής πολιτικής μιλάνε για «πολυδιάστατη» εξωτερική πολιτική. Μάλιστα υποστηρίζεται ότι τα τελευταία χρόνια δεν βλέπουμε στην πραγματικότητα κάποια απομάκρυνση από τη Δύση και προσέγγιση στο Ισλάμ, για τον πολύ απλό λόγο ότι ποτέ η τουρκική πολιτική δεν ήταν [αποκλειστικά] φιλοδυτική. Αντίθετα οι μεταβολές στη στρατηγική της αποτελούν αντανάκλαση της αντίδρασης στις προκλήσεις του περιβάλλοντος (Hoffmann & Cemgil 2016, 1280).

Ιδιαίτερα σημαντική πτυχή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής για το ζήτημα που εξετάζουμε στην παρούσα εργασία είναι η σχέση της Τουρκίας με τους Άραβες, καθόσον οι σχέσεις με τη Συρία και το Ιράκ σχετίζονται άμεσα με το GAP. Είναι ευρύτατα διαδεδομένη η άποψη ότι η παρακαταθήκη του Κεμάλ Ατατούρκ ήταν η μη ανάμιξη της Τουρκίας στις υποθέσεις των Αράβων (Daoudy 2016, 1091-1092). Ο Νταβούτογλου μάλιστα επικρίνει την αδιέξοδο μεσανατολική πολιτική της Τουρκίας την περίοδο του μεσοπολέμου, επισημαίνοντας ότι μοναδική επιτυχή εξαίρεση αποτέλεσε η κατάληψη της Αλεξανδρέττας το 1938, η εδαφική επέκταση δηλαδή της Τουρκίας σε πρώην Οθωμανικά εδάφη (Νταβούτογλου 2001, 107). Οι σχέσεις άρχισαν να βελτιώνονται σημαντικά τη δεκαετία του '60 όταν η Τουρκία άρχισε να αναζητά υποστήριξη για το κυπριακό ζήτημα στον μουσουλμανικό κόσμο.

Έχει εκφραστεί η άποψη ότι οι Τούρκοι περιφρονούν τους Άραβες ως τέντες υπόδουλους (Θεοδωρόπουλος 1988, 188). Χαρακτηριστική αυτής της περιφρόνησης είναι η άποψη του Αχμέτ Νταβούτογλου ότι ο Αραβικός κόσμος δεν κατανοεί ότι η Οθωμανική αυτοκρατορία τον έσωσε από την καταστροφική δυτική αποικιοκρατία (Νταβούτογλου 2001, 610). Η Τουρκία εκλαμβάνει τη στάση των Αράβων υπέρ των δυτικών δυνάμεων στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ως προδοτική, γι' αυτό άλλωστε έχει υποστηριχθεί ότι αναγνώρισε από την αρχή το κράτος του Ισραήλ ως αντίποινα για τα κινήματα των Αράβων κατά των Οθωμανών το 1916

(*Ozkahraman 2017, 417*). Την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου τα γειτονικά προς την Τουρκία Αραβικά κράτη, η Συρία και το Ιράκ, πέρασαν σταδιακά στη σοβιετική σφαίρα επιρροής φέρνοντας την Τουρκία να συνορεύει με το αντίπαλο διπολικό στρατόπεδο και στο Νότο, αυξάνοντας φυσικά τη στρατηγική της σημασία για τη Δύση.

Μετά τον Ψυχρό Πόλεμο οι σχέσεις της Τουρκίας με τα γειτονικά Αραβικά κράτη θα περάσουν από διάφορα στάδια, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω. Κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι ο Αραβικός χώρος, ως πρώην Οθωμανική επικράτεια, θεωρείται προνομιακή περιοχή επεμβατικών δικαιωμάτων της Τουρκίας, ενώ μεγάλος κίνδυνος θεωρούνται οι συγκυρίες που δύνανται να ενώσουν τις Αραβικές χώρες σε εθνικιστικό πλαίσιο εναντίον της (*Νταβούτογλου 2001, 622*). Σημείο καμπής για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας θεωρείται η άνοδος του κυβερνώντος Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ) στην εξουσία το 2002. Η πολυδιάστατη πολιτική που εγκαινιάζεται περιλαμβάνει την οικοδόμηση στενών σχέσεων με τις αραβικές και ισλαμικές χώρες, την πολιτική των επονομαζόμενων «μηδενικών προβλημάτων» και την προσπάθεια προβολής της Τουρκίας ως παράδειγμα μουσουλμανικής δημοκρατίας μετά την 11/9/2001, και μάλιστα με την υποστήριξη των ΗΠΑ (*Noureddine 2008, 468*).

Οι εξεγέρσεις της λεγόμενης «Αραβικής Άνοιξης» δημιούργησαν νέες ευκαιρίες και προκλήσεις. Η Τουρκία υποστήριξε τα κινήματα σε μία προσπάθεια εγκαθίδρυσης φιλικών σουνιτικών καθεστώτων «ισλαμικής δημοκρατίας» στις Αραβικές χώρες, προκειμένου να ισχυροποιήσει την ηγεμονική της θέση (*Hoffmann & Cemgil 2016, 1293-1294*). Επρόκειτο για τη στρατηγική «εξαγωγής» του «τουρκικού μοντέλου» ισλαμικής δημοκρατίας με σκοπό την ενίσχυση του περιφερειακού ηγετικού της ρόλου (*Hoffmann & Cemgil 2016, 1284*). Η τουρκική ηγεσία μάλιστα «αναγνώρισε» στις εξεγέρσεις και στις επακόλουθες αλλαγές καθεστώτων μια «προσπάθεια αντιγραφής» των μεταρρυθμίσεων που επιχειρούσε το ΑΚΡ για την ίδια την Τουρκία (*Ayata 2015, 99*). «Pax Turca» έχει χαρακτηριστικά ονομαστεί από Τούρκους ακαδημαϊκούς η προσπάθεια εγκαθίδρυσης από την Τουρκία μίας σφαίρας επιρροής στα πρώην Οθωμανικά εδάφη εκμεταλλεόμενη το κενό ισχύος που άφησε η «Αραβική Άνοιξη»

(*Hoffmann & Cemgil 2016, 1282*), κάτι ανάλογο με την «Pax Ottomanica» του Αχμέτ Νταβούτογλου. Αυτή η προσπάθεια εγκαθίδρυσης της περιφερειακής ηγεμονίας, ενδεδυμένης μάλιστα με το «ένδοξο» αυτοκρατορικό παρελθόν, ακολουθείται με συνέπεια αλλά δεν φαίνεται να στέφεται προς το παρόν με ιδιαίτερη επιτυχία, καθόσον αντιμετωπίζει σημαντικές δυσκολίες στη Συρία λόγω της εμμονής αλλαγής καθεστώτος, όπως θα δούμε. Κάποιοι μάλιστα περιγράφουν την τουρκική εμπλοκή στην Αραβική Άνοιξη ως: «η άνοδος και η πτώση του Τουρκικού μοντέλου στην περιοχή» (*Ayata 2015, 96*).

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Το κουρδικό ζήτημα

Το κουρδικό αποτελεί ζωτικής σημασίας ζήτημα για την Τουρκία. Έχει χαρακτηριστεί ως το σημαντικότερο ανέκαθεν ζήτημα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής (*Bengio 211, 625*), η «Αχίλλειος πτέρνα» της Τουρκίας (*Ayata 2015, 108*) ή η «μητέρα όλων των προβλημάτων στην Τουρκία» (*Ciordia 2018, 1*). Ως προς την εσωτερική διάσταση της ασφάλειας, αναφερόμαστε κυρίως στο ένοπλο αποσχιστικό κίνημα που ξεκίνησε τη δεκαετία του '80 από το Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν (PKK). Οι Κούρδοι της Τουρκίας είναι περί τα 15 εκατομμύρια, δηλαδή το 20% του πληθυσμού της χώρας² (*Park 2005, 11*). Την οθωμανική περίοδο απολάμβαναν ένα ημι-αυτόνομο καθεστώς ως τμήμα του μουσουλμανικού μιλέτ, δεδομένου ότι αυτοπροσδιορίζονταν μουσουλμάνοι. Με την ίδρυση της Δημοκρατίας το 1923 και τη δημιουργία της τουρκικής ταυτότητας έγιναν σημαντικές εξεγέρσεις από τους Κούρδους, οι οποίες κατεστάλησαν βίαια και η κουρδική ταυτότητα καταπιέστηκε βανάουσα από το τουρκικό κράτος. Σταδιακά οι Κούρδοι πολιτικοποιήθηκαν εντασσόμενοι αρχικά στα αριστερά πολιτικά κινήματα, ενώ στη συνέχεια αποστασιοποιήθηκαν από αυτά, με το ιδρυθέν το 1978 PKK να διεκδικεί ένα ανεξάρτητο ενωμένο Κουρδιστάν (*Bilgen 2018, 96*). Πολιτική του τουρκικού κράτους ήταν ο «εκτουρκισμός» του κουρδικού πληθυσμού στη νοτιοανατολική Τουρκία, τη λιγότερο ανεπτυγμένη περιοχή της Τουρκίας, όπου κατά

² Δεδομένου ότι οι Κούρδοι δεν είναι αναγνωρισμένοι ως μειονότητες, δεν υπάρχουν επίσημα δημογραφικά στοιχεία από μετρήσεις/απογραφές και οι αναφερόμενοι αριθμοί αποτελούν εκτιμήσεις για τα πληθυσμιακά μεγέθη τους ανά χώρα και για το συνολικό αριθμό τους.

κύριο λόγο διέμενε. Η κουρδική γλώσσα απαγορεύτηκε και επισήμως οι Κούρδοι αναφέρονταν ως «ορεινοί Τούρκοι» (*Park 2005, 17*).

Η ένοπλη δράση του ΡΚΚ θα ξεκινήσει το 1984, ως μια πιο σταθερή μορφή αντίστασης απέναντι στο τουρκικό κράτος. Στον πόλεμο που ξεκίνησε, μέσα σε δύο περίπου δεκαετίες, 40.000 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους. Η σύγκρουση συμπεριελάμβανε βασανιστήρια, συλλήψεις και διώξεις δημοσιογράφων και πολιτικών ακτιβιστών, συγκεκαλυμμένες δολοφονίες, τακτικές καμένης γης και την εκκένωση 3.000 περίπου κουρδικών χωριών με τον εκτοπισμό των κατοίκων τους. Μεγάλος αριθμός Κούρδων κατέφυγε σε γειτονικές χώρες και στη Δ. Ευρώπη. Στη νοτιοανατολική Τουρκία θα κηρυχθεί κατάσταση εκτάκτου ανάγκης και στρατιωτικός νόμος. Το 1999 συνελήφθη ο ηγέτης του ΡΚΚ Αμπντουλάχ Οτσαλάν, ενώσω βρισκόταν υπό την προστασία Ελλήνων διπλωματών ως γνωστόν, και το 2000 το ΡΚΚ θα κηρύξει μονομερώς κατάπαυση του πυρός, μία χειρονομία που έμεινε χωρίς ανταπόκριση από τις τουρκικές δυνάμεις ασφαλείας. Η Τουρκία με τη διπλωματία της θα κατορθώσει να ενταχθεί το ΡΚΚ στις λίστες των τρομοκρατικών οργανώσεων τόσο στις ΗΠΑ, όσο και στην ΕΕ (*Park 2005, 18-19*).

Μετά το 1999 το ΡΚΚ μετακινείται σταδιακά προς την επιδίωξη ανεύρεσης πολιτικής λύσης του κουρδικού ζητήματος και δεν διεκδικεί πλέον την απόσχιση από την Τουρκία, σύμφωνα και με δηλώσεις υψηλά ιστάμενων στελεχών. Το κόμμα μετασχηματίζεται και σταδιακά αλλάζει ονόματα και προσανατολισμό διεκδικώντας πλέον περισσότερα δικαιώματα για τον κουρδικό πληθυσμό και αυτονομία εντός της Τουρκικής δημοκρατίας, αντί για ανεξαρτησία (*Charountaki 2015, 343-344*). Με την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία το 2002 θα υπάρξουν εξελίξεις και στο Κουρδικό ζήτημα. Ο Αχμέτ Νταβούτογλου, κυβερνητικό στέλεχος πλέον, έχει ήδη γράψει για την ανάγκη της Τουρκίας να «εξασφαλίσει ένα πολιτισμικό άνοιγμα» σε όλα τα ετερόκλητα και ετερογενή στοιχεία εκμεταλλεύομενη την πλούσια οθωμανική κληρονομιά (*Νταβούτογλου 2001, 661*). Το άνοιγμα φυσικά θα ήταν σύμφωνο με τη νέο-οθωμανική λογική, με το Ισλάμ να λειτουργεί ως το ενοποιητικό στοιχείο Κούρδων και Τούρκων. Την ίδια στιγμή το ΑΚΡ με όχημα την ενταξιακή διαδικασία στην ΕΕ προβαίνει σε κινήσεις εκδημοκρατισμού και αναγνώρισης μειονοτικών δικαιωμάτων με απώτερο σκοπό

να μειώσει την επιρροή του Στρατού στην πολιτική ζωή (*Bilgiç 2018, 8*). Επιπλέον, στους σκοπούς της νέας πολιτικής του AKP ήταν να εξευμενίσει τους Κούρδους ψηφοφόρους του και να απομακρύνει τους Κούρδους από τα κουρδικά κόμματα (*Bengio 2011, 622*).

Το 2009 ξεκίνησε ένα σύνολο πρωτοβουλιών με σκοπό (θεωρητικά) την ειρηνική επίλυση του κουρδικού ζητήματος το οποίο έγινε γνωστό ως «κουρδικό άνοιγμα», ενώ είχαν προηγηθεί μέτρα όπως η άρση της απαγόρευσης της κουρδικής γλώσσας και η άρση του στρατιωτικού νόμου στη νοτιανατολική Τουρκία (*Bengio 211, 623, 631*). Το άνοιγμα ξεκίνησε με την παροχή αμνηστίας και την επιστροφή 34 μελών του PKK στην Τουρκία, γεγονός το οποίο οδήγησε στο ξέσπασμα ταραχών με τη ριζοσπαστικοποίηση ακραίων Τούρκων εθνικιστών, ενώ αρκετοί από τους αμνηστευθέντες φυλακίστηκαν ή γύρισαν πίσω στο Ιράκ. Στην πραγματικότητα ο Ερντογάν δεν είχε κανένα συγκεκριμένο σχέδιο για την πρωτοβουλία αυτή και η αντίδραση των εθνικιστών του έδωσε το πρόσχημα να υπαναχωρήσει από την όλη ιδέα (*Bengio 211, 623*). Οι αποσπασματικές μεταρρυθμίσεις θεωρήθηκαν ανεπαρκείς από τους Κούρδους. Από το 2009 έως το 2013, κατά τη διάρκεια του «δημοκρατικού» ανοίγματος, πραγματοποιήθηκαν 40.000 ποινικές διώξεις για το έγκλημα της «συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση», από τις μεγαλύτερες σε αριθμό στον κόσμο. Την ίδια περίοδο τα φιλοκουρδικά κόμματα ετέθησαν εκτός νόμου και διώχθηκαν χιλιάδες εκλεγμένοι Κούρδοι εκπρόσωποι (*Sentas 2018, 304-305*).

Από το 2009 επίσης είχαν ξεκινήσει μυστικές διαπραγματεύσεις στην Ευρώπη μεταξύ των Κούρδων και του τουρκικού κράτους, η επανομαζόμενη «διαδικασία του Όσλο». Το τουρκικό κράτος διατηρώντας το PKK σε καθεστώς παρανομίας ως «τρομοκρατική οργάνωση» ουσιαστικά υπονόμει την πολιτική επίλυση μέσω διαπραγματευτικής διαδικασίας, επιδιώκοντας στην πράξη τίποτα λιγότερο από την «ειρήνη του νικητή» (*Sentas 2018, 307*). Η διαδικασία πέρασε από διάφορα στάδια και το 2013, όταν στο πλαίσιο των συνομιλιών άρχισε το PKK να αποσύρει τις δυνάμεις του από την Τουρκία, το τουρκικό κράτος προέβη σε έντονη στρατιωτικοποίηση της περιοχής. Ακολούθησαν διαδηλώσεις και συγκρούσεις και το PKK διέκοψε την αποχώρησή του διατηρώντας τη μονομερή

κατάπαυση του πυρός (*Sentas 2018, 308*). Από το 2014 το ΡΚΚ ξεκινά δράση στη νοτιανατολική Τουρκία με χτυπήματα σε στρατιωτικές και αστυνομικές εγκαταστάσεις, κατηγορώντας την Τουρκία ότι υποστηρίζει τους ακραίους ισλαμιστές του λεγόμενου Ισλαμικού Κράτους (ΙΚ) εναντίον των Κούρδων της Βόρειας Συρίας (όπως αναλυτικά θα δούμε παρακάτω). Από το 2014 η Τουρκία θα προσπαθήσει ακόμη περισσότερο να υπονομεύσει την ειρηνευτική διαδικασία εμπλέκοντας στις διαπραγματεύσεις κουρδικές οργανώσεις αντίπαλες και εχθρικές προς το ΡΚΚ (*Lawson 2016, 487-488*). Τέλος, τον Ιούλιο του 2015, μετά τη δολοφονία 32 Κούρδων ακτιβιστών από βομβιστή αυτοκτονίας του ΙΚ, το ΡΚΚ κατηγορήσε την Τουρκία για συνυπευθυνότητα και ανακοίνωσε τον τερματισμό της ειρηνευτικής διαδικασίας ξεκινώντας εκτεταμένη ένοπλη δράση, η οποία φυσικά κλιμακώθηκε από Τούρκους εθνικιστές πολιτοφύλακες και τουρκικές δυνάμεις ασφαλείας (*Lawson 2016, 489*). Στη νοτιανατολική Τουρκία επιβλήθηκε απαγόρευση κυκλοφορίας, η οποία σημαδεύτηκε από απώλειες πολιτών και σοβαρές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων (*Kaygusuz 2018, 16*).

Άλλα ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας

Δύο ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας που σχετίζονται με τον όλο και αυξανόμενο πληθυσμό της Τουρκίας, είναι η ασφάλεια πρόσβασης σε επαρκή μέσα διατροφής (food security) και η ενεργειακή ασφάλεια. Οι οικονομίες της ευρύτερης περιοχής της Βόρειας Αφρικής και Μέσης Ανατολής είναι υπερβολικά εξαρτημένες από τις εισαγωγές τροφίμων. Έχει μεγάλη σημασία λοιπόν το πώς θα εξασφαλίσουν όλες οι χώρες την ασφαλή πρόσβαση σε τρόφιμα των πληθυσμών τους (*Antonelli & Tamea 2015, 338*). Μια ενέργεια προς τη βελτίωση της αυτονομίας σε τρόφιμα είναι η αύξηση της αγροτικής παραγωγής μέσω επέκτασης των καλλιεργήσιμων εκτάσεων με αρδευτικά έργα. Ως προς την ενεργειακή ασφάλεια, η πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του '70 αύξησε σημαντικά το κόστος της εξάρτησης της Τουρκίας από εισαγόμενη ενέργεια και έθεσε επί τάπητος το ζήτημα της ανάγκης αύξησης εγχώριας παραγωγής με αξιοποίηση των υδροηλεκτρικών δυνατοτήτων (*Winslett 2015, 290*).

Τέλος, ένα άλλο ζήτημα εσωτερικής ασφάλειας, το οποίο βρίσκεται σε στενή σύνδεση με το κουρδικό αλλά και την εν γένει έντονη ανασφάλεια που ιστορικά

χαρακτηρίζει την τουρκική εξωτερική πολιτική, είναι αυτό που λέμε «ασφάλεια καθεστώτος». Ο όρος «ασφάλεια καθεστώτος» προέρχεται από την εποχή του Ψυχρού Πολέμου και «υποδηλώνει ένα παράδειγμα ασφαλείας και σύνολο από πρακτικές που εμφανίζονται όταν και όπου οι κυβερνώσες ελίτ αρχίζουν να βλέπουν την ασφάλεια της επιβίωσής τους στην εξουσία ως την κύρια πολιτική προτεραιότητα» (*Kaygusuz 2018, 5*). Ειδικά στα αυταρχικά συστήματα η απώλεια της εξουσίας μπορεί να καταστήσει κάποιες πολιτικές δυνάμεις ευάλωτες στο μέλλον, όπως είναι οι πολιτικοί τους αντίπαλοι στο παρόν (*Akkoyunlu & Öktem 2016, 507*). Αυτές οι ανασφάλειες υπήρχαν στην τουρκική πολιτική για πάνω από μισό αιώνα, όμως το καθεστώς επιβίωσε λόγω των σχετικά σταθερών γεωπολιτικών διευθετήσεων της εποχής.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 με την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία ξεκινά η διάβρωση της κυριαρχίας των μέχρι τότε κηδεμονευουσών δυνάμεων, όπως ο Στρατός. Την ίδια περίοδο ξεκινά μία εποχή γεωπολιτικής αβεβαιότητας και αστάθειας στην περιοχή. Ο Πρωθυπουργός – και μετέπειτα Πρόεδρος – Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, ο οποίος είναι κύριος φορέας και ταυτόχρονα θύμα των «υπαρξιακών ανασφαλειών» της τουρκικής πολιτικής, θα συγκεντρώσει σταδιακά την εξουσία στα χέρια του με σκοπό να οικοδομήσει τη «Νέα Τουρκία». Το αποτυχημένο πραξικόπημα του Ιουλίου του 2016 θα δώσει το πρόσχημα στον Ερντογάν να εδραιώσει ακόμα περισσότερο την εξουσία του με στοχοποιήσεις και διώξεις πολιτικών αντιπάλων και μειονοτήτων, καθώς και να υλοποιήσει το στόχο του για ένα προεδρικό σύστημα ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι ο ίδιος ο ονόμασε την απόπειρα πραξικοπήματος «δώρο Θεού» (*Akkoyunlu-Öktem 2016, 519-520*).

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Όπως έχουμε δει το GAP αφορά έργα στον Τίγρη και στον Ευφράτη, δύο ποταμούς οι οποίοι διέρχονται από το Ιράκ και τη Συρία, οπότε τα ζητήματα εξωτερικής ασφάλειας θα παρουσιαστούν μέσα από τις σχέσεις της Τουρκίας με αυτές τις δύο χώρες πρωτίστως.

Οι Σχέσεις Τουρκίας Ιράκ

Το Ιράκ αποτελεί μέρος των πρώην Οθωμανικών εδαφών, περιοχή δηλαδή στην οποία η Τουρκία θεωρεί ότι δικαιούται ή ακόμα ότι είναι υποχρεωμένη να επεμβαίνει για λόγους «ασφαλείας». Από το 1923 στο πλαίσιο των συζητήσεων για τη Συνθήκη της Λοζάνης, η Τουρκία διεκδικούσε την περιοχή της Μοσούλης στην επικράτειά της, αλλά η προσπάθεια απέτυχε και η περιοχή αυτή συμπεριελήφθη στο Ιράκ κατά την ίδρυσή του 1931. Συχνές δηλώσεις πολιτικών μέχρι τις μέρες μας καταδεικνύουν ότι η Τουρκία ποτέ δεν έχει ξεπεράσει εντελώς την απώλεια του Κιρκούκ και της Μοσούλης (*Park 2005, 15-16*).

Τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου Τουρκία και Ιράκ βρέθηκαν σύμμαχοι στο πλαίσιο του επονομαζόμενου Οργανισμού Κεντρικού Συμφώνου (CENTO), ή Συμφώνου της Βαγδάτης όπως έγινε γνωστό, μιας πρωτοβουλίας υπό την αιγίδα των ΗΠΑ για την ανάσχεση της Σοβιετικής Ένωσης προς Νότο. Το Σύμφωνο ιδρύθηκε το 1955 αλλά το Ιράκ αποχώρησε μετά την ανατροπή της φιλοδυτικής κυβέρνησης από το αριστεριστικό πραξικόπημα του Στρατηγού Κάσεμ το 1958. Έτσι πέρασε στην ουδετερότητα, ή κατά ορισμένους, στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, με αποτέλεσμα οι δύο χώρες να βρίσκονται σε αντίπαλα στρατόπεδα στο πλαίσιο του διπολισμού, με την Τουρκία να ενισχύει την αντίληψη στους δυτικούς ότι είναι ο ασφαλής τους σύμμαχος στην περιοχή (*Θεοδωρόπουλος 1988, 179*).

Εντούτοις, οι σχέσεις των δύο χωρών δεν θα εξελιχθούν σε ιδιαίτερα συγκρουσιακές διότι θα αναπτυχθούν κοινά συμφέροντα. Οι ολοένα αυξανόμενες ενεργειακές ανάγκες και οι πετρελαϊκές κρίσεις θα οδηγήσουν, μεταξύ άλλων, την Τουρκία να αναπτύξει στενές εμπορικές σχέσεις με τις αραβικές πετρελαιοπαραγωγές χώρες. Την δεκαετία του '80 τα ετήσια έσοδα από τον αγωγό πετρελαίου του Ιράκ που διέρχεται μέσα από την Τουρκία ξεπερνούσαν το ένα δισεκατομμύριο δολάρια (*Lorenz & Erickson 1999, 15*). Παράλληλα ένα άλλο σημαντικό κοινό πρόβλημα των δύο χωρών, όπου τα συμφέροντά τους συμπίπτουν, είναι το κουρδικό, δεδομένου ότι σημαντικό μέρος των Κούρδων ζει στο Β. Ιράκ. Άλλωστε στα μέτρα που πήρε η Άγκυρα εναντίον των Κούρδων

(καταστροφές χωριών, εκτοπίσεις πληθυσμών κλπ) αξιοποίησε την ανάλογη ιρακινή εμπειρία (*Bengio 211, 622*). Στο πλαίσιο τις συνεργασίας των δύο χωρών, οι τουρκικές δυνάμεις ασφαλείας καταδίωκαν Κούρδους αντάρτες εντός του ιρακινού εδάφους (*Θεοδωρόπουλος 1988, 186*). Σημειώνεται ότι ο Νταβούτογλου «κατηγορεί» το Ιράκ ότι αποτελεί έναν από τους φορείς του «Παναραβικού Ιδεώδους», ότι οραματίζεται την παναραβική ένωση με κεντρικό άξονα το Μεγάλο Ιράκ, γεγονός το οποίο το φέρνει σε αντιπαράθεση με μη αραβικές χώρες, δηλαδή την Τουρκία και το Ιράν (*Νταβούτογλου 2001, 544*). Όπως είδαμε, η ενοποίηση των Αράβων υπό ένα εθνικιστικό ιδεώδες θεωρείται ύψιστη απειλή για την τουρκική ασφάλεια.

Οι σχέσεις Τουρκίας-Ιράκ επιδεινώθηκαν με τον πρώτο πόλεμο του Κόλπου το 1991, όταν η Τουρκία παρείχε διευκολύνσεις στις συμμαχικές δυνάμεις υπό την ηγεσία των ΗΠΑ που επιτέθηκαν στο Ιράκ. Η κύρια όμως συνέπεια του πολέμου αυτού για την ασφάλεια της Τουρκίας ήταν η δημιουργία μίας *de facto* αυτόνομης κουρδικής περιοχής στο Β. Ιράκ, το Kurdistan Regional Government (KRG) το 1992. Το PKK εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία αυτή για να εντείνει τη δράση του, αλλά και οι Τουρκικές επεμβάσεις έγιναν πολύ πιο έντονες με πολυάριθμες στρατιωτικές δυνάμεις να εισβάλουν σε μεγάλο βάθος του ιρακινού εδάφους, ενώ μάλιστα το 1997 τα τουρκικά άρματα μάχης έφτασαν στα 80 χλμ από το Κιρκούκ, μία από τις περιοχές που όπως είδαμε διεκδικεί η Τουρκία. Έως το 2003, την επόμενη επέμβαση των ΗΠΑ στο Ιράκ, η Τουρκία είχε μόνιμη στρατιωτική παρουσία και παρεμβάσεις στην περιοχή κάνοντας το Β. Ιράκ να μοιάζει με τουρκικό προτεκτοράτο (*Park 2005, 19-20*).

Μπορεί ο Αχμέτ Νταβούτογλου να κατηγορεί το PKK ότι χρησιμοποιεί το γεωπολιτικό κενό που διαμορφώθηκε στο Β. Ιράκ (*Νταβούτογλου 2001, 226*), αλλά διαπιστώνουμε ότι και η Τουρκία το έπραξε δεόντως. Χαρακτηριστική της αντίληψης περί «επεμβατικών δικαιωμάτων» της Τουρκίας στο Ιράκ με αφορμή το κουρδικό ζήτημα, είναι η άποψη που εξέφρασε Τούρκος Σύμβουλος και ειδήμων επί της εξωτερικής πολιτικής, σύμφωνα με την οποία τυχόν διαίρεση του Ιράκ και δημιουργία κουρδικού κράτους καθιστά άκυρη τη συμφωνία συνοριακών διευθετήσεων με το Ιράκ, διότι ότι το τελευταίο «δεν έχει τη δικαιοδοσία» να

παραδώσει την κυριαρχία περιοχών στα σύνορά της Τουρκίας σε άλλη οντότητα. Επομένως σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα πρέπει να γίνει «επαναδιαπραγμάτευση» των συνόρων (*Frankel 1991, 265*).

Ουσιαστικά η Τουρκία αναγκάστηκε να αποδεχτεί την δημιουργία μίας ζώνης ασφαλείας εντός του Ιράκ, που θα γινόταν ο πυρήνας του KRG, για να αποφύγει να κατακλυστεί από Κούρδους πρόσφυγες που προέκυψαν από την καταστολή κουρδικών εξεγέρσεων οι οποίες ξέσπασαν μετά τον πόλεμο. Παρά όμως την έντονη παρουσία και τις συνεχείς επεμβάσεις στην αυτόνομη οντότητα, το KRG δεν έπαυε να είναι παράδειγμα για τους Κούρδους της Τουρκίας και η μοναδική, έως τότε, βάση του PKK, ιδιαίτερα μετά την εκδίωξη από τη Συρία και τη σύλληψη του Κούρδου ηγέτη Αμπντουλάχ Οτσαλάν (*Bengio 211, 627*). Η προοπτική δημιουργίας ενός κουρδικού κράτους, η οποία θα ενισχύονταν ακόμη περισσότερο από μία περεταίρω αποδυνάμωση ή αποσύνθεση του Ιράκ, ερμηνεύεται ως μία ύψιστης σημασίας απειλή για την ασφάλεια της Τουρκίας.

Ως εκ τούτου δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η Τουρκία αρνήθηκε να συμμετάσχει και να παρέχει διευκολύνσεις στην επόμενη επέμβαση των ΗΠΑ κατά του Ιράκ το 2003. Είχε άλλωστε προηγηθεί η άνοδος του AKP στην εξουσία η οποία, όπως είδαμε, φέρεται να εγκαινιάζε μια νέα πολιτική απέναντι στους Άραβες γείτονες. Η Τουρκία προσπάθησε, χωρίς επιτυχία, να εμποδίσει τον πόλεμο του 2003 προσπαθώντας μάλιστα να πείσει τους Άραβες για τη σημασία που θα έχει η ενότητα του Ιράκ για την εθνική τους ασφάλεια (*Noureddine 2008, 468*). Η Άγκυρα, βλέποντας ότι είναι σχεδόν αδύνατο να αποτρέψει την επίθεση των ΗΠΑ, άρχισε να διαπραγματεύεται τυχόν ανταλλάγματα και να ασκεί πιέσεις προς όφελός της προκειμένου να επιτρέψει τη χρήση του εδάφους της για επίθεση στο Ιράκ από βορά. Η Τουρκία θεωρούσε, εσφαλμένα όπως αποδείχτηκε, ότι η επιχείρηση ήταν αδύνατο να αναληφθεί χωρίς τη σύμπραξή της και αποφάσισε να τηρήσει σκληρή διαπραγματευτική στάση θέτοντας μάλιστα «κόκκινες γραμμές» η υπέρβαση των οποίων θα ήταν *casus belli*, όπως η δημιουργία χωριστής διοίκησης εθνικών μειονοτήτων ή η ενσωμάτωση του Κιρκούκ και της Μοσούλης στο KRG. Επιπλέον έθετε το θέμα της σημασίας συνεχούς στρατιωτικής παρουσίας στο Β. Ιράκ, για διάφορους λόγους εκτός από την καταδίωξη του PKK, ενώ απαίτησε και

τον αφοπλισμό Κούρδων μαχητών που είχαν εξοπλιστεί από τις ΗΠΑ. Παρά τις έντονες διαπραγματεύσεις και τις σκληρές τουρκικές απαιτήσεις η τουρκική Εθνοσυνέλευση θα απορρίψει την 1^η Μαρτίου 2003 το αίτημα των ΗΠΑ για χρήση του εδάφους της Τουρκίας από αμερικανικές δυνάμεις (*Park 2005, 24-26*). Το αποτέλεσμα ήταν να μειωθεί σημαντικά η επιρροή της Τουρκίας στο Β. Ιράκ εκείνη την εποχή (*Park 2005, 27*).

Βέβαια οι σχέσεις της Τουρκίας με το KRG εξακολούθησαν να παραμένουν αρκετά στενές, αντανακλώντας την αυξημένη εμπλοκή και συνεργασία της Τουρκίας με τις γειτονικές χώρες στη Μ. Ανατολή από τη δεκαετία του 2000 και μετά. Πολλοί Τούρκοι εργάζονται και πολλές τουρκικές εταιρείες δραστηριοποιούνται στο KRG, ενώ λειτουργούν και πολλά τουρκικά θρησκευτικά σχολεία. Η μόνιμη στρατιωτική παρουσία για την ανάσχεση του ΡΚΚ φυσικά παραμένει (*Bengio 211, 627-628*). Από το 2012 υπάρχει συμφωνία μεταξύ Τουρκίας και KRG για τη δημιουργία δύο αγωγών πετρελαίου και ενός αγωγού φυσικού αερίου στο πλαίσιο της νέας περιφερειακής πολιτικής της Τουρκίας (*Parlar Dal 2016, 1436-1437*). Σε κάθε περίπτωση, μετά το 2003 και την ανατροπή του ιρακινού καθεστώτος το KRG γίνεται επίσημα αυτόνομο ομόσπονδο κράτος εντός του Ιράκ, όπως αναγνωρίζεται από το νέο Σύνταγμα, με ευρύτατες λειτουργίες ανεξαρτήτου κράτους, όπως η δυνατότητα συνομολόγησης διεθνών συμφωνιών (*Zadeh & Kirmanj 2017, 588*).

Το 2014, με το Ιράκ στα πρόθυρα της κατάρρευσης από το λεγόμενο Ισλαμικό Κράτος (ΙΚ), η διεθνής υπόσταση του KRG αναβαθμίζεται. Το ΙΚ φτάνει στα πρόθυρα του KRG και οι δυνάμεις ασφαλείας του (οι Peshmerga) ενισχύονται σημαντικά από τη Δύση για να αποτελέσουν σημαντικό παράγοντα στον αγώνα κατά του ΙΚ, με την προσφορά τους να αναγνωρίζεται από όλο το Δυτικό κόσμο. Πλέον οι Κούρδοι του Ιράκ γίνονται από τους πιο στενούς συμμάχους της Δύσης στον αγώνα κατά της τρομοκρατίας. Τον Οκτώβριο του 2017 θα γίνει δημοψήφισμα στο οποίο το 92% θα ψηφίσει υπέρ της ανεξαρτησίας του KRG από το Ιράκ, αλλά με όλες τις εμπλεκόμενες δυνάμεις αντίθετες (Ιράκ, Ιράν, Τουρκία, Δυτικές Χώρες) η απόφαση περί ανεξαρτησίας δεν θα εφαρμοστεί προς το παρόν (*Zadeh & Kirmanj 2017, 599 – 601, 603*).

Στο κουρδικό ζήτημα, και ιδιαίτερα όσον αφορά την ασφάλεια της Τουρκίας, το KRG διαδραματίζει ρόλο αποφασιστικής σημασίας. Ως η μοναδική νομιμοποιημένη de facto κουρδική κρατική οντότητα με διεθνή και περιφερειακή αναγνώριση έχει τα οικονομικά, διπλωματικά και πολιτικά μέσα να ασκήσει ισχυρή επιρροή σε όλα τα κουρδικά κινήματα, δηλαδή στην Τουρκία και στη Συρία (*Charountaki 2015, 341*). Ειδικά ο αγώνας κατά του ΙΚ, παρά τις έντονες ενδοκουρδικές διαφορές και αντιπαραθέσεις, θα φέρει τους Κούρδους μαχητές από διάφορες ομάδες, κόμματα και οντότητες να πολεμούν μαζί σε διάφορα μέτωπα. Το KRG μάλιστα, που διατηρεί όπως είδαμε ισορροπημένες σχέσεις με την Τουρκία, θα μεσολαβήσει στην τελευταία για να επιτρέψει τον εξοπλισμό Κούρδων μαχητών κατά του ΙΚ και τη διέλευση δυνάμεων του KRG προς τη συριακή πόλη Κόμπανι για να ενισχύσει τις τοπικές κουρδικές δυνάμεις που την υπερασπίζονταν από το ΙΚ το 2015 (*Charountaki 2015, 347*).

Γενικά, όπως είδαμε, η Τουρκία αντιμετωπίζει το Ιράκ ως δυνητική απειλή, είτε ως Μεγάλο Ιράκ ισχυρό φορέα του παναραβισμού, είτε αποδυναμωμένο και διαλυμένο ως προϋπόθεση δημιουργίας του κουρδικού κράτους το οποίο θα αποτελέσει παράδειγμα και πηγή έμπνευσης για όλους του Κούρδους της περιοχής. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Ιράκ προβάλλεται ενίοτε ως μία ακόμη περίπτωση της «νέας» επιτυχούς εξωτερικής πολιτικής του AKP, ένα από τα πιο σημαντικά success story, όπως έχει γραφτεί χαρακτηριστικά. Ο Ερντογάν ήταν το 2011 ο πρώτος ξένος ηγέτης που απευθύνεται στο ιρακινό κοινοβούλιο, ο πρώτος σουνίτης ηγέτης που επισκέπτεται ένα σιιτικό τέμενος και ο πρώτος Τούρκος Πρωθυπουργός που επισκέπτεται το Erbil, την πρωτεύουσα του KRG. Έτσι, προκάλεσε έκπληξη στην Άγκυρα η αντίθεση τόσο των Αράβων όσο και των Κούρδων του Ιράκ να αποσταλεί «ειρηνευτική δύναμη» από την Τουρκία μετά την αμερικανική εισβολή. Σε κάθε περίπτωση, το Ιράκ θεωρείται ότι παραμένει και μετά την Αραβική Άνοιξη μία περίπτωση επιτυχούς εφαρμογής της πολιτικής των «μηδενικών προβλημάτων», σε αντίθεση με τη Συρία όπως θα δούμε παρακάτω (*Barkey 2011, 663, 669*).

Οι Σχέσεις Τουρκίας Συρίας

Η Τουρκία μοιράζεται με τη Συρία τα μεγαλύτερα χερσαία της σύνορα μήκους 822 χλμ περίπου (*Zahra 2018, 27*). Τα σύνορα αυτά διαμορφώθηκαν μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο όταν η Συρία, ως πρώην Οθωμανική περιοχή, βρέθηκε υπό τη γαλλική προστασία σύμφωνα με τις Εντολές της Κοινωνίας των Εθνών. Σημείο τριβής από εκείνα τα χρόνια ήταν η περιοχή της Αλεξανδρέττας στη βορειοδυτική Συρία η οποία, αν και με την Εντολή που είχε λάβει η Γαλλία για τη Συρία έπρεπε να συμπεριληφθεί στην τελευταία με την ανεξαρτησία της, τελικά το 1938 ενσωματώθηκε στην Τουρκία. Μετά το 1933 αναπτύχθηκε ένα κεμαλικό κίνημα που θεωρούσε την Αλεξανδρέττα ως τη γενέτειρα της «τουρκικότητας» και διεκδικούσε τη διαμόρφωση του καθεστώτος της περιοχής βάση της πληθυσμιακής σύνθεσης. Μετά τις Συμφωνίες Ασφαλείας που υπέγραψε η Τουρκία με τη Γαλλία τα τουρκικά στρατεύματα εισήλθαν στην Αλεξανδρέττα το 1938 ως «εγγυητές της ειρήνης» (*Radin 2018, 2-3*). Για τη Συρία το ζήτημα της Αλεξανδρέττας παραμένει σε εκκρεμότητα και κατά καιρούς επαναφέρεται στο προσκήνιο, ιδιαίτερα μετά την άνοδο του κόμματος Μπααθ στην εξουσία το 1968 (*Magued 2017, 5*). Υπενθυμίζουμε ότι για τον Αχμέτ Νταβούτογλου η κατάληψη της Αλεξανδρέττας αποτελούσε τη μοναδική εξαίρεση επιτυχούς μεσανατολικής πολιτικής της Τουρκίας εκείνης της περιόδου.

Η Συρία είναι άλλη μία χώρα που θα βρεθεί στην αντίπαλη προς την Τουρκία σοβιετική σφαίρα επιρροής από τα πρώτα μεταψυχροπολεμικά χρόνια ακολουθώντας την Αίγυπτο του Νάσερ, με την οποία μάλιστα θα ενωθεί προσωρινά από το 1958 έως το 1961 (*Θεοδωρόπουλος 1988, 179*). Για τον Νταβούτογλου η Συρία, όπως και το Ιράκ, αποτελεί ένα ακόμη κράτος που εκφράζει το ιδεώδες του παναραβισμού. Όπως μας λέει χαρακτηριστικά, η Συρία θεωρεί τον εαυτό της κοιτίδα του αραβισμού και βαθμιαία στρατηγική της είναι η δημιουργία της Μεγάλης Συρίας – όπως το Μεγάλο Ιράκ κατ' αντιστοιχία – γεγονός το οποίο τη φέρνει σε αντιπαράθεση με μη αραβικές περιφερειακές χώρες, δηλαδή με την Τουρκία και το Ισραήλ (*Νταβούτογλου 2001, 543-544*).

Ως προς το κουρδικό ζήτημα, αυτό δεν είναι – ή τουλάχιστον δεν είναι πάντα – κοινό πρόβλημα με την Τουρκία και σημείο συνεργασίας, όπως συμβαίνει

με το Ιράκ. Οι Κούρδοι της Συρίας καταπιέζονται και αυτοί και το συριακό καθεστώς τους αρνείται την αναγνώριση ταυτότητας από το 1962, αλλά είναι ένα μικρό ποσοστό ως προς το σύνολο των Κούρδων, γύρω στα δύο εκατομμύρια (*Plakudas 2017, 99*). Η Συρία θα παρέχει σημαντική υποστήριξη στον αγώνα του ΡΚΚ κατά του τουρκικού κράτους από τη δεκαετία του '80 με σκοπό, μεταξύ άλλων, να πιέσει την Τουρκία να αναθεωρήσει τα σχέδια του GAP. Η παροχή υποστήριξης συμπεριελάμβανε καταφύγιο σε αντάρτες και άνοιγμα γραφείων του ΡΚΚ σε διάφορες πόλεις της Συρίας (*Winslett 2015, 293-295*). Βάσεις εκπαίδευσης του ΡΚΚ υπάρχουν στη Συρία και στην κοιλάδα Μπεκαα του Λιβάνου, όπου είχε κρησφύγετο και ο Αρχηγός του ΡΚΚ Αμπντουλάχ Οτσαλάν (*Καλλεντερίδης 2007, 29*). Ωστόσο όμως η υποστήριξη της Συρίας σταδιακά γίνεται όλο και περισσότερο φανερή, ενώ από το 1996 ο Οτσαλάν κατοικεί σχεδόν επίσημα στη Δαμασκό (*Καλλεντερίδης 2007, 44*).

Η κατάσταση αυτή επιδείνωσε σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις των δύο κρατών. Το 1995 η Συρία επέτρεψε στο ΡΚΚ να κάνει επιχειρήσεις στην ευαίσθητη και διεκδικούμενη περιοχή της Αλεξανδρέττας, ενώ το ίδιο έτος φέρεται να έχει υπογράψει με την Ελλάδα συμφωνία για χρήση των βάσεων της από την ελληνική Πολεμική Αεροπορία σε περίπτωση πολέμου. Επιπλέον η Συρία έδινε καταφύγιο σε Κούρδους αντάρτες που ο τουρκικός στρατός καταδίωκε στο Β. Ιράκ. Λέγεται μάλιστα ότι η Τουρκία ήταν πίσω από την απόπειρα δολοφονίας κατά του Σύρου ηγέτη Χαφεζ Αλ Άσαντ το 1996, καθώς και από βομβιστικές επιθέσεις στη Δαμασκό (*Winslett 2015, 295-296*). Το 1998 εκτοξεύονται απειλές κατά της Συρίας με ένα πλήθος δημοσιεύματα και δηλώσεις πολιτικών της Τουρκίας. Συγκεντρώνονται στρατεύματα και προγραμματίζονται μεγάλης κλίμακας ασκήσεις στα τουρκοσυριακά σύνορα. Επίσης τα δημοσιεύματα κάνουν λόγο για κινήσεις σουνιτών στρατιωτικών και πολιτικών παραγόντων που σχεδίαζαν ανατροπή του Άσαντ σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης. Η Τουρκία επιδίδει τελεσίγραφο στη Συρία για την εκδίωξη του Οτσαλάν στο οποίο τελικά η Συρία θα υποχωρήσει (*Καλλεντερίδης 2007, 46-47, 50*).

Στις 20 Οκτωβρίου του 1998 υπογράφηκε η Συμφωνία Ασφαλείας των Αδάνων με την οποία η Συρία δεσμευόταν να σταματήσει κάθε υποστήριξη στο

PKK (*Winslett 2015, 296*). Ακολούθησε σταδιακή αποκατάσταση των σχέσεων των δύο χωρών η οποία θα εξελιχθεί σε υψηλού επιπέδου στενή και πολύπλευρη συνεργασία, και μάλιστα θα εγκαινιαστεί με μία υψηλού συμβολισμού κίνηση, την παρουσία του Τούρκου Προέδρου Αχμέτ Σεζέρ στην κηδεία του Σύρου Ηγέτη Χαφέζ Αλ Άσαντ το 2000 (*Noureddine 2008, 466*). Η προσέγγιση των δύο χωρών έχει αποδοθεί αφενός στην ίδρυση του KRG στο Β. Ιράκ το 2003, η οποία είχε ως αποτέλεσμα το «κουρδικό ζήτημα» ως πρόβλημα ασφαλείας και ακεραιότητας να θεωρείται ότι αγγίζει πλέον και τη Συρία, και αφετέρου στην άνοδο του AKP στην εξουσία το 2002 η οποία σηματοδοτούσε ένα νέο άνοιγμα σε αραβικές και ισλαμικές χώρες, όπως είδαμε (*Noureddine 2008, 469*). Η εκτεταμένη συνεργασία που ξεκίνησε συμπεριελάμβανε συνομιλίες επί οικονομικών θεμάτων, κοινή διαχείριση των υδάτινων πόρων, όπως πιο αναλυτικά θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, ανταλλαγή στρατιωτικού προσωπικού για εκπαίδευση και συνεργασία σε θέματα ασφαλείας, αύξηση διασυνοριακού εμπορίου, συμφωνίες συνεργασίας στον τομέα της ενέργειας, ενώ το 2006 η Συρία άρχισε να εκδίδει μέλη του PKK στην Τουρκία (*Winslett 2015, 300-301*).

Η προσέγγιση των δύο χωρών και συνεργασία έχει θεωρηθεί ως λίαν επωφελής για τη Συρία σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως η σημασία που είχε για την έξοδο της χώρας από την απομόνωση και τη βελτίωση της εικόνας στις γειτονικές και δυτικές χώρες μετά τη δολοφονία του Λιβανέζου Πρωθυπουργού Ραφίκ Χαρίρι το 2005, για την οποία η Συρία είχε κατηγορηθεί ως υπεύθυνη. Έχει μάλιστα υποστηριχθεί ότι οι ΗΠΑ επί Προεδρίας George Bush Junior είχαν σκοπό την επίθεση και ανατροπή του καθεστώτος Άσαντ, η οποία απειράπει με παρέμβαση της τουρκικής πολιτικής ηγεσίας στις ΗΠΑ (*Magued 2017, 12-13*). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη ότι οι σχέσεις των δύο χωρών έως το 2011 αποτελούσαν την «πλέον επιτυχημένη εφαρμογή» του δόγματος των «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες» με εμπνευστή τον Αχμέτ Νταβούτογλου (*Ayata 2015, 102*). Ωστόσο ο ίδιος ο ακαδημαϊκός (και μετέπειτα στέλεχος της Κυβέρνησης του AKP) αντιμετώπιζε τη Συρία με αρκετή υπεροψία καθόσον στο έργο του «Το Στρατηγικό Βάθος» επισημαίνει την ανάγκη η Τουρκία να αντιμετωπίζει τη Συρία (και την Ελλάδα) ως υποδεέστερα στοιχεία, ενώ οι εντάσεις με αυτές τις χώρες παρομοιάζονται με προπονήσεις «παλαιστή βαρέων

βαρών για να αντιμετωπίσει κατηγορίες μεσαίων βαρών» (*Νταβούτογλου 2001, 235*). Ίσως αυτή η υπεροπτική θεώρηση να προοιωνίζει, αλλά και να ερμηνεύει εν μέρει, τον τρόπο με τον οποίο θα αντιμετωπίζει η Τουρκία τη Συρία μετά το 2011.

Οι σχέσεις Τουρκίας – Συρίας θα μεταβληθούν ριζικά με τη λεγόμενη «Αραβική Άνοιξη». Στο πλαίσιο της «νέο-Οθωμανικής» λογικής της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής η παρέμβαση της Τουρκίας, όπως είδαμε, θεωρείται επιβεβλημένη για «λόγους ασφαλείας». Στην αρχή των εξεγέρσεων η Τουρκία προσπάθησε να αξιοποιήσει τις στενές σχέσεις που είχε αναπτύξει – τη «μεγαλύτερη διπλωματική επένδυση των τελευταίων ετών», όπως έχει γραφτεί χαρακτηριστικά – για να πείσει τον Σύρο ηγέτη να προβεί σε μεταρρυθμίσεις που θα ικανοποιούσαν τα αιτήματα (*Barrinha 2014, 176*). Αν και προς το συμφέρον της Τουρκίας ήταν να αποκατασταθεί η σταθερότητα και η ασφάλεια στη Συρία, παράλληλα με τις πιέσεις στον Άσαντ οργάνωνε και κινητοποιούσε τη συριακή αντιπολίτευση εντός της Τουρκίας, μια πρακτική που ο Νταβούτογλου αποκαλούσε «διάλογο με όλες τις πλευρές». Με τις μεσολαβητικές προσπάθειες να μένουν χωρίς αποτέλεσμα η Τουρκία πλέον υποστηρίζει την ανατροπή του καθεστώτος Άσαντ και επιδιώκει να προκαλέσει διεθνή επέμβαση εναντίον της Συρίας, διακόπτοντας τις διπλωματικές σχέσεις το 2011 (*Ayata 2015, 102-103*). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι απορριφθείσες από τον Άσαντ προτάσεις συμπεριελάμβαναν τη συμμετοχή στην κυβέρνηση περισσότερων σουνιτών, κάνοντάς την έτσι σύμφωνη με το «τουρκικό μοντέλο» [Turkish modeled] (*McLean 2015, 455*). Δηλαδή η Τουρκία επιχείρησε να μετατρέψει το καθεστώς Άσαντ σε ελεγχόμενο από αυτήν, πριν αποφασίσει να το ανατρέψει.

Η Τουρκία φιλοξενούσε στο έδαφός της το ελεγχόμενο από τη Μουσουλμανική Αδελφότητα Εθνικό Συριακό Συμβούλιο (National Syrian Council – NSC), του οποίου επιδίωκε την διεθνή αναγνώριση ως νόμιμη εξόριστη κυβέρνηση. Με την κοινή γνώμη να ανησυχεί για τη δραματική αύξηση της εισόδου Σύρων προσφύγων, αλλά και μια πιθανή αναβίωση της δράσης του PKK, ο Ερντογάν θα δηλώσει ότι «οι συριακές υποθέσεις είναι εσωτερικό ζήτημα της Τουρκίας». Έτσι, η μόνη επιλογή που υπήρχε για να επανέλθει η κατάσταση των «μηδενικών προβλημάτων», έμβλημα των οποίων υπήρξαν οι σχέσεις με τη

Συρία, ήταν η ανατροπή του καθεστώτος Άσαντ (*Daoudy 2016, 1082-1083*). Η στάση αυτή της Τουρκίας μπορεί να έχει χαρακτηριστεί ως «ηθική εξωτερική πολιτική που θέτει την ανθρωπιστική βοήθεια σε προτεραιότητα έναντι της σταθερότητας», αλλά στην ουσία η εμμονή στην αλλαγή καθεστώτος έχει αποδειχτεί αντιπαραγωγική με αποτέλεσμα την υποβάθμιση του «τουρκικού μοντέλου» ως πηγή έμπνευσης στην περιοχή (*Parlar Dal 2016, 1438, 1442-1443*).

Φυσικά οι πλέον σημαντικές επιπτώσεις για την τουρκική εξωτερική ασφάλεια από τις συνέπειες της Αραβικής Άνοιξης στη Συρία αφορούν το κουρδικό ζήτημα. Ο κουρδικός πληθυσμός της Συρίας είχε υποστεί σκληρή καταπίεση με πιο πρόσφατη, πριν την αραβική άνοιξη, εξέλιξη τη βίαιη καταστολή διαδηλώσεων των Κούρδων το 2004. Όμως οι εξεγέρσεις του 2011 έφεραν μια νέα δυναμική στο κουρδικό ζήτημα της Συρίας. Μετά την αποχώρηση του Συριακού Στρατού από τις κουρδικές περιοχές το 2012, λόγω του εμφυλίου πολέμου, δημιουργήθηκε το Κουρδικό Κόμμα Δημοκρατικής Ένωσης (PYD) και η ένοπλη πτέρυγά του, οι Μονάδες Προστασίας του Λαού (YPG). Στα τέλη του 2013 οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στη δημιουργία της Αυτόνομης Κουρδικής Διοίκησης της Ροζάβα (Δυτικό Κουρδιστάν) (*Federici 2015, 82*). Φυσικά για την Τουρκία η δημιουργία ενός ακόμη κουρδικού κράτους στα σύνορά της είναι ένα νέος εφιάλτης. Μάλιστα έχει θεωρηθεί ότι η Συρία αποχώρησε από τις περιοχές αυτές και επέτρεψε τη δημιουργία της *de facto* αυτόνομης οντότητας ως αντίδραση στην υποστήριξη της Τουρκίας στη συριακή αντιπολίτευση, αν και μέρος της συριακής αντιπολίτευσης είναι και οι ίδιοι οι Κούρδοι (*Ayata 2015, 103*).

Βεβαίως, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι εξελίξεις αυτές σχετίζονται άμεσα με τις αντίστοιχες του κουρδικού ζητήματος στο εσωτερικό της Τουρκίας. Ας μην ξεχνάμε ότι από τις αρχές του αγώνα του έως το 1998 το PKK είχε διαμορφώσει ένα σημαντικό ιστορικό παρουσίας στο εσωτερικό της Συρίας. Το PKK άλλωστε ως μη κρατική οντότητα έχει καθιερώσει την παρουσία και την επιρροή του στα κουρδικά κινήματα του Ιράν και της Συρίας, ενώ έχει αναπτύξει στενές σχέσεις με το PYD. Η Τουρκία φυσικά αντιλαμβάνεται ως πολύ ανησυχητικές αυτές τις εξελίξεις και προβαίνει σε διάφορες ενέργειες και παρεμβάσεις για να τις ανακόψει. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση του Αχμέτ Νταβούτογλου, ως Πρωθυπουργού της

Τουρκίας, ότι «το PYD δεν εκπροσωπεί όλους τους Κούρδους. Αντίθετα, ορισμένες ομάδες είναι ιδιαίτερα ενοχλημένες από την πίεση που τους ασκεί, και οι οποίες ομάδες έχουν ζητήσει τη βοήθειά μας» (*Charountaki 2015, 351*).

Μία λοιπόν σημαντική πτυχή της Τουρκικής πολιτικής είναι να ενισχύει (ή έστω να μην μάχεται ή να μην παρεμποδίζει) όσες ομάδες ή οντότητες στρέφονται εναντίον και απειλούν τη συμμαχία PKK-PYD. Μία από τις ομάδες που αποτέλεσε υπαρκτική απειλή για τους Κούρδους της Συρίας ήταν και το λεγόμενο Ισλαμικό Κράτος (IK). Υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι η Τουρκία υποστήριζε σιωπηρά ακραίες ομάδες στο συριακό εμφύλιο. Τα σύνορα Τουρκίας-Συρίας ήταν ανοιχτά για τη διέλευση μαχητών του ΙΚ και των γραμμών ανεφοδιασμού τους (ο λεγόμενος δρόμος του Jihad). Έχει καταγγελθεί το λαθρεμπόριο καυσίμων από κατελημμένα από το ΙΚ συριακά διυλιστήρια προς την Τουρκία με σημαντικά οικονομικά οφέλη, περί τα 800 εκ.\$. Προφανώς η στρατηγική λογική αυτής της στάσης απορρέει από την προσπάθεια περιορισμού των πιθανοτήτων δημιουργίας κουρδικού κράτους, δεδομένου ότι οι Κούρδοι ήταν κοινός εχθρός για την Τουρκία και το ΙΚ (*McLean 2015, 455*).

Ακόμα και θετικά προσκείμενες προς την Τουρκία απόψεις παραδέχονται την – αρχική τουλάχιστον – άρνηση της Τουρκίας να συμμετάσχει στη συμμαχία κατά του ΙΚ, εξ αιτίας της ομηρείας Τούρκων διπλωματών στη Μοσούλη το 2014. Επιπλέον, ομολογείται ότι η αντίδραση της Τουρκίας στο ταχύτατα αναπτυσσόμενο ΙΚ εμπεριείχε πολλές «ασάφειες» με αποτέλεσμα να δημιουργεί στα μάτια των δυτικών συμμάχων την εντύπωση ότι δεν είχε ξεκάθαρη πολιτική. Σε αντίθεση με τις ΗΠΑ, που είχαν ως προτεραιότητα την ανάσχεση του ΙΚ, η Τουρκία ισχυριζόταν πως ακολουθούσε μία πιο «ολοκληρωμένη προσέγγιση» με την οποία επεδίωκε μία «μόνιμη» επίλυση της κρίσης, βασική παράμετρος της οποίας θα ήταν η ανατροπή του Άσαντ (*Parlar Dal 2016, 1406*). Ο τουρκικός φιλοκυβερνητικός τύπος της εποχής είναι αρκετά αποκαλυπτικός όταν γράφει ότι «το PYD είναι πιο επικίνδυνο από το ΙΚ» (*Parlar Dal 2016, 1413*).

Έχουμε ήδη αναφερθεί στην αναβίωση της δράσης του PKK στο εσωτερικό της Τουρκίας και τη διακοπή της «ειρηνευτικής διαδικασίας» λόγω, μεταξύ άλλων, της στάσης της τελευταίας στο συριακό εμφύλιο. Στην χαρακτηριστική περίπτωση

της πολιορκίας της πόλης Κόμπανι από το ΙΚ το 2014, μια κατάσταση η οποία θεωρήθηκε υπαρξιακή απειλή για τους Κούρδους της Συρίας, η Τουρκία έκλεισε προσωρινά τα σύνορα εμποδίζοντας τους Κούρδους που ήθελαν να ενισχύσουν στις δυνάμεις υπεράσπισης του Κόμπανι. Επιπλέον, δεν επέτρεψε τη χρήση των βάσεων της από για αεροπορικές επιδρομές των ΗΠΑ εναντίον του ΙΚ στα περικόρια του Κόμπανι, ενώ όταν επετράπη η διέλευση των συνόρων από δυνάμεις του KRG (Pesmerga) προς ενίσχυση των υπερασπιστών του Κόμπανι ήταν πλέον αργά, για τους περισσότερους Κούρδους (*Ciordia 2018, 3-4*). Παρεμπιπτόντως η ηρωική αντίσταση στο Κόμπανι, και όχι μόνο, αναβαθμίζει και προβάλλει και τους Κούρδους της Συρίας, με το YPG, ως τον πλέον αξιόπιστο σύμμαχο των ΗΠΑ στην περιοχή για την αντιμετώπιση του ΙΚ. Οι ΗΠΑ όχι μόνο δεν θεωρούν το PYD τρομοκρατική οργάνωση, παρά τη σχέση του με το PKK, αλλά έχουν στενή συνεργασία στην συλλογή πληροφοριών, εξοπλισμό και εκπαίδευση των μαχητών του (*Federici 2015, 85*).

Πέρα από την υποστήριξη – σιωπηρή ή φανερή – που παρέχει η Τουρκία κατά περίπτωση στους αντιμαχόμενους του συριακού εμφυλίου, θα επέμβει και η ίδια στρατιωτικά στο συριακό έδαφος, για λόγους «ασφαλείας» πάντοτε. Στις 24 Αυγούστου 2016 ξεκίνησε από ξηράς και από αέρος η επιχείρηση «Ασπίδα του Ευφράτη», της οποίας ο επίσημος σκοπός ήταν η παροχή υποστήριξης στον Ελεύθερο Συριακό Στρατό (Free Syrian Army – FSA) για την απελευθέρωση της πόλης Jarablus από το ΙΚ (*Parlar Dal 2016, 1407*). Η επιχείρηση αυτή θεωρείται η πρώτη μεγάλης κλίμακας εμπλοκή των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων (ΤΕΔ) σε πόλεμο σε ξένο έδαφος μετά την εισβολή στην Κύπρο το 1974 (*Hoffmann & Cemgil 2016, 1296*). Αν και παρουσιάζεται ως επιχείρηση κατά του ΙΚ, το γεγονός ότι ξεκίνησε ενώ οι Κούρδοι μαχητές νικούσαν το ΙΚ στην περιοχή, ενώ η πόλη Jarablus έπεσε στα χέρια του τουρκικού στρατού και του FSA χωρίς καμία αντίσταση από το ΙΚ, προκαλεί σημαντικά ερωτηματικά για τους πραγματικούς σκοπούς της επιχείρησης (*Ozkahraman 2017, 422*).

Η επόμενη επέμβαση της Τουρκίας πλέον στρέφεται ευθέως και επίσημα εναντίον των Κούρδων. Στις 20 Ιανουαρίου 2018 ξεκίνησε η επιχείρηση των ΤΕΔ με τη χαρακτηριστική ονομασία «Κλάδος Ελαίας», με σκοπό την εκκαθάριση των

δυνάμεων του YPG και εγκαθίδρυση μίας ζώνης ασφαλείας βάθους 30 χλμ και εύρους 130 χλμ στην περιοχή του Afrin (*IJSS 2018*). Είναι προφανές ότι με τις επιχειρήσεις αυτές η Τουρκία εξασκεί τα «οθωμανικής προέλευσης» επεμβατικά δικαιώματά της στην περιοχή, ενώ κύριος σκοπός τους ήταν η διαίρεση μιας ενιαίας κουρδικά ελεγχόμενης οντότητας στα σύνορά της με πιθανές επιπτώσεις στο εσωτερικό της. Επίσης η Τουρκία εγείρει ιστορικά δικαιώματα κυριαρχίας για την περιοχή, προβαίνει σε δημογραφική αλλοίωση εγκαθιστώντας Σύρους Άραβες πρόσφυγες και ασκεί πλήρη οικονομικό έλεγχο. Δεν είναι υπερβολή λοιπόν ο χαρακτηρισμός που έχει δοθεί ως διαδικασία «κυπριοποίησης» (*cypriotization*) της Βόρειας Συρίας (*Yanarocak, 20/8/2018*).

Συνοψίζοντας διαπιστώνουμε ότι, όπως και στην περίπτωση του Ιράκ, η Συρία γίνεται αντιληπτή από την Τουρκία ως πηγή ανησυχίας και απειλών «ασφαλείας», είτε ως ισχυρός φορέας του αραβικού εθνικισμού, είτε ως αποδυναμωμένο κράτος η διάλυση του οποίου θα οδηγούσε στην δημιουργία κουρδικού κράτους. Η πολιτική που ακολούθησε μετά την αραβική άνοιξη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αντιφατική καθόσον, από τη μία πλευρά επιδιώκει τη σταθερότητα, δηλαδή να μη δημιουργηθεί κουρδικό κράτος, και από την άλλη υποστηρίζει επαναστατικές ανατρεπτικές ομάδες και επιδιώκει την ανατροπή της κυβέρνησης και αντικατάσταση με το «τουρκικό μοντέλο». Αυτή η λεπτή ισορροπία φαίνεται αρκετά δύσκολη, ενώ η κατάληψη εδαφών της Συρίας προβάλλει ως η μοναδική «λύση» για την αποκατάσταση της ειρήνης και της σταθερότητας, μία πρακτική που υποστηρίζεται από το αφήγημα της εξιδανίκευσης του οθωμανικού παρελθόντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΥΔΑΤΩΝ ΣΤΗ Μ. ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ GAP

ΓΕΝΙΚΑ

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται οι γεωπολιτικές προεκτάσεις που έχει η δυνατότητα άσκησης ελέγχου σε υδάτινους πόρους, ενώ δίνεται έμφαση στις θεωρίες περί πολέμων και συγκρούσεων για το νερό οι οποίες βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με ζητήματα ασφαλείας. Εν συνεχεία αναφερόμαστε στην κατάσταση των υδάτινων πόρων στην περιοχή της Μ. Ανατολής επικεντρώνοντας στη θέση της Τουρκίας ως προς τον έλεγχο των υδάτινων πόρων. Θα ακολουθήσει μία συνοπτική αναφορά στις προβλέψεις του Διεθνούς Δικαίου για τη διαχείριση των υδάτινων πόρων και στη στάση της Τουρκίας απέναντί τους. Τέλος αναφερόμαστε στο πρόγραμμα GAP και τις τελευταίες εξελίξεις, στα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα που καλείται να επιλύσει και στις ανησυχίες και τις αντιδράσεις που εγείρονται από τα γειτονικά κράτη, τη Συρία και το Ιράκ, για τις συνέπειες που θα έχει το πρόγραμμα στις χώρες τους.

Η ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΥΔΑΤΩΝ

Μία από τις πιο σημαντικές πηγές υλικής ισχύος ενός κράτους είναι η ύπαρξη φυσικών πόρων στην επικράτειά του και ο έλεγχος που δύναται να ασκήσει επί αυτών. Αν και συνήθως το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα ορυκτά καύσιμα, όπως το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο, ένας πολύ σημαντικός φυσικός πόρος είναι το νερό, ειδικά σε μια περιοχή με υψηλές θερμοκρασίες και ξηρασία όπως η ευρύτερη περιοχή της Β. Αφρικής και Μ. Ανατολής (Middle East and North Africa - MENA). Ορισμένα κράτη, λόγω γεωγραφικής θέσης, έχουν μεγαλύτερες δυνατότητες πρόσβασης σε υδάτινους πόρους σε σχέση με άλλα. Η τεχνολογία, οι υποδομές και οι θεσμοί (institutions) παρέχουν τη δυνατότητα ελέγχου, ή ακόμα και περιορισμού, των πόρων με αποτέλεσμα την έλλειψη για ορισμένα και την αφθονία για άλλα κράτη (*Warner 2008, 271*).

Ο όρος «υδρογεμονία» (hydro-hegemony) αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο ασκούν πολιτική σε θέματα υδάτινων πόρων τα κυρίαρχα κράτη που

ελέγχουν τέτοιους πόρους, όπως οι διασυνοριακοί ποταμοί, από θέση ισχύος. Ο έλεγχος δεν ασκείται μόνο από τα κράτη από τα οποία πηγάζουν οι ποταμοί, κράτη ανάντη όπως λέγονται (*upstream countries*), αλλά και από τα γειτονικά από τα οποία διέρχονται, κράτη κατόντη (*downstream countries*), όπως για παράδειγμα ο έλεγχος που ασκεί η Αίγυπτος στο Νείλο (*Gupta 2016, 121*). Εντούτοις η «κατηγορία» περί υδροηγεμονίας αναμένεται να εκτοξευτεί εναντίον ενός ανάντη κράτους το οποίο κάνει μία μεγάλη παρέμβαση σε διασυνοριακούς ποταμούς χωρίς να διαβουλευθεί με τα γειτονικά κατόντη κράτη (*Warner 2008, 276*). Όπως θα δούμε, η Τουρκία κατηγορείται για υδροηγεμονία από τη Συρία και το Ιράκ σε σχέση με το πρόγραμμα GAP.

Ένα σημαντικό ζήτημα υπό συζήτηση στη θεωρία είναι το αν και κατά πόσο ο ανταγωνισμός για τον έλεγχο των υδάτινων πόρων είναι τόσο σοβαρός που θα μπορούσε να οδηγήσει σε σύγκρουση, ειδικά σε μία περιοχή που το νερό δεν είναι σε αφθονία όπως η MENA. Κατά μία άποψη το νερό είναι πολύ σημαντικό και αναντικατάστατο και η εκμετάλλευση από τα ανάντη κράτη δύναται να οδηγήσει σε σημαντικές ελλείψεις και κατ' επέκταση σε πολύ σοβαρά προβλήματα στα κατόντη κράτη ενός διεθνούς ποταμού, δηλαδή ενός ποταμού που διέρχεται από περισσότερα από ένα κράτη. Από ένα σημείο και μετά η έλλειψη αυτή οδηγεί το κράτος να κάνει χρήση της ισχύος του για να αποκτήσει πρόσβαση σε υδάτινους πόρους με αποτέλεσμα να έχουμε «πολέμους των υδάτων» (*water wars*), άποψη που έχουν ενστερνιστεί και πολλοί ακαδημαϊκοί για τους πολέμους του μέλλοντος (*Freeman 2001, 128*). Ανησυχίες για σενάρια που θέλουν το συνδυασμό αυξημένης ζήτησης σε νερό και περιορισμού της διαθέσιμης ποσότητας να οδηγήσει σε εκρηκτικό μείγμα που θα πυροδοτήσει «πολέμους των υδάτων», έχουν εκφράσει προσωπικότητες παγκόσμιας εμβέλειας όπως ο πρώην Γ.Γ. του ΟΗΕ Κόφι Ανάν (*Gupta 2016, 120*). Φυσικά αυτή η επιχειρηματολογία θέτει ψηλά στην εθνική ατζέντα των κρατών το νερό μετατρέποντάς το σε ζήτημα ασφαλείας [*securitization argument*] (*Gupta 2016, 127*).

Από την άλλη πλευρά σημαντικό μέρος της φιλολογίας περί γεωπολιτικής των υδάτων αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό τις θεωρίες περί πολέμων εξ αιτίας υδάτινων πόρων. Η αλήθεια είναι ότι οι συνεχείς προβλέψεις που γίνονται από τη

δεκαετία του '70 περί «πολέμων των υδάτων» στην περιοχή της Μ. Ανατολής δεν έχουν επιβεβαιωθεί (*Lorenz & Erickson 1999, 48*). Ορισμένοι συγγραφείς φτάνουν στο σημείο να θεωρούν ότι το νερό είναι περισσότερο βάση συνεργασίας παρά αιτία σύγκρουσης. Τα σύγχρονα παραδείγματα διεξαγωγής πολέμων εξ αιτίας οποιασδήποτε «έλλειψης» είναι ελάχιστα, ενώ για να γίνει ένας πόλεμος λόγω του νερού θα πρέπει να συντρέχουν ταυτόχρονα συγκεκριμένες προϋποθέσεις όπως η απόλυτη εξάρτηση παροχής νερού των κατάντη κρατών από τα ανάντη, κατάλληλος συσχετισμός δυνάμεων και ιστορικό ανταγωνιστικών σχέσεων μεταξύ των υπόψη κρατών. Επιπλέον, οι χώρες που έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε υδάτινους πόρους, όπως αυτές της Μ. Ανατολής, κάνουν εισαγωγές του λεγόμενου «εικονικού νερού» (*virtual water*), δηλαδή προϊόντων η παραγωγή των οποίων απαιτεί μεγάλη κατανάλωση νερού, όπως τα αγροτικά, και έτσι καλύπτουν τις ανάγκες τους. Με λίγα λόγια οι συγκρούσεις εξ αιτίας του νερού είναι κατά βάση πολιτικές και όχι στρατιωτικές, ενώ αποτελούν μάλλον την εξαίρεση και όχι τον κανόνα στις σχέσεις μεταξύ των κρατών (*Freeman 2001, 128*).

Τέλος, θα για λόγους πληρότητας θα παρουσιάσουμε μία διαφορετική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία η έμφαση που δίνεται στη γεωπολιτική σημασία του νερού είναι υπερβολική, τόσο ως σημαντικό αίτιο πολέμων και συγκρούσεων σύμφωνα με τις θεωρίες περί «πολέμων του νερού», όσο και ως βάση οικοδόμησης συνεργασίας σύμφωνα με το επιχείρημα των «φιλελεύθερων λειτουργιστών» (*liberal functionalists*). Οι τελευταίοι θεωρούν τη λειτουργική συνεργασία σε ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» - όπως το νερό - ως βάση για την προώθηση της συνεργασίας σε ζητήματα «υψηλής πολιτικής», όπως η ασφάλεια (*Selby 2005, 330*). Στην πραγματικότητα η δυνατότητα πρόσβασης σε υδάτινους πόρους δεν αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη των χωρών της Μέσης Ανατολής, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι πλουσιότερες χώρες είναι το Ισραήλ και οι πετρελαιοπαραγωγές μοναρχίες του Κόλπου οι οποίες δεν έχουν πρόσβαση σε σημαντικούς υδάτινους πόρους σε σύγκριση με άλλες. Η συμβολή της αγροτικής παραγωγής για τις οικονομίες της περιοχής μειώνεται σταδιακά, και κατ' επέκταση μειώνεται η σημασία του νερού (*Selby 2005, 335-336*). Σε τελευταία ανάλυση οι «πόλεμοι του νερού» και οι σχετικές προβλέψεις έχουν διαψευσθεί (π.χ. οι πόλεμοι του Κόλπου έγιναν για το

πετρέλαιο) (*Selby 2005, 338*), ενώ η συνεργασία σε ζητήματα διαχείρισης υδάτων ακολουθεί την ειρηνευτική διαδικασία και την αποκατάσταση σχέσεων σε ζητήματα «υψηλής πολιτικής» και δεν την προκαλεί, όπως επί παραδείγματι συνέβη με την αραβοϊσραηλινή διένεξη (*Selby 2005, 342*).

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΥΔΑΤΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ

Η γεωγραφική θέση της Τουρκίας, εκτός από μεγάλη στρατηγική σημασία παγκόσμιας εμβέλειας, της παρέχει πολύ σημαντικά πλεονεκτήματα, σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Μ. Ανατολής, στον έλεγχο και τη διαχείριση σημαντικών υδάτινων πόρων. Η Τουρκία και το Ιράν είναι οι μόνες χώρες της περιοχής με πλεονάσματα νερού (*Frankel 1991, 257*). Στην ευρύτερη περιοχή της ΜΕΝΑ η Τουρκία έχει τη μεγαλύτερη αγροτική περιοχή, καθώς και τη μεγαλύτερη αγροτική παραγωγή (*Antonelli & Tamea 2015, 336-337*). Ειδικότερα σε σχέση με τη Συρία και το Ιράκ, τις χώρες που μας ενδιαφέρουν για το πρόγραμμα GAP, η πλεονεκτική θέση της Τουρκίας είναι περισσότερο πρόδηλη. Σε αντίθεση με την Τουρκία, η Συρία και το Ιράκ εξαρτώνται σχεδόν αποκλειστικά από τον Τίγρη και τον Ευφράτη για την παροχή νερού. Η Τουρκία, εκτός από το γεγονός ότι ελέγχει τις περιοχές από τις οποίες πηγάζουν οι δύο ποταμοί, έχει πολύ μεγαλύτερες ποσότητες νερού από βροχοπτώσεις, ενώ έχει και ένα αριθμό από ποταμούς που δεν συνδέονται με τον Τίγρη και τον Ευφράτη και παρέχουν άφθονες ποσότητες νερού. Δηλαδή το πλεονέκτημα της Τουρκίας έναντι της Συρίας και του Ιράκ έγκειται τόσο στις διαθέσιμες ποσότητες ύδατος, όσο και στη δυνατότητα διαφοροποίησης των πηγών προέλευσης (*Freeman 2001, 131*).

Το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ανισότητας είναι η δυνατότητα της Τουρκίας να ασκεί έντονη επιρροή στις γειτονικές χώρες, κάτι που όπως είδαμε, συνάδει και με το «οθωμανικό» αφήγημα περί του «δικαιώματος» παρέμβασης. Ελέγχοντας τις πηγές των ποταμών δεν χρειάζεται να ανησυχεί για πιθανά έργα που θα περιορίζαν τη ροή του νερού στις διάφορες περιοχές της χώρας, ενώ από την άλλη πλευρά μπορεί να ισχυριστεί ότι έχει το δικαίωμα να αποφασίζει πόσο νερό θα λαμβάνουν οι γείτονές της. Μπορεί να χρησιμοποιεί ελεύθερα το νερό χωρίς να ενδιαφέρεται για τις επιπτώσεις που θα έχει αυτή η χρήση στα κατάντη κράτη, κανείς δεν μπορεί να την εξαναγκάσει για το αντίθετο, ενώ ένας

συμβιβασμός στη διαχείριση του νερού θα μείωνε τη δυνατότητα άσκησης επιρροής στην περιοχή (*Freeman 2001, 131*). Ως εκ τούτου η Τουρκία δεν έχει κανένα κίνητρο να συνεργαστεί με τη Συρία και το Ιράκ προκειμένου να εγγυηθεί την απρόσκοπτη παροχή νερού στις χώρες αυτές εκτός από τη αρχή της «καλής γειτονίας». Η παροχή βοήθειας προς αυτή την κατεύθυνση θα απέβαινε εις βάρος ενός σημαντικού τακτικού πλεονεκτήματος το οποίο, μεταξύ άλλων, την καθιστά περιφερειακή δύναμη με σημαντική επιρροή (*Freeman 2001, 134*). Η στάση αυτή της Τουρκίας επιβεβαιώνεται και από τον τρόπο που αντιμετωπίζει τις σχετικές Διεθνείς Συμβάσεις.

Το Διεθνές Δίκαιο στη διαχείριση υδάτων και η Τουρκία

Το Διεθνές Δίκαιο που αφορά τους ποταμούς είναι σχετικά πρόσφατο. Μετά από πολλές προσπάθειες και διαβουλεύσεις ψηφίστηκε το 1997 από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών «η Σύμβαση για το Δίκαιο της Χρήσης των Διεθνών Υδατορευμάτων Πλην της Ναυσιπλοΐας» (*The Convention on Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses*). Η Σύμβαση είναι γνωστή ως *UN Watercourses Convention (UNWC)* και προβλέπει τη δυνατότητα χρήσης του νερού των ποταμών από τα παρόχθια κράτη με βάση τις ακόλουθες υποχρεώσεις: τη «μη πρόκληση σοβαρής ζημιάς» στα υπόλοιπα παρόχθια κράτη, την «προηγούμενη ενημέρωσή τους» για οποιαδήποτε δραστηριότητα και τη «δίκαιη και λογική χρήση» των υδάτινων πόρων. Η Σύμβαση ετέθη σε ισχύ το 2014 αφού επικυρώθηκε από 35 κράτη (*Zeitoun 2015, 952*).

Στην πράξη η επέκταση και η εφαρμογή της Σύμβασης από μεγάλο αριθμό κρατών αποδείχτηκε ιδιαίτερα δύσκολη και προβληματική. Εν πρώτοις χρειάστηκαν περίπου 30 χρόνια για να συνταχθεί, άλλα 7 για να υιοθετηθεί και 17 περίπου χρόνια για να τεθεί σε ισχύ. Παρά τις προσπάθειες που γίνονται μέσα από τις προβλέψεις της να αντιμετωπιστούν φαινόμενα υδρογεμονίας, κάτι τέτοιο δεν καθίσταται εφικτό στην πράξη για τους εξής λόγους: α) Ήταν ήδη ξεπερασμένη πριν ακόμα τεθεί σε ισχύ, β) Έχει επικυρωθεί μόνο από το 1/5 των κρατών του κόσμου, στα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται κράτη υδρογεμόνες σε περιοχές που αντιμετωπίζουν έλλειψη σε νερό, γ) Δεν επιτρέπει την αναδρομική ισχύ της σε υφιστάμενες διεθνείς συμφωνίες για διαχείριση υδάτινων πόρων και δ) Δεν

εγκαθιδρύει καμία οργάνωση κατάλληλη να επιτρέψει την τακτική αναθεώρησή της με βάση τα τελευταία επιστημονικά επιτεύγματα. Αυτές οι αδυναμίες δεν επιτρέπουν να διαδραματίσει η Σύμβαση σημαντικό ρόλο στις παγκόσμιες πολιτικές διαχείρισης του νερού (*Gupta 2016, 127-128*). Αν και δεν θα περιμέναμε το Διεθνές Δίκαιο να αποτελεί το κύριο μέσο διευθέτησης ζητημάτων που άπτονται της οικειοποίησης, ελέγχου και διαχείρισης πόρων ζωτικής σημασίας – όπως το νερό – στην προκειμένη περίπτωση οι αδυναμίες που επισημάνθηκαν το καθιστούν ακόμη λιγότερο χρήσιμο εργαλείο για την επίλυση των διαφορών και των διενέξεων που ανακύπτουν.

Με αυτά τα δεδομένα δε θα πρέπει να μας προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξη η αρνητική στάση της Τουρκίας απέναντι στη συγκεκριμένη Σύμβαση. Μαζί με την Κίνα και το Μπουρούντι είναι μία από τις τρεις χώρες που καταψήφισαν τη Σύμβαση στη Γενική Συνέλευση των Η.Ε. το 1997 (*Gupta 2016, 122*). Τα ανάντη κράτη, όπως η Τουρκία, συνήθως υιοθετούν το λεγόμενο δόγμα της «απόλυτης κυριαρχίας» (γνωστό και ως *Harmon Doctrine*) σύμφωνα με το οποίο ένα κράτος είναι ελεύθερο να χρησιμοποιεί όπως επιθυμεί τα ύδατα ενός διεθνούς ποταμού που διέρχεται από την επικράτειά του, καθώς έτσι εξυπηρετούνται καλύτερα τα συμφέροντά του (*Zeitoun 2015, 951*).

Σύμφωνα με την επίσημη θέση της, η Τουρκία διαφωνούσε με το περιεχόμενο της Σύμβασης στα εξής σημεία: Πρώτον, θεωρούσε ότι ο κανόνας της «μη ζημίας» (*no harm rule*) δεν ήταν ισορροπημένος αλλά λειτουργούσε υπέρ των κατάντη κρατών, γι' αυτό πρότεινε τη διαγραφή του σχετικού άρθρου και ενσωμάτωση του κανόνα στο άρθρο περί δίκαιης χρήσης. Δεύτερον, διαφωνούσε πλήρως με τη συμπερίληψη συγκεκριμένων κανόνων επίλυσης διαφορών και θεωρούσε ότι η επίλυση εν λόγω ζητημάτων θα πρέπει να αφεθεί στη διακριτική ευχέρεια των κατά περίπτωση ενδιαφερομένων κρατών με βάση την αρχή «της ειρηνικής επίλυσης διαφορών». Τρίτον, εν γένει η Τουρκία επιθυμούσε το συμβατικό κείμενο να αποτελεί ένα γενικό πλαίσιο το οποίο θα εξειδικευόταν με επιμέρους διμερείς και πολυμερείς συμφωνίες κατά περίπτωση. Υπήρχε εξ αρχής έντονη ανησυχία ότι ορισμένα άρθρα θα περιορίζαν την επίσημη θέση της χώρας σε μελλοντικές διαπραγματεύσεις για τη διαχείριση των υδάτων στην κοιλάδα του

Τίγρη και του Ευφράτη (*Kibaroglu 2015, 162-163*). Να σημειωθεί, τέλος, ότι η Τουρκία αποδέχεται τον όρο «διεθνής ποταμός» όταν αυτός αποτελεί το σύνορο μεταξύ δύο κρατών (π.χ. Έβρος), ενώ τους ποταμούς που διέρχονται από διαφορετικά κράτη (π.χ. Ευφράτης) τους αποκαλεί «διασυνοριακούς» (*transboundary*), γεγονός το οποίο συνεπάγεται «δίκαιη» και όχι «ίση» χρήση των υδάτων (*Kibaroglu 2015, 155*).

Διαπιστώνουμε γενικά ότι η Τουρκία αντιτίθεται σθεναρά στην εγκαθίδρυση κανόνων Διεθνούς Συμβατικού Δικαίου οι οποίες θα έθεταν υπό αμφισβήτηση την ηγεμονική της θέση στη διαχείριση των υδάτινων πόρων στην περιοχή. Μπορεί λοιπόν η Σύμβαση, όπως είπαμε, να είναι αναποτελεσματική σε θέματα αντιμετώπισης υδροηγεμονίας. Ειδικότερα, έχει διαπιστωθεί ότι τίποτα στο γράμμα ή στην ερμηνεία του ΔΔ δεν εμποδίζει την Τουρκία από το να υλοποιήσει τα αναπτυξιακά έργα της ως ανάντη κράτος. Άλλωστε και η ίδια η χώρα χρησιμοποιεί ευρύτατα στα κείμενα της εθνικής της πολιτικής τους όρους του ΔΔ «μη ζημία» και «δίκαιη και λογική χρήση» σε ρητορικό επίπεδο προκειμένου να ισχυροποιήσει τη διαπραγματευτική της θέση (*Zeitoun 2015, 959-960*). Παρόλα αυτά εξακολουθεί να αρνείται σθεναρά τη συμμετοχή στη Σύμβαση η οποία θα θεωρείτο αμφισβήτηση της απόλυτης κυριαρχίας αλλά ενδεχομένως και των περιφερειακών ηγεμονικών φιλοδοξιών της.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ GAP

Ιστορικό – Συνοπτική Περιγραφή – Τελευταίες Εξελίξεις

Η ιδέα του προγράμματος GAP έχει τις ρίζες της στα πρώτα χρόνια της νεοπαγούς τουρκικής δημοκρατίας. Από τη δεκαετία του 1930 ο ιδρυτής της σύγχρονης Τουρκίας Κεμάλ Ατατούρκ είχε προτείνει την κατασκευή μιας σειράς από φράγματα στον Τίγρη και στον Ευφράτη με σκοπό να δαμάσει τους πανίσχυρους ποταμούς (*Lorenz & Erickson 1999, 5*). Ο Ατατούρκ και οι διάδοχοί του είδαν τους υδάτινους πόρους ως μέσο εθνικής ολοκλήρωσης και οι σχετικές μελέτες που ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1930 γρήγορα εξελίχθηκαν σε μεγάλης κλίμακας αναπτυξιακά προγράμματα τη δεκαετία του 1940 (*Warner 2008, 279*). Τα

έργα όμως δεν θα αρχίσουν να παίρνουν σάρκα και οστά πριν τη δεκαετία του 1960.

Η υλοποίηση του προγράμματος ξεκίνησε από τον Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, έναν από τους πρωταγωνιστές της τουρκικής πολιτικής ζωής για πολλά χρόνια από τις θέσεις του Προέδρου και του Πρωθυπουργού. Ο ίδιος ήταν Πολιτικός Μηχανικός και πριν εισέλθει στην πολιτική είχε ήδη εργαστεί στην κατασκευή υδροηλεκτρικών φραγμάτων τη δεκαετία του 1950, οπότε διατήρησε αμείωτο το ενδιαφέρον του και στην πολιτική του σταδιοδρομία. Υπό την ηγεσία του το GAP θα εξελιχθεί από ένα περιορισμένου σκοπού υδροηλεκτρικό πρόγραμμα σε ένα ενοποιημένο, πολύπλευρο πρόγραμμα εθνικής και περιφερειακής ανάπτυξης (Lorenz & Erickson 1999, 6). Ο ίδιος ο Ντεμιρέλ στην αυτοβιογραφία του το 2005, περιγράφει την Ανατολία ως περιοχή αποτελούμενη από «μικρές Τουρκίες εντελώς απομονωμένες μεταξύ τους» και επισημαίνει τη σημασία που έχει η ανάπτυξη υδραυλικών έργων για την ενοποίησή τους (Conker 2018, 8).

Από τη δεκαετία του 1960 γίνονται παράλληλα μελέτες για την ανάπτυξη των κοιλάδων του Ευφράτη και του Τίγρη και το 1977 οι μελέτες αυτές ενοποιούνται στο Πρόγραμμα Νοτιανατολικής Ανατολίας – GAP. Προοδευτικά το πεδίο εφαρμογής του προγράμματος διευρύνεται και εξελίσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο περιφερειακής ανάπτυξης το οποίο συμπεριλαμβάνει ζητήματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, δημιουργία θέσεων απασχόλησης, υπηρεσίες υγείας και εκπαίδευσης, δημιουργία υποδομών και εξασφάλιση συνεχούς χρηματοδότησης. Το επονομαζόμενο «GAP Master Plan» αποτελεί τον οδηγό ολοκλήρωσης και συντονισμού όλων των αναπτυξιακών προσπαθειών και, αν και ολοκληρώθηκε το 1989, εκλαμβάνει ως εναρκτήριο έτος του σχεδιαζόμενου προγράμματος το 1985 (επίσημη ιστοσελίδα του Τουρκικού Υπουργείου Βιομηχανίας και Τεχνολογίας). Το πρόγραμμα αφορά εννέα επαρχίες της νοτιανατολικής Τουρκίας που αντιστοιχούν στο 10% περίπου του εδάφους και του πληθυσμού της χώρας (Unver 1997, 453). Ο σχεδιασμός του προγράμματος προέβλεπε την κατασκευή 22 μεγάλων φραγμάτων (ορισμένα από τα μεγαλύτερα στον κόσμο) για την παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας και την άρδευση μεγάλων εκτάσεων της κοιλάδας του Τίγρη και του Ευφράτη, 19 υδροηλεκτρικούς

σταθμούς και αριθμό δικτύων καναλιών και συστημάτων άρδευσης. Εκτός από την αξιοποίηση υδάτινων πόρων το πρόγραμμα περιελάμβανε επενδύσεις σε άλλους αναπτυξιακούς τομείς όπως η αγροτική παραγωγή, η ενέργεια, οι μεταφορές, οι τηλεπικοινωνίες, η υγεία, η εκπαίδευση και οι αστικές και αγροτικές υποδομές. Είχε μάλιστα υπολογιστεί ότι με την ολοκλήρωση του προγράμματος το ΑΕΠ της Τουρκίας θα είχε αυξηθεί κατά 12% περισσότερο από όσο θα είχε αυξηθεί χωρίς το πρόγραμμα (*Freeman & Angin 1999, 96*).

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, στο τέλος του 2017 η πρόοδος του προγράμματος είχε ως εξής: έχουν ολοκληρωθεί τα 19 από τα 22 φράγματα εκ των οποίων τα 13 παράγουν υδροηλεκτρική ενέργεια. Οι σχεδιασθείσες επενδύσεις στον τομέα της ενέργειας έχουν υλοποιηθεί κατά 74% ενώ θα φτάσουν στο 90% όταν θα ολοκληρωθεί το φράγμα Ilisu (το 96% του οποίου είχε κατασκευαστεί). Ως προς τα αρδευτικά έργα, έχουν ολοκληρωθεί τα προγράμματα άρδευσης 545.938 εκταρίων. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο τελικός στόχος του GAP είναι η άρδευση 1,8 εκατομμυρίων εκταρίων, έχει ολοκληρωθεί το 30,3% των προγραμματισμένων έργων άρδευσης. Επιπλέον αναφέρεται σημαντική πρόοδος μετά το 2002 (μάλλον όχι τυχαία έτος ανόδου του AKP στην εξουσία) σε κατασκευή σχολείων και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, υποδομές και προσωπικό υπηρεσιών υγείας και υποδομές άθλησης και κοινωνικής υποστήριξης (*επίσημη ιστοσελίδα του Τουρκικού Υπουργείου Βιομηχανίας και Τεχνολογίας*).

Προβλήματα που Καλείται να «Λύσει» το GAP

Αυτό που ξεκάθαρα ομολογείται ακόμα και από τα πλέον επίσημα χείλη είναι το πρόβλημα της υπανάπτυξης της νοτιανατολικής Τουρκίας, δηλαδή της περιοχής του GAP, σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα και ειδικά με τη δυτική Τουρκία. Η πολιτική ελίτ της χώρας είχε αντιληφθεί την ανάγκη ενσωμάτωσης του τοπικού πληθυσμού στην εθνική ζωή (*Frankel 1991, 269*). Τα αριθμητικά δεδομένα είναι αρκετά αποκαλυπτικά: το 1985 το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν στο 47% του μέσου όρου της χώρας, κυρίαρχος τομέας της οικονομίας ήταν η αγροτική παραγωγή αλλά η παραγωγικότητα ήταν χαμηλή στηριζόμενη σε παραδοσιακές μεθόδους καλλιέργειας και σε βροχοπτώσεις (rain fed), μόνο το 2% της συνολικής προστιθέμενης αξίας της κατασκευαστικής βιομηχανίας της χώρας

παράγονταν στην περιοχή, τα ποσοστά εγγράμματος πληθυσμού ήταν στο 55% στην περιοχή του GAP έναντι 77% σε ολόκληρη τη χώρα με το χάσμα μεταξύ ανδρών και γυναικών να είναι ακόμη μεγαλύτερο, οι υγειονομικές υποδομές και το προσωπικό ήταν αισθητά χαμηλότερο του εθνικού μέσου όρου, ενώ μεγάλο μέρος των αγροτικών (rural) οικισμών δεν είχε πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες (πόσιμο νερό, ηλεκτροδότηση, τηλέφωνο κλπ) με αποτέλεσμα σημαντικό μέρος του πληθυσμού να μετακινείται στα αστικά κέντρα (*Unver 1997, 455–456*).

Η ανάπτυξη με βάση τους πλούσιους υδάτινους πόρους της περιοχής, δηλαδή τον Τίγρη, τον Ευφράτη και τους παραποτάμους τους, θεωρήθηκε το όχημα για την επίλυση του προβλήματος υπανάπτυξης και καθυστέρησης. Θέτοντας το ζήτημα σε ευρύτερο πλαίσιο, από ιδρύσεως της Τουρκικής Δημοκρατίας ο εκσυγχρονισμός των υποδομών – συμπεριλαμβανομένων των υδραυλικών έργων – αποτέλεσε ένα από τα εργαλεία δημιουργίας εθνικής ενότητας και κοινής εθνικής ταυτότητας. Επιπλέον η ανάπτυξη των υδάτινων πόρων θεωρήθηκε σημαντικός παράγοντας για την οικοδόμηση του νεοπαγούς κράτους (state making) διαμέσου της δημιουργίας ισχυρών κρατικών θεσμών, της περιφερειακής κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, της αντιμετώπισης ενδημικών ασθενειών, του εξηλεκτρισμού και της επέκτασης και στερέωσης της κρατικής εξουσίας στην περιφέρεια. Τέλος, το GAP χρησιμοποιήθηκε ποικιλοτρόπως ως σύμβολο της προόδου του κράτους και ο συμβολισμός παίζει σημαντικό ρόλο στην οικοδόμηση έθνους (nation building): Δεν είναι σύμπτωση το γεγονός ότι το μεγαλύτερο φράγμα του έργου ονομάστηκε «Φράγμα Ατατούρκ», η κυβέρνηση έφτιαξε τον πρώτο τοπικό τηλεοπτικό σταθμό με την ονομασία TRT GAP, ενώ το Φράγμα Ατατούρκ απεικονίζεται στο χαρτονόμισμα του ενός εκατομμυρίου λιρών (*Conker 2018, 7- 9*). Άλλωστε στο ίδιο το φράγμα είχε γραφτεί με τεράστια γράμματα η πασίγνωστη φράση του ίδιου του ιδρυτή της Τουρκικής Δημοκρατίας: «Τυχρός όποιος μπορεί να λέει πως είναι Τούρκος» (*Lorenz & Erickson 1999, 6*).

Άλλα οφέλη που θα πρόεκυπταν από το πρόγραμμα, πέραν της περιφερειακής ανάπτυξης, ήταν η βελτίωση της εθνικής αυτονομίας σε τρόφιμα - μέσω αύξησης της αγροτικής παραγωγής - αλλά και σε ενέργεια μέσω των υδροηλεκτρικών έργων, ειδικά με τις τιμές του πετρελαίου να φτάνουν στα ύψη τη

δεκαετία του 1970 λόγω πετρελαϊκής κρίσης. Επιπλέον, το κράτος μέσω του προγράμματος φιλοδοξούσε να ανατρέψει τις οιονεί φεουδαρχικές σχέσεις ιδιοκτησίας γης και τις ταξικές διαιρέσεις που επικρατούσαν στην περιοχή, αλλά η ισχύς των «Αγάδων» γαιοκτημόνων αποδείχτηκε αρκετά ανθεκτική. Ειδικά μετά το 1989, όπως είδαμε, υπήρξε στροφή και από την ανάπτυξη των υδάτων δόθηκε έμφαση στην ανθρώπινη ανάπτυξη μέσω του GAP Master Plan (*Warner 2008, 279*).

Όμως το ζήτημα με την επίλυση του οποίου έχει, κατά μία άποψη, συνδεθεί περισσότερο από όλα το πρόγραμμα GAP, αν και δεν ομολογείται επίσημα, είναι το κουρδικό. Η περιοχή του προγράμματος είναι η νοτιανατολική Τουρκία η οποία κατοικείται κατά κύριο λόγο από κουρδικό πληθυσμό. Λαμβάνοντας υπόψη τα κατά καιρούς επαναστατικά, ακόμα και αποσχιστικά, κουρδικά κινήματα μπορούμε να κατανοήσουμε πως έχει ακόμη μεγαλύτερη σημασία η ενσωμάτωση του τοπικού πληθυσμού στην υπόλοιπη κοινωνία και η αντιμετώπιση της καθυστέρησης και υπανάπτυξης. Το πρόγραμμα GAP φιλοδοξούσε να φέρει την ελπίδα στην κουρδική μειονότητα της περιοχής (*Lorenz & Erickson 1999, 6*). Η περιφερειακή αναπτυξιακή στρατηγική θα ήταν το καρότο, αντί για τη βία (δηλαδή το μαστίγιο), η οποία θα υπονόμειε την αποσχιστική δράση του PKK, δράση η οποία άρχισε το 1984, έτος έναρξης κατασκευής του φράγματος Ατατούρκ. Αυτό ήταν και το όραμα του, εν μέρει Κούρδου, Προέδρου της Τουρκίας Τουργκούτ Οζάλ (*Warner 2008, 279*).

Σύμφωνα με το πρώτο αφήγημα λοιπόν, το GAP θα ήταν η θεραπεία για την επίλυση της κουρδικής σύγκρουσης. Η κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη θα εξαφάνιζε τη βάση στρατολόγησης και υποστήριξης του PKK. Τη θέση αυτή υποστηρίζουν κατά βάση πολιτικές ελίτ των δεξιών και εθνικιστικών κομμάτων, αλλά και γραφειοκράτες και ειδικοί χαρακτηρίζαν το GAP ως πρόγραμμα παροχής ασφαλείας μέσω ανάπτυξης. Το GAP θεωρήθηκε το οικονομικό πακέτο του «Κουρδικού Ανοίγματος» του 2009, ενώ η ίδια προσέγγιση απεικονίζεται στα κείμενα που περιγράφουν το GAP Action Plan των κυβερνήσεων του Ερντογάν τις δύο τελευταίες δεκαετίες (*Bilgen 2018, 101-103*). Έως τη δεκαετία του 1980 η υπανάπτυξη της περιοχής δεν ήταν ιδιαίτερο πρόβλημα για το τουρκικό κράτος. Οι

Κούρδοι ζούσαν σε φεουδαρχικές και φυλετικές σχέσεις υπό την ηγεσία των τοπικών Σείχηδων και Αγάδων (θρησκευτικών και φυλετικών ηγετών αντίστοιχα), υπό την ανοχή του κράτους καθώς οι ηγέτες αυτοί διασφάλιζαν εκλογική πελατεία στα κυβερνώντα κόμματα. Από τα μέσα όμως της δεκαετίας του 1980 εμφανίζεται η απειλή του ΡΚΚ, το οποίο στρέφεται και εναντίον του συστήματος Σείχηδων και Αγάδων. Μπροστά σε αυτόν τον κίνδυνο οι πολιτικές ελίτ αναγκάζονται να ενσωματώσουν τη διάσταση της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης στο GAP (*Ozkahraman 2017, 413-414*).

Ένα δεύτερο αφήγημα, ή για την ακρίβεια μια πιο ακραία εκδοχή του προηγούμενου αφηγήματος, που υιοθετείται κυρίως από κουρδικές πολιτικές ελίτ και κινήματα, είναι αυτό που θέλει το GAP να αποτελεί σχέδιο που αποσκοπεί να βλάψει τους Κούρδους γενικά και ειδικά το ΡΚΚ, ένα πρόγραμμα εκμετάλλευσης, αφομοίωσης και ιστορικής και οικολογικής καταστροφής. Η μεταφορά φυσικών και ανθρώπινων πόρων από την περιοχή του GAP στη δυτική Τουρκία, ο εκτουρκισμός ή «απο-κουρδοποίηση» των τοπικών πληθυσμών, η καταστροφή κουρδικής κουλτούρας και οικολογίας και η αντιμετώπιση του ΡΚΚ (όπως πιο αναλυτικά θα αναφερθεί στο επόμενο κεφάλαιο) είναι ορισμένοι από τους στόχους του GAP σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση (*Bilgen 2018, 100-101*). Ως ενισχυτικά επιχειρήματα αυτής της οπτικής έχουν αναφερθεί τα κοινωνικά προγράμματα για γυναίκες και παιδιά τα οποία γίνονται μόνο στην τουρκική γλώσσα, καθώς και το γεγονός ότι, όπως είδαμε, μικρό ποσοστό των αρδευτικών έργων έχει ολοκληρωθεί, τα οποία θα έχουν άμεσα οφέλη στην τοπική κοινωνία, ενώ αντίθετα τα υδροηλεκτρικά έργα έχουν σχεδόν ολοκληρωθεί σύμφωνα με το σχεδιασμό (*Ozkahraman 2017, 414-415*).

Φυσικά υπάρχει και το τρίτο αφήγημα σύμφωνα με το οποίο το GAP δεν έχει καμία σχέση με το κουρδικό και με κανένα πολιτικό ζήτημα ασφαλείας γενικότερα. Δημοφιλής ανάμεσα σε ειδικούς και γραφειοκράτες είναι η άποψη ότι το GAP είναι ένα εντελώς τεχνικό και ουδέτερο πρόγραμμα, το οποίο ουδόλως σχετίζεται με ανησυχίες ασφαλείας και πολιτικούς υπολογισμούς. Μόνο τεχνικοί και επιστημονικοί παράγοντες έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην έναρξη του προγράμματος, ενώ το σύνολο του τοπικού πληθυσμού επωφελείται από το

πρόγραμμα ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης. Εν συντομία, αν και η ανάπτυξη δεν μπορεί να διαχωριστεί απόλυτα από θέματα πολιτικής και ασφάλειας, η διασύνδεση του GAP με το κουρδικό θεωρείται προβληματική για τους εξής λόγους: είναι αδύνατη η αφομοίωση πληθυσμών με τέτοιες μεθόδους, οι κοινωνικές πολιτικές στην περιοχή του GAP δεν διαφέρουν αισθητά από αυτές στην υπόλοιπη Τουρκία, ο εκσυγχρονισμός μπορεί να δυναμιτίσει τον κουρδικό εθνικισμό αντί να τον καταπιέσει, ενώ θα δίνονταν προτεραιότητα στα αρδευτικά έργα αν ο κύριος σκοπός ήταν η ασφάλεια και η ενσωμάτωση των τοπικών πληθυσμών (*Bilgen 2018, 103-105*).

Οι Ανησυχίες και Αντιδράσεις της Συρίας και του Ιράκ στην κατασκευή του GAP

Ο Τίγρης διέρχεται κυρίως από το Ιράκ, ενώ ο Ευφράτης διέρχεται και από τη Συρία και από το Ιράκ πριν εκβάλει στον Περσικό Κόλπο. Μπορεί η Τουρκία να έχει όπως είδαμε εναλλακτικές πηγές νερού, αλλά η Συρία και το Ιράκ είναι κατά κύριο λόγο έρημος και εξαρτώνται απόλυτα από τους δύο ποταμούς για την παροχή νερού. Οι βροχοπτώσεις στη Συρία και στο Ιράκ είναι αισθητά λιγότερες από ότι οπουδήποτε στην Τουρκία. Ουσιαστικά για τα δύο κατάντη κράτη το νερό είναι πολύ πιο σοβαρό ζήτημα από ότι είναι για την Τουρκία (*Freeman 2001, 130-131*). Τα έργα του GAP δύνανται να περιορίσουν τη ροή των υδάτων των ποταμών προς τα κατάντη κράτη προκαλώντας σοβαρά προβλήματα. Επιπλέον, υπάρχει η ανησυχία ότι νερό που έχει χρησιμοποιηθεί για άρδευση στην Τουρκία θα έχει μολυνθεί με φυτοφάρμακα, άλατα και λιπάσματα και θα εισρέει εκ νέου στους ποταμούς, επομένως θα υποβαθμιστεί και η ποιότητα του νερού που θα φτάνει στη Συρία και στο Ιράκ. Μία εκτίμηση του 1997 ήταν ότι η Συρία θα έχανε το 40% των νερών του Ευφράτη λόγω του GAP, ενώ το Ιράκ θα έχανε ακόμη περισσότερο (*Morris 1997, 9*).

Αν και δεν ήταν γνωστό πόσο πραγματικά θα μειωθεί η ροή των υδάτων με την ολοκλήρωση του GAP, υπήρχαν έντονες ανησυχίες για καταστροφικές συνέπειες. Εκτός από τον κίνδυνο αποξήρανσης των υφιστάμενων συστημάτων άρδευσης, οι ανησυχίες της Συρίας και του Ιράκ ήταν ευρύτερες. Πρώτον, η οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας εξ αιτίας του GAP μπορεί να ενισχύσει τον

ηγεμονικό της ρόλο στην περιοχή αναβιώνοντας μνήμες οθωμανικής καταπίεσης για όλους του Άραβες. Δεύτερον, με το GAP η Τουρκία θα μπορεί να μειώσει, ή ακόμα και να διακόψει εντελώς, τη ροή του νερού προς τα γειτονικά κράτη χρησιμοποιώντας το ουσιαστικά ως όπλο εναντίον τους για να ασκήσει πάσης φύσεως πιέσεις (*Freeman 2001, 133*). Δεδομένου ότι τουλάχιστον μέχρι το 1999 δεν υπήρχαν μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων, οι έντονες ανησυχίες για την υποβάθμιση της ποσότητας και ποιότητας του νερού εξ αιτίας του GAP μάλλον δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν αβάσιμες (*Lorenz & Erickson 1999, 38*).

Ειδικά η Συρία πριν την έναρξη κατασκευής του GAP χρησιμοποιούσε το 86% των υδάτων του Ευφράτη, αν και το 98% αυτών πήγαζε από την Τουρκία. Το καθεστώς Άσαντ από το 1980 έως το 1998 (περίοδος στην οποία ήταν πιο έντονες οι αντιδράσεις) θεωρούσε πολύ σημαντική την αγροτική παραγωγή για την επιβίωσή του και κατ' επέκταση την εκτεταμένη χρήση των υδάτων του ποταμού. Πολλά από τα μέλη του κόμματος Μπααθ, το οποίο ανήλθε στην εξουσία το 1963, είχαν αγροτική προέλευση και θεωρούσαν ότι η υποστήριξη του αγροτικού πληθυσμού θα αποτελούσε κρίσιμο παράγοντα για την επιβίωση του καθεστώτος, ενώ ο ίδιος ο Χαφέζ Αλ Άσαντ προωθούσε το μοντέλο του αγρότη-πολίτη (*agrarian citizen*) και αποκαλούσε τον Ευφράτη «σπονδυλική στήλη της χώρας». Επιπλέον, μεγάλη σημασία για το καθεστώς είχε η αυτονομία σε τρόφιμα, οι θέσεις εργασίας στον αγροτικό τομέα και η παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας μέσω του φράγματος Tabqa στον Ευφράτη (*Winslett 2015, 290-292*).

Πράγματι, η Συρία είχε μία οικονομία κατά βάση αγροτική και κατά κύριο λόγο εξαρτημένη από τα νερά του Ευφράτη. Τη δεκαετία του 1990 το 70% του προϋπολογισμού του αγροτικού τομέα αφιερώθηκε στην άρδευση. Την ίδια περίοδο η βιομηχανική παραγωγή παρέμενε χαμηλή, ενώ η παραγωγή πετρελαίου έπεφτε δραματικά (*Lorenz & Erickson 1999, 15*). Αγρότες και βιομηχανίες στηρίζονται στον Ευφράτη για την επιβίωσή τους, ενώ όλες οι μεγάλες πόλεις της χώρας εξαρτώνται από αυτόν για πόσιμο νερό. Η υδροηλεκτρική ενέργεια που παράγεται στον Ευφράτη αντιπροσώπευε το 60% της ενέργειας της χώρας. Ο δε κύριος καταναλωτής του νερού είναι ο αγροτικός τομέας ο οποίος, όπως είπαμε,

αποτελεί τη μεγαλύτερη πηγή της οικονομίας της Συρίας, όπως συμβαίνει σε κάθε αναπτυσσόμενη χώρα (*Zawahri 2006, 1044-1045*).

Όσον αφορά το Ιράκ, οι απόψεις δίστανται ως προς τη σημασία των υδάτων των ποταμών και τις πιθανές επιπτώσεις που θα είχε το GAP εν όψει της έναρξης υλοποίησής του τη δεκαετία του '80. Από τη μια πλευρά επισημαίνεται ότι με τα υψηλά αποθέματα πετρελαϊκών κοιτασμάτων του διαθέτει ένα ισχυρό μοχλό πίεσης απέναντι στην Τουρκία, προκειμένου να αντισταθμίσει τον έλεγχο που η τελευταία διαθέτει επί των υδάτων. Επιπλέον, οι κατηγορίες για τη μείωση της ροής των υδάτων του Ευφράτη κατευθύνονταν κυρίως προς τη Συρία, ζήτημα για το οποίο υπήρξε μεγάλη ένταση μεταξύ των δύο χωρών το 1974, ενώ η σχέση με την Τουρκία χαρακτηριζόταν κατά κύριο λόγο από το πετρέλαιο. Η δε ισχυρή εξάρτηση της οικονομίας από το πετρέλαιο είχε οδηγήσει στην υποβάθμιση της σημασίας της αγροτικής οικονομίας, και κατ' επέκταση της σημασίας του νερού και των (πιθανών) επιπτώσεων του GAP (*Lorenz & Erickson 1999, 15*). Το καθεστώς της εποχής φαίνεται πως έθετε άλλες προτεραιότητες: ο Σαντάμ Χουσεΐν είχε προσπαθήσει να αποξηράνει τους βάλτους του Νοτίου Ιράκ, οι οποίοι το 2016 εντάχθηκαν στον κατάλογο των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO και στους οποίους σήμερα το νερό έχει μειωθεί αισθητά εξ αιτίας του GAP, προκειμένου να καταδιώξει Σιίτες αντάρτες που έβρισκαν εκεί καταφύγιο (*Abdulkader 2018*).

Από την άλλη πλευρά έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το Ιράκ είναι το πλέον εξαρτημένο από τους ποταμούς, από όλα τα παρόχθια κράτη, λόγω της θέσης του και του γεγονότος ότι η πλειοψηφία των κατοίκων του ζει κατά μήκος των ποταμών. Επιπλέον, καθόσον τα 2/3 της επιφάνειάς του είναι έρημος, είναι ακόμα περισσότερο ευάλωτο στην κατανάλωση ύδατος των ανάντη κρατών. Ο αγροτικός τομέας, αν και όχι η κύρια οικονομική δραστηριότητα όπως είπαμε, καλύπτει ένα σημαντικό μέρος της απασχόλησης του εργατικού δυναμικού της τάξης του 20% (*Zawahri 2006, 1045*). Σε κάθε περίπτωση, από τα πρώτα χρόνια της ανάπτυξης του GAP, το Ιράκ είχε πολύ σημαντικά προβλήματα να αντιμετωπίσει: ο πόλεμος Ιράν-Ιράκ, ο πρώτος πόλεμος του Κόλπου, κυρώσεις κ.ο.κ. Η κατάσταση αυτή

ενδεχομένως να μην επέτρεψε να δοθεί υψηλή προτεραιότητα στις επικείμενες επιπτώσεις του GAP, αλλά και στη διαχείριση των υδάτων γενικότερα.

Αναμενόμενο ήταν ότι η Συρία και το Ιράκ θα υιοθετούσαν διαφορετική από την Τουρκία λογική για τη διαχείριση των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη. Θεωρούν ότι καθόσον οι δύο ποταμοί διέρχονται από περισσότερα κράτη, δεν αποτελούν ιδιοκτησία της Τουρκίας να διανέμει τα νερά τους κατά βούληση. Επικαλούνται ιστορικά δικαιώματα στη χρήση των υδάτων, όχι μόνο λόγω αγροτικής παραγωγής, αλλά και λόγω μακροχρόνιας χρήσης στην οικιακή κατανάλωση και βιομηχανία. Η ασάφεια και η ανεπάρκεια του σχετικού Διεθνούς Δικαίου, όπως είδαμε, δεν φαίνεται να βοηθάει προς την κατεύθυνση επίλυσης του ζητήματος, ενώ προβλήματα υπήρξαν ακόμα και μεταξύ της Συρίας και του Ιράκ: το 1974 οι δύο χώρες έφτασαν στα πρόθυρα της σύγκρουσης όταν η Συρία περιόρισε σημαντικά τη ροή των υδάτων του Ευφράτη προς το Ιράκ για να γεμίσει τον ταμιευτήρα του φράγματος Taqba (*Ozkahraman 2017, 418-419*).

Έχουμε ήδη αναφέρει, και θα εξετάσουμε περαιτέρω στο επόμενο κεφάλαιο, την υποστήριξη του PKK ή άλλων αντιπολιτευόμενων κουρδικών δυνάμεων στο εσωτερικό της Τουρκίας. Οι αντιδράσεις όμως της Συρίας και του Ιράκ δεν περιορίστηκαν εκεί. Τη δεκαετία του 1990 η Συρία διαμαρτυρήθηκε έντονα για τις καταστροφικές επιπτώσεις στην αγροτική οικονομία και παροχή νερού που θα έχουν οι παρεμβάσεις της Τουρκίας, στέλνοντας οργισμένες επιστολές όχι μόνο στο Τουρκικό κράτος αλλά και σε ξένους επενδυτές και κατασκευαστές που εμπλέκονταν σε έργα του GAP. Επίσης Συρία και Ιράκ, παρά τις προηγούμενες διαφορές τους, κινητοποιήσαν από κοινού τον Αραβικό Σύνδεσμό (*Warner 2008, 283*). Το 1992 ο Αραβικός Σύνδεσμος με τη «Διακήρυξη της Δαμασκού» καταδικάζει την Τουρκία για την πολιτική της έναντι της Συρίας, θεωρώντας το GAP επιβλαβές για τα ζωτικά της συμφέροντα λόγω μείωσης της ροής του νερού (*Magued 2017, 6*).

Επιπλέον, η Συρία με τις πιέσεις που ασκούσε κατόρθωσε να αποτρέψει τη χρηματοδότηση του GAP από την Παγκόσμια Τράπεζα. Ο εν λόγω οργανισμός υποχρεούται κατά τη χρηματοδότηση έργων να ακολουθεί τις αρχές του Διεθνούς Δικαίου και στην προκειμένη περίπτωση την αρχή της «όχι σοβαρής ζημιάς»

(Lorenz – Erickson 1999, 32). Έτσι δεν ήταν δυνατόν να εγκρίνει δάνειο για το GAP χωρίς τη συναίνεση των κατάντη κρατών (Warner 2008, 282). Φυσικά, καθόσον και τα δύο κατάντη κράτη δεν συνήνεσαν στη χρηματοδότηση του έργου, η αποτροπή της χρηματοδότησης και η συνεπαγόμενη ανάγκη χρηματοδότησης του έργου από ιδίους πόρους της Τουρκίας, δεν οφείλεται μόνο σε δράση της Συρίας αλλά και του Ιράκ. Γενικά, όταν η Τουρκία αναζήτησε επιπλέον χρηματοδότηση για το GAP οι εν δυνάμει επενδυτές απαίτησαν τη συμφωνία όλων των παρόχθιων κρατών. Η Τουρκία προσέγγισε σε διαπραγματεύσεις τη Συρία και το Ιράκ, αλλά οι τελευταίοι απέρριψαν την προσφορά της (Zawahri 2006, 1046).

Ποια είναι όμως η θέση της Τουρκίας για τις ανησυχίες των γειτόνων της από τις επιπτώσεις του GAP; Πρώτα απ' όλα η Τουρκία κατηγορεί τη Συρία και το Ιράκ ότι έχουν υπερβολικές απαιτήσεις σε νερό. Σύμφωνα με Τούρκους ειδικούς, οι μέθοδοι άρδευσης που χρησιμοποιούνται στις χώρες αυτές είναι πρωτόγονες με αποτέλεσμα να καταναλώνουν πολύ περισσότερο νερό από όσο θα χρειαζόταν. Επιπλέον, το φράγμα της Taqba και ο υδροηλεκτρικός σταθμός είναι κατασκευασμένα από τους Ρώσους με προδιαγραφές Σιβηρίας, όπου υπάρχει πολύ περισσότερο νερό και πολύ λιγότερη εξάτμιση ύδατος, με αποτέλεσμα να χρειάζεται πολύ νερό για να λειτουργήσει (Frankel 1991, 260). Έχει επισημανθεί η τεχνολογική ανωτερότητα του φράγματος Ατατούρκ σε σχέση με αυτό της Ταqba, ενώ η τουρκική πλευρά ισχυρίζεται ότι το «μολυσμένο» νερό που θα προέκυπτε από την άρδευση δεν θα καταλήξει στη Συρία ή στο Ιράκ αλλά θα διοχετευθεί σε υπό κατασκευή ταμιευτήρες εξάτμισης (Frankel 1991, 294-295).

Έχουμε ήδη αναφερθεί στον τρόπο που στοιχειοθετεί την αρνητική της θέση η Τουρκία απέναντι στο σχετικό με τη διαχείριση υδάτινων πόρων Διεθνές Δίκαιο. Γενικότερα τονίζεται η άποψη ότι ανέκαθεν η Τουρκία επεδίωκε την ειρηνική επίλυση των διενέξεων σχετικά με τη διαχείριση υδάτινων πόρων με τους γείτονες, όπως για παράδειγμα το Πρωτόκολλο που υπέγραψε το 1987 με τη Συρία με το οποίο αναλάμβανε την υποχρέωση να επιτρέπει την παροχή $500\text{m}^3/\text{s}$ νερού ετησίως από τον Ευφράτη (Kibaroglu 2015, 155). Σύμφωνα με επίσημες πηγές, οι αρχές της τουρκικής διπλωματίας για τη διαχείριση των υδάτων είναι οι ακόλουθες: το νερό καλύπτει βασικές ανθρώπινες ανάγκες και η Τουρκία θα αφήνει να διέλθει

όσο το δυνατόν περισσότερο νερό στα κατάντη κράτη ανάλογα με τις υδρολογικές συνθήκες, η αρχή της «δίκαιης χρήσης» λειτουργεί με βάση τις «ανάγκες» και όχι τα «δικαιώματα», η έννοια της «συγκυριαρχίας» των διασυνοριακών υδάτων με τα κατάντη κράτη αντιβαίνει στην αρχές της κυρίαρχης ισότητας και εδαφικής ακεραιότητας των κρατών μελών σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και οι διενέξεις επί ζητημάτων διασυνοριακών υδάτων πρέπει να επιλύονται με διαβουλεύσεις μεταξύ εμπλεκόμενων χωρίς μεσολάβηση τρίτων (*Kibaroglu 2015, 158-159*).

Σε κάθε περίπτωση η Τουρκία αντιμετωπίζει τις διαμαρτυρίες και των κατάντη γειτόνων της για τις επιπτώσεις του GAP υιοθετώντας μία ρητορική που υπερασπίζεται την ηγεμονική της θέση και υποβαθμίζει τις ανησυχίες τους. Η Συρία και το Ιράκ, παρά τη δικαιολογημένη ανησυχία τους για τις επιπτώσεις που θα έχει το GAP τόσο στην ποσότητα όσο και στην ποιότητα του νερού, δεν είχαν κατορθώσει να παρουσιάσουν στοιχεία για την ποιότητα του νερού που να στοιχειοθετούν τις αντιρρήσεις τους. Το γεγονός αυτό αδυνατίζει τη θέση τους, ενώ η δύσκολη κατάστασή τους δεν είναι ευρύτερα γνωστή. Η Τουρκία έχει αποδειχτεί πολύ καλύτερη στις δημόσιες σχέσεις στα ζητήματα του νερού (*Lorenz & Erickson 1999, 43*). Πιθανότατα το γεγονός ότι οι χώρες αυτές βρέθηκαν αντίπαλες προς τη Δύση, τόσο κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου όσο και μετά, δεν βοήθησε στην προβολή των θέσεών τους στη διαχείριση των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ GAP ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται η σχέση που έχει, ή δύναται να έχει, το πρόγραμμα GAP με την πολιτικής ασφαλείας της Τουρκίας τόσο σε εσωτερικό επίπεδο, όσο και ως προς τις εξωτερικές σχέσεις της. Αρχικά αναφερόμαστε στον τρόπο με τον οποίο η Τουρκία χρησιμοποιεί γενικά τους υδάτινους πόρους, και ειδικότερα το πρόγραμμα GAP, για την αύξηση της επιρροής και την εγκαθίδρυση της περιφερειακής της ηγεμονίας και επεμβατικών «δικαιωμάτων» στον πρώην οθωμανικό χώρο, τα οποία «δικαιώματα» θεωρούνται βασική παράμετρος «ασφαλείας» όπως είδαμε. Εν συνεχεία εξετάζουμε ειδικότερα τη σχέση του GAP με ζητήματα της εσωτερικής διάστασης της ασφάλειας επικεντρώνοντας βεβαίως στο κουρδικό ζήτημα και στη δράση του PKK. Τέλος, αναφερόμαστε στο συσχετισμό του GAP με την εξωτερική διάσταση της ασφάλειας και συγκεκριμένα με τις σχέσεις της Τουρκίας με τη Συρία και το Ιράκ, τις χώρες οι οποίες φαίνεται να επηρεάζονται άμεσα από την εφαρμογή του προγράμματος.

ΟΙ ΥΔΑΤΙΝΟΙ ΠΟΡΟΙ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Όπως έχουμε δει η Τουρκία έχει ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση σε σχέση με τις γειτονικές της χώρες – ειδικά στη Μ. Ανατολή - ως προς την πρόσβαση και έλεγχο υδάτινων πόρων, γεγονός το οποίο της παρέχει τη δυνατότητα να ασκήσει σημαντική επιρροή στην περιφέρειά της. Εν γένει τα προβλήματα των υδάτων εμπλέκονται με ζητήματα κυριαρχίας, εθνικής ασφάλειας, κρατικής ανεξαρτησίας, διακρατικών ανταγωνισμών, οικονομικής ευημερίας και πολιτικής εξουσίας. Γι' αυτό η πολιτική ισχύος θα εξακολουθήσει να υπαγορεύει τις ενέργειες των παρόχθιων κρατών (*Freeman 2001, 137*). Σε αρκετές περιοχές του πλανήτη, της ΜΕΝΑ συμπεριλαμβανομένης, το νερό μετατρέπεται σταδιακά σε ζήτημα ασφαλείας (*securitization*), όπως φαίνεται και από τα μέτρα που λαμβάνονται για τη στρατιωτική φύλαξη υποδομών (φράγματα και πηγές). Το νερό μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όπλο για την κατάκλυση ολόκληρων περιοχών, ώστε να μην μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τον αντίπαλο, ή για τη διασπορά ασθενειών

που διαδίδονται με το νερό (*Gupta 2016, 120-121*). Φυσικά, η διακοπή παροχής ύδατος σε μία κατοικημένη περιοχή αποτελεί προφανώς σημαντικό και ιδιαίτερα μέσο άσκησης πίεσης και ελέγχου, ιδιαίτερα σε καταστάσεις κρίσης και πολέμου.

Πέραν από την πτυχή της «σκληρής ισχύος», και σύμφωνα και με την αντίληψη περί υδρογεμονίας, στις υδρο-πολιτικές σχέσεις σε επίπεδο λεκάνης (basin level), αν και θεωρητικά υπάρχει ισότιμη χρήση των κοινών υδάτινων πόρων, στην πράξη ένα κράτος «πρώτο μεταξύ ίσων» διατηρεί την ηγεμονία στη χρήση τους και αυτή η ασυμμετρία ισχύος διαμορφώνει την υδρο-πολιτική σχέση (*Winslett 2015, 287*). Επακόλουθη στρατηγική ελέγχου είναι η «προστασία» (patronage), όπου η αφοσίωση των ηγεμονευόμενων διασφαλίζεται μέσω υλικών κινήτρων συμπληρωματικά προς τις απειλές, στην οποία στρατηγική οι επενδύσεις σε αναπτυξιακά έργα βοηθούν στη διατήρηση της κυρίαρχης θέσης από τον ηγεμόνα. Έτσι οι ηγεμονευόμενοι αντιλαμβάνονται «θετικά» τις διευθετήσεις που τους επιβάλλονται χωρίς εναλλακτικές επιλογές, δηλαδή υπεισερχόμαστε στην έννοια της λεγόμενης «ήπιας ισχύος» (*Warner 2008, 274*).

Το ρόλο αυτό διεκδικεί και η Τουρκία εκμεταλλεόμενη την πλεονεκτική της θέση ως προς τον έλεγχο των υδάτινων πόρων και δεν έχει χαρακτηριστεί καθόλου τυχαία «υδάτινη υπερδύναμη» της περιοχής (*Ντόκος 2001, 80*). Σε μία περιοχή με έλλειψη νερού (water stressed) οι υδάτινοι πόροι παίζουν κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση ηγεμονικών φιλοδοξιών, αν και δεν μπορεί να αποτελεί τη μοναδική βάση για τέτοιου είδους προσδοκίες. Η Τουρκία φαίνεται πως φιλοδοξεί να επιβάλλει μία *raha aquarum* στην περιφέρεια, πέρα από την κοιλάδα του Τίγρη και του Ευφράτη, όπως προκύπτει από τις υδρο-πολιτικές επαφές με το Ισραήλ, την Αραβική Χερσόνησο και ακόμα και με τις τουρκόφωνες περιοχές της Κεντρικής Ασίας (*Warner 2008, 277*). Βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί ότι το 1991 η Τουρκία αρνήθηκε να διακόψει τη ροή των υδάτων του Ευφράτη λόγω της εισβολής του Ιράκ στο Κουβέιτ, αν και αυτό φαίνεται να της είχε ζητηθεί από τους Συμμάχους (*Warner 2008, 285*).

Ο ίδιος ο Αχμέτ Νταβούτογλου επισημαίνει την ανάγκη η Τουρκία να αντιλαμβάνεται τις υδάτινες περιοχές ως σημαντικά στοιχεία μακροπρόθεσμου στρατηγικού σχεδιασμού, προκειμένου να δύναται να ασκήσει επιρροή στις

γεωοικονομικές πηγές και παράλληλα να εναρμονίζεται με την διαρκώς μεταβαλλόμενη περιφερειακή γεωπολιτική κατάσταση (Νταβούτογλου 2001, 224-225). Ενδεικτικό της σημασίας που δίνει η Τουρκία στους υδάτινους πόρους για την εξωτερική της πολιτική είναι το γεγονός ότι στο Υπουργείο Εξωτερικών (ΥΠΕΞ) υπάρχει ειδικό τμήμα για τα περιφερειακά και διασυνοριακά ύδατα, ενώ το ΥΠΕΞ είναι το κύριο όργανο διαμόρφωσης και εφαρμογής της πολιτικής διασυνοριακών υδάτων (Kibaroglu 2015, 155). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Νταβούτογλου, ως ένας από τους εκφραστές του τουρκικού «συνδρόμου ανασφάλειας», αντιστρέφει την ηγεμονική συμπεριφορά της Τουρκίας διαπιστώνοντας εκμετάλλευση και προσπάθεια χρησιμοποίησης των υδάτινων πόρων εναντίον της. Έτσι μας επισημαίνει μια «κανονικότητα» επαναφοράς του ζητήματος των υδάτινων πόρων στην επικαιρότητα, ως διπλωματικού μοχλού πίεσης εναντίον της, κάθε φορά που η Τουρκία εκφράζει ένα έντονο ενδιαφέρον για τα Βαλκάνια και τον Καύκασο (Νταβούτογλου 2001, 605).

Χαρακτηριστική περίπτωση του τρόπου με τον οποίο η Τουρκία αντιλαμβάνεται τη χρήση των υδάτινων πόρων ως εργαλείο γεωπολιτικής επιρροής σε γειτονικές χώρες, και πρώην «οθωμανικές περιοχές», είναι η πρόθεση και τα σχέδια εξαγωγής νερού. Το πρόγραμμα «Αγωγός Ειρήνης» ήταν ένα σχέδιο για τη μεταφορά νερού από την Τουρκία σε Αραβικές χώρες, και συγκεκριμένα ένας αγωγός θα περνούσε κατά μήκος της ακτογραμμής του Περσικού Κόλπου και ένας άλλος μέσω Συρίας και Ιορδανίας, φτάνοντας πιθανότατα ακόμα και μέχρι τη Μέκκα. Από τον «Αγωγό Ειρήνης» θα μπορούσε να επωφεληθεί ακόμα και το Ισραήλ, ενώ παράλληλα εξετάζονταν σχέδια εξαγωγής νερού με δεξαμενόπλοια (Frankel 1991, 258). Δεν είναι μάλλον τυχαίο το γεγονός ότι στους πιθανούς «πελάτες» είχαν συμπεριληφθεί και τα ελληνικά νησιά (Frankel 1991, 291), δηλαδή περιοχές για τις οποίες η Τουρκία – εμμέσως πλην σαφώς – προβάλλει εδαφικές διεκδικήσεις, ενώ ένας άλλος «αγωγός ειρήνης» μεταφέρει ήδη νερό από τη νότια Τουρκία στην Κύπρο (Conker 2018, 2). Το σχέδιο αντιμετωπίστηκε με απόλυτη εχθρότητα από τους Άραβες διότι θεωρήθηκε μία προσπάθεια επαναφοράς της τουρκικής εξουσίας (Morris 1997, 4). Οι ίδιοι οι εν δυνάμει επωφελούμενοι από το σχέδιο το απέρριψαν, πιθανότατα από την ανησυχία ότι θα αποτελέσει «Δούρειο Ίππο», προκαλώντας εξάρτηση και

τρωτότητα ως προς την ποιότητα και την ποσότητα του νερού (*Warner 2008, 281*). Με άλλα λόγια, το σχέδιο θα έδινε στην Τουρκία τη δυνατότητα να εγκαθιδρύσει περιφερειακή υδροηγεμονία σε ολόκληρη τη Μ. Ανατολή μέσω ελέγχου των υδάτων, όπως άλλωστε η Συρία κατήγγειλε στον Αραβικό Σύνδεσμο το 1992 (*Ozkahraman 2017, 420*). Άλλωστε έχει εκφραστεί η άποψη ότι στόχος και του ίδιου του GAP ήταν και η δυνατότητα πώλησης του νερού στις γειτονικές χώρες που το είχαν ανάγκη (*Abdel-Samad & Houry*).

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο η Τουρκία προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τους υδάτινους πόρους που ελέγχει για να ενισχύσει το ρόλο της ως ηγετικού περιφερειακού δρώντος, είναι η εμπλοκή στην ειρηνευτική διαδικασία της αραβοϊσραηλινής διένεξης. Με την κατοχή των Υψωμάτων του Γκολάν το Ισραήλ ελέγχει τις πηγές του ποταμού Ιορδάνη, από όπου προέρχεται το 20% του νερού που χρησιμοποιεί, και το νερό αποτελεί σημαντική παράμετρο των διαπραγματεύσεων Συρίας-Ισραήλ, σε μια περιοχή με περιορισμένους υδάτινους πόρους (*Morris 1997, 8*). Σύμφωνα με τον Αχμέτ Νταβούτογλου, το Ισραήλ εξέφρασε στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων του 1995 την επιθυμία να συνεχίσει να ελέγχει τους υδάτινους πόρους και οι απώλειες νερού της Συρίας να αναπληρωθούν από πόρους της Τουρκίας, γι' αυτό και ο ίδιος ονομάζει τους υδάτινους πόρους της Τουρκίας «προϋπόθεση ειρήνης» μεταξύ Συρίας-Ισραήλ (*Νταβούτογλου 2001, 636-637, 108*). Μάλιστα σε συνομιλίες που έλαβαν χώρα το 2008 υπό την αιγίδα της Τουρκίας, η τουρκική κυβέρνηση φέρεται να υποσχέθηκε στη συριακή πλευρά ότι θα αποζημιώσει μέσω του Ευφράτη τις απώλειες νερού που θα έχει από τα Υψώματα του Γκολάν, προκειμένου να επιτευχθεί συμφωνία που θα προβληθεί ως μεγάλη διπλωματική επιτυχία του μεσολαβητικού της ρόλου (*Winslett 2015, 301*).

Αν αναφερθούμε πλέον ειδικότερα στο ίδιο το πρόγραμμα GAP, δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσουμε ότι εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο προσπαθειών περιφερειακής (υδρο)ηγεμονίας. Ο αρχιτέκτονας της τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής Αχμέτ Νταβούτογλου συγκαταλέγεται στους ακαδημαϊκούς που προβλέπουν ένταση των ανταγωνισμών για τους υδάτινους πόρους στο μέλλον. Στο πλαίσιο αυτό χαρακτηρίζει το GAP ως «σημαντικό στοιχείο του

μακροπρόθεσμου γεωστρατηγικού ανταγωνισμού», ενώ τονίζει τη σημασία που έχει η χρήση του υδάτινου δυναμικού του Τίγρη και του Ευφράτη για τις σχέσεις της Τουρκίας με τη Συρία και το Ιράκ (Νταβούτογλου 2001, 222-223). Επιπλέον επισημαίνει ότι το GAP αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα σχέδια της Τουρκίας, αλλά ότι χρήζει επανεξέτασης καθόσον είχε σχεδιαστεί στα πλαίσια των στατικών ισορροπιών του Ψυχρού Πολέμου και επιβάλλεται να προσαρμοστεί στο νέο δυναμικό διεθνές περιβάλλον το οποίο παρέχει νέες ευκαιρίες και επιλογές (Νταβούτογλου 2001, 506-507).

Με την ανασφάλεια να χαρακτηρίζει, όπως έχουμε δει, την τουρκική εξωτερική πολιτική είναι προφανώς ταυτόχρονα ευλογία και κατάρα για την Τουρκία η απαίτηση και δυνατότητα ελέγχου των υδάτων για την ανάπτυξη του GAP, η οποία αναπόφευκτα συνεπάγεται έλεγχο των υδάτων απέναντι στα κατάντη κράτη (Warner 2008, 279). Πράγματι το GAP, δηλαδή η ανάπτυξη / εκμετάλλευση υδάτινων πόρων ως ανάντη κράτος στον Τίγρη και στον Ευφράτη, ενισχύει τις υλικές και διαπραγματευτικές ικανότητες της Τουρκίας έναντι των κατάντη κρατών (Conker 2018, 4). Δηλαδή το GAP γίνεται ένα γεωστρατηγικό εργαλείο της Τουρκίας στη Μ. Ανατολή, και ειδικότερα απέναντι στη Συρία και στο Ιράκ. Μέσω αυτού επιχειρεί να ανακτήσει την ισχυρή πολιτική της θέση στην περιοχή, ή συνδυάζοντάς με το νέο-οθωμανικό αφήγημα, το πρόγραμμα αποτελεί τον εναλλακτικό δρόμο για την ανάκτηση της χαμένης Οθωμανικής υπεροχής στη Μ. Ανατολή. Επομένως θα συμφωνούσαμε ότι δια μέσω του GAP εγκαθιδρύεται η υδρογεμονία ή, όπως έχει χαρακτηριστικά περιγραφεί, «το GAP συμβάλει στο μακροπρόθεσμο πολιτικο-στρατιωτικό στόχο της μακρο-περιφερειακής ηγεμονίας» (Ozkahraman 2017, 417-418 και 423). Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα της ομιλίας του Ντεμιρέλ στα εγκαίνια του φράγματος Keban, του πρώτου μεγάλου έργου του GAP στον Ευφράτη: «Φτάνοντας στο σημείο αυτό [στο φράγμα] ο Ευφράτης λέει “Είμαι υπό τις διαταγές του Τουρκικού Έθνους είμαι υπό τις διαταγές σας για να υπηρετήσω τον τουρκικό λαό”» (Conker 2018, 11).

Όπως έχουμε δει, έχουν εκφραστεί διάφορες απόψεις για το αν και κατά πόσο το GAP αποτελεί ζήτημα ασφαλείας και άσκησης πολιτικής ισχύος και επιβολής της βούλησης του ισχυρότερου. Σε κάθε περίπτωση διαφαίνεται ότι τα

υπόλοιπα παρόχθια κράτη έχουν σε κάποιο βαθμό αποδεχτεί τον ηγεμονικό ρόλο της Τουρκίας στη διαχείριση των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη, όπως φαίνεται από την εξέλιξη του GAP. Παρά τις πιέσεις και τις απειλές από τα κατάντη κράτη, υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις διαμόρφωσης ενός καθεστώτος (regime formation) ήδη από τη δεκαετία του 1990, όπως προκύπτει από το πλήθος συναντήσεων μεταξύ τεχνικών ομάδων επί του ζητήματος μετά το 1982 οι οποίες καταδεικνύουν μία πραγματιστική αποδοχή των τετελεσμένων εκ μέρους των κατάντη κρατών (*Warner 2008, 280*).

ΤΟ GAP ΚΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ: ΤΟ ΚΟΥΡΔΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, φαίνεται πως υπήρχαν μεγάλες προσδοκίες από το GAP ως προς την επίλυση του κουρδικού ζητήματος, αν και δεν ομολογείται επίσημα. Μπορεί να θεωρηθεί ότι, εν μέρει, το GAP είχε ως κίνητρο τον έλεγχο της κουρδικής πλειοψηφίας της περιοχής, να ανασχέσει τους «τρομοκράτες» και να δελεάσει τους Κούρδους να εξέλθουν από τις κρυψώνες τους στα βουνά ενσωματώνοντάς τους στην τουρκική συνιστώσα της κοινωνίας, δεδομένου ότι δεν αναγνωρίζονται από το κράτος επισήμως ως μειονότητα (*Warner 2008, 284-285*). Ιδιαίτερα για την περίοδο 1980-1998, όταν η δράση του PKK βρισκόταν σε έξαρση έως την εκδίωξη του ηγέτη του από τη Συρία, το GAP φαινόταν να προσφέρει μια διέξοδο, ένα μέσο επίλυσης του προβλήματος χωρίς να χρειαστεί να αποσχιστεί τμήμα του εδάφους της χώρας. Δεν ήταν απλώς μία σειρά από φράγματα, αλλά ένα σύμβολο εθνικής υπερηφάνειας και η λύση στο βαθύτερο πρόβλημα της Τουρκίας (*Winslett 2015, 294*). Το GAP σχετίζεται με την επίλυση του κουρδικού ζητήματος σε δύο κατευθύνσεις: αφενός με τη διαχείριση συνολικά της κουρδικής μειονότητας (ενσωμάτωση, αφομοίωση ή καταπίεση και διακρίσεις κατά μία άποψη) και αφετέρου με την αντιμετώπιση ειδικά του PKK.

Το GAP έχει χαρακτηριστεί και ως «εθνικιστικό» πολιτικό πρόγραμμα για την περιφερειακή αγροτική ανάπτυξη περιοχών που κατοικούνται από μειονότητες (*Selby 2005, 336-337*). Εν πρώτοις υπάρχουν καταγγελίες ότι τα αρδευτικά έργα, των οποίων άλλωστε ένα μικρό ποσοστό έχει ολοκληρωθεί όπως είδαμε, ευνοούν κατά κύριο λόγο περιοχές που κατοικούνται από Άραβες, οι οποίοι υποστηρίζουν το Τουρκικό κράτος, ενώ αντίθετα πολύ μικρό ποσοστό των περιοχών που

κατοικούνται από Κούρδους έχουν ευνοηθεί (*Ozkahraman 2017, 414*). Επιπλέον, όπως έχουμε δει, τα λεγόμενα «κοινωνικά» προγράμματα γίνονται μόνο στην τουρκική γλώσσα φανερώνοντας μία προσπάθεια αφομοίωσης των Κούρδων στην κυρίαρχη «σύγχρονη» πολιτιστική ταυτότητα. Τοπικός βουλευτής επικαλείται μάλιστα την άποψη ισχυρού πολιτικού προσώπου της δεκαετίας του 1990, σύμφωνα με την οποία «όταν οι γυναίκες των Κούρδων αρχίζουν να βάζουν τα μαλλιά τους ξανθά το κουρδικό πρόβλημα θα λυθεί» (*Bilgen 2018, 100-101*).

Μία άλλη δέσμη ενεργειών προς την κατεύθυνση «επίλυσης» του κουρδικού είναι ο συσχετισμός του GAP με μετακινήσεις πληθυσμών και κατά συνέπεια με τη δημογραφική αλλοίωση εις βάρος του κουρδικού στοιχείου της περιοχής. Γενικότερα αποτελούν σημαντικό αντικείμενο μελέτης και προβληματισμού οι κοινωνικές επιπτώσεις που έχουν στους τοπικούς πληθυσμούς μεγάλα φράγματα, όπως η απαίτηση μετακίνησης μεγάλων τμημάτων πληθυσμού που απορρέει από την κατασκευή και τη λειτουργία τους, και γενικότερα στα δικαιώματα μειονοτήτων. Ειδικότερα η μετακίνηση πληθυσμών θεωρείται μία από τις πιο σημαντικές επιπτώσεις τέτοιων έργων, καθόσον η πρόσβαση στο νερό των ποταμών που φράσσονται αποτελεί κρίσιμο στοιχείο της επιβίωσης των πληθυσμών αυτών (*Égré & Senécal 2003, 215-216*).

Η τακτική εκτοπισμού κουρδικού πληθυσμού από τον Τουρκικό Στρατό στο πλαίσιο του πολέμου εναντίον του PKK ήταν γνωστή, δεδομένου ότι από το 1984 είχαν εκκενωθεί 3.800 χωριά Κούρδων με τους εκτοπισμένους να φτάνουν στο ένα περίπου εκατομμύριο. Έτσι, όταν εκτοπίστηκαν περίπου 210.000 Κούρδοι για να κατασκευαστούν τα φράγματα Keban, Karakaya και Ataturk, με την πλειοψηφία των εκτοπισμένων να λαμβάνουν ελάχιστη ή καθόλου αποζημίωση, η κίνηση αυτή ερμηνεύτηκε ως συνέχεια των προσπαθειών να εγκαταλείψουν οι Κούρδοι τη γη τους. Επιπλέον, κουρδικές οργανώσεις διαμαρτύρονταν ότι με τα έργα αυτά θα πλημύριζαν περιοχές ιστορικής και πολιτιστικής σημασίας (*Winslett 2015, 297*). Επί παραδείγματι, από το φράγμα Ilisu στον Τίγρη ποταμό θα πλημύριζαν περιοχές με σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα, γεγονός το οποίο είχε προκαλέσει σημαντικές αντιδράσεις σε διεθνές επίπεδο λόγω της ιστορικής σημασίας της περιοχής (*Égré & Senécal 2003, 219*). Συγκεκριμένα αναμένεται να ανέλθει κατά

60 μέτρα η στάθμη του ποταμού και να καλύψει κατά 80% τη Hasankeyf, μία ιστορική πόλη ηλικίας άνω των 12.000 ετών (*Abdulkader, 2018*).

Εν γένει είναι σε μεγάλο βαθμό αποδεκτή η άποψη ότι με τα φράγματα του GAP πλημύρισαν περιοχές εκτοπίζοντας τον κουρδικό πληθυσμό, ενώ σύμφωνα με οργανώσεις υποστήριξης ανθρωπίνων δικαιωμάτων οι εκτοπισθέντες εγκαταστάθηκαν σε καταυλισμούς που έμοιαζαν περισσότερο με «στρατόπεδα αιχμαλώτων» παρά με χωριά (*Radin 2018, 5*). Είτε το πρόγραμμα GAP είχε συνειδητά ως στόχο την κουρδική μειονότητα, είτε όχι, ακόμα και η πιο μετριοπαθής προσέγγιση δεν μπορεί να παραβλέψει τις δυσμενείς συνέπειες που έχει για μέρος του τοπικού πληθυσμού. Στις περισσότερες περιπτώσεις το πρόγραμμα δεν προσαρμοζόταν στις προτεραιότητες του τοπικού πληθυσμού, αλλά αντιθέτως ο τελευταίος κλήθηκε να άθελά του να προσαρμοστεί στις συνέπειές του, όπως προκύπτει από τους εκτοπισμούς, την κατάκλιση περιοχών με νερό και τις προσχεδιασμένες μετακινήσεις πληθυσμών, ενισχύοντας την πεποίθηση ότι το GAP εμπεριείχε κακόβουλες προθέσεις για τον κουρδικό αλλά και γενικότερα για τον τοπικό πληθυσμό. Τα δε σοβαρά μειονεκτήματα του έργου, τα οποία προέβαλαν έντονα πολλοί Κούρδοι πολιτικοί και ακτιβιστές, συχνά «εκλογικεύτηκαν» και υποβαθμίστηκαν ως «αναπόφευκτες» παρενέργειες της ανάπτυξης, της αλλαγής και του εκσυγχρονισμού (*Bilgen 2018, 108-109*).

Ως προς την αντιμετώπιση του PKK από τις τουρκικές δυνάμεις ασφαλείας, θα πρέπει κατ' αρχήν να επισημάνουμε ότι ικανός αριθμός προσεγγίσεων και ερμηνειών συσχετίζουν ποικιλοτρόπως, αν και από διαφορετικές οπτικές γωνίες και ερμηνείες, το GAP με τη δράση του PKK. Έχουμε ήδη αναφέρει την ανάγκη μείωσης, ή εξάλειψης, της επιρροής του PKK στους Κούρδους της νοτιανατολικής Τουρκία που θα επιτυγχάνονταν με την οικονομική ανάπτυξη που θα επέφερε το πρόγραμμα. Από την άλλη πλευρά ο Αχμέτ Νταβούτογλου, διαβλέποντας σύμφωνα με το κυρίαρχο αφήγημα έξωθεν επίβουλα σχέδια κατά της Τουρκίας, πιθανολογεί ότι η δράση του PKK αποτελεί το «αποκορύφωμα εξωπεριφερειακών προκλήσεων» οι οποίες αποσκοπούν στην αποδυνάμωση της Τουρκίας ακριβώς για να αποτραπεί η περεταίρω ισχυροποίησή της που θα επέλθει με την υλοποίηση του GAP (*Νταβούτογλου 2001, 656*). Δηλαδή, αντιστρέφοντας (ή

δικαιολογώντας) πάλι την ηγεμονική τάση της Τουρκίας, μας λέει ότι δεν είναι στόχος του GAP το PKK αλλά αντιθέτως ότι στόχος του PKK είναι το GAP.

Μπορεί να υπάρχουν διάφορα, όπως είδαμε, «αφηγήματα» για την πιθανή σχέση του GAP με το κουρδικό ζήτημα. Δύσκολα όμως μπορεί να αμφισβητηθεί ότι, ακόμα και αν η ασφάλεια δεν ήταν το κυρίαρχο κίνητρο του GAP, το πρόγραμμα σταδιακά έγινε ζήτημα ασφαλείας (securitized) καθόσον άρχισε να αναπτύσσεται την ίδια περίοδο με τη δράση του PKK. Μπορεί λοιπόν να μην ήταν δεδομένη εξ αρχής η διάσταση της ασφαλείας [με την έννοια της κουρδικής «απειλής»] στο πρόγραμμα, αλλά σίγουρα δόθηκε μια τέτοια διάσταση με την πάροδο του χρόνου. Άλλωστε είναι αδύνατον να υπάρξει απόλυτος διαχωρισμός της ανάπτυξης από την ασφάλεια και την πολιτική ισχύος (*Bilgen 2018, 105 και 109*).

Ειδικότερα ως προς την επιχειρησιακή αντιμετώπιση του PKK, ορισμένα έργα του GAP φαίνεται πως, μεταξύ άλλων, έχουν στόχο να παρεμποδίσουν τη δράση του. Η Τουρκία χρησιμοποιεί ορισμένα από τα φράγματα του GAP ως εμπόδια για τους αντάρτες του PKK, για να τους αποκόψει από τον τοπικό πληθυσμό και να περιορίσει γενικά τη συνεργασία τους με τους Κούρδους της περιοχής. Για παράδειγμα, τα φράγματα Ilisu και Cizre στον Τίγρη είναι πολύ κοντά μεταξύ τους, φανερώνοντας την προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα υδάτινο σύνορο. Λέγεται ότι όταν αυτά τα φράγματα θα ολοκληρωθούν θα κατακλυστούν με νερό πολλά σπήλαια και κοιλάδες που χρησιμοποιούνται από το PKK, και θα παρεμποδίζουν μαχητές από το στρατόπεδο Haftanin, ένα οχυρό του PKK στην περιοχή (*Ozkahraman 2017, 417*). Σύμφωνα μάλιστα με ορισμένα δημοσιεύματα, ακόμα και ο στρατός φέρεται να έχει επιβεβαιώσει ότι ορισμένα φράγματα έχουν χτιστεί στα περάσματα των «τρομοκρατών» (*Bilgen 2018, 97*).

Ποια ήταν όμως η αποτελεσματικότητα της επίδρασης του GAP στην επίλυση του πλέον ακανθώδους ζητήματος της Τουρκίας, δηλαδή του κουρδικού; Από την πλευρά του εκσυγχρονισμού και ενσωμάτωσης (ή αφομοίωσης) του τοπικού (κουρδικού) πληθυσμού στην υπόλοιπη τουρκική κοινωνία τα επίσημα στοιχεία του κράτους παρουσιάζουν θεαματική πρόοδο: δραστική βελτίωση οικονομικών δεικτών, αύξηση υποδομών εκπαίδευσης και υπηρεσιών υγείας,

σημαντική αύξηση επενδύσεων σε κοινωνικά προγράμματα και ολοκληρωτική εξάλειψη προβλημάτων έλλειψης βασικών αγαθών σε ορισμένες περιοχές όπως το πόσιμο νερό (*επίσημη ιστοσελίδα του Τουρκικού Υπουργείου Βιομηχανίας και Τεχνολογίας*).

Παρ' όλα αυτά οι απόψεις δίστανται ως προς τα πραγματικά οφέλη του προγράμματος για τον τοπικό πληθυσμό. Οι ίδιοι οι Κούρδοι φαίνεται πως είδαν το GAP περισσότερο ως πρόγραμμα καταναγκαστικής αφομοίωσής τους παρά ως πρόγραμμα ανάπτυξης, όπως άλλωστε τους έδωσαν να καταλάβουν και οι μετακινήσεις πληθυσμών χωρίς αποζημίωση που ήδη αναφέραμε. Έως το 2001, οι όποιες βελτιώσεις είχε επιφέρει το GAP στις τοπικές οικονομίες ήταν αρκετά περιορισμένες και απέιχαν σημαντικά από τα υποσχόμενα επίπεδα ανάπτυξης, όπως δείχνουν τα ίδια τα επίσημα στοιχεία της περιόδου (*Winslett 2015, 297*). Μάλιστα την περίοδο 1996-2003 οι περιοχές του προγράμματος όχι μόνο ήταν ανάμεσα στις λιγότερο ανεπτυγμένες, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις το «αναπτυξιακό χάσμα» σε σχέση με περιοχές της υπόλοιπης Τουρκίας διευρύνθηκε. Η κατάσταση της περιοχής με όρους κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης δεν άλλαξε και εν τέλει το GAP δεν ήταν επωφελές για την περιοχή, όπως καταδεικνύει το γεγονός ότι πολλοί εξακολουθούν να αναζητούν εργασία σε άλλες περιοχές, ενώ κυριαρχεί ακόμα η εποχιακή εργασία (*Ozkahraman 2017, 415-416*).

Ως προς την επιχειρησιακή, ή ακόμα και τακτική, αντιμετώπιση του ΡΚΚ από τις τουρκικές δυνάμεις ασφαλείας, είναι πολύ δύσκολο να βρεθούν στοιχεία που να συσχετίζουν αιτιωδώς στρατιωτικές επιτυχίες με τα έργα του προγράμματος GAP, πόσο μάλλον όταν ένας τέτοιος στόχος δεν ομολογείται επίσημα από τις αρμόδιες αρχές. Είδαμε όμως ότι για την ανάρρηση της δράσης, αλλά ακόμα και την αναβίωση του ΡΚΚ, αποφασιστική σημασία είχαν άλλα γεγονότα όπως η σύλληψη του ηγέτη του, η διακοπή υποστήριξης από τη Συρία το 1998-1999 και η δημιουργία de facto αυτόνομων κουρδικών οντοτήτων στο Β. Ιράκ και στη Β. Συρία, λόγω της εισβολής των ΗΠΑ στο Ιράκ και της επονομαζόμενης «Αραβικής Άνοιξης» αντίστοιχα. Επομένως, κατ' αρχήν, η

επιχειρησιακή δράση του ΡΚΚ δεν φαίνεται να επηρεάστηκε αποφασιστικά από τα έργα του GAP.

ΤΟ GAP ΚΑΙ Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ: ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗ ΣΥΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΙΡΑΚ

Γενικά

Το πρόγραμμα GAP αφορά στη διαχείριση των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη, δύο ποταμών που διέρχονται και έχουν μεγάλη σημασία για τη Συρία και το Ιράκ. Ο ίδιος ο Αχμέτ Νταβούτογλου επισημαίνει ότι η χρήση των υδάτων των εν λόγω ποταμών είναι από τις σημαντικότερες παραμέτρους των σχέσεων της Τουρκίας με τη Συρία και το Ιράκ, ενώ ομολογεί ότι με την ενεργοποίηση του GAP η σημασία του ζητήματος αυξάνεται ακόμη περισσότερο (*Νταβούτογλου 2001, 222*). Μάλιστα κρούει τον κώδωνα του κινδύνου, προβλέποντας ότι το επίκεντρο του «νέου» Μεσανατολικού, στα πρόθυρα του 21^{ου} αιώνα (τη στιγμή που γράφει ο ίδιος), θα μετατοπιστεί στον άξονα «Ιρακινό ζήτημα - Κουρδικό ζήτημα και υδάτινοι πόροι» από την «παλαιστινιακή κρίση και πετρελαϊκή διάσταση» που βρισκόταν μέχρι τότε (*Νταβούτογλου 2001, 676*).

Η αλήθεια είναι ότι κατά καιρούς έχουν έρθει στο φως σενάρια, όχι και τόσο εξωπραγματικά, σύμφωνα με τα οποία η Τουρκία – ως σύμμαχος της Δύσης – θα χρησιμοποιούσε τα φράγματα των ποταμών ως όπλο κατά των Αράβων. Άλλωστε υπάρχει ιστορικό αντιπαραθέσεων εξ αιτίας του νερού στην περιοχή, και όχι μόνο μεταξύ της Τουρκίας και των γειτόνων της (*Morris 1997, 1-3*). Από την άλλη πλευρά ορισμένες «καθησυχαστικές» φωνές αμφισβητούν την ίδια τη δυνατότητα εκ μέρους της Τουρκίας να χρησιμοποιήσει τα νερά των ποταμών ως όπλα εναντίον των γειτόνων της. Από νωρίς Τούρκοι κυβερνητικοί αξιωματούχοι επισημαίνουν ότι δεν είναι προς το συμφέρον της Τουρκίας να διακόψει τη ροή των υδάτων προς τα γειτονικά κράτη, καθόσον στην περίπτωση αυτή θα μειώσει την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας (*Frankel 1991, 308*). Την ίδια άποψη ενστερνίζονται και άλλοι ερευνητές οι οποίοι τονίζουν τις σημαντικές επιπτώσεις που θα υπάρχουν στην οικονομία, κυρίως ως προς την παραγωγή ενέργειας και την άρδευση, ενώ δεν θα είχε που να διοχετεύσει το νερό που θα

συγκεντρωνόταν, αν η Τουρκία επιχειρήσει να «κλείσει τη στρόφιγγα» των υδάτων προς τα κατάντη κράτη ως «τιμωρία» ή μοχλό πίεσης για «τρομοκρατικές» ενέργειες που θα προέρχονται από το έδαφός τους (*Lorenz & Erickson 1999, 46*).

Ως προς την πιθανότητα η Συρία και το Ιράκ να απειλήσουν την ασφάλεια της Τουρκίας με ευθεία πολεμική αναμέτρηση – ακόμα και συμμαχώντας μεταξύ τους - λόγω του GAP, ένα τέτοιο ενδεχόμενο ήταν απίθανο λόγω συσχετισμού δυνάμεων από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα (*Lorenz & Erickson 1999, 23*). Η οικονομική, αριθμητική και τεχνολογική στρατιωτική υπεροχή της είναι συντριπτική από τότε (*Freeman 2001, 132*). Έκτοτε οι εξελίξεις στο Ιράκ και τη Συρία έχουν φέρει τις δύο χώρες σε πολύ δυσμενέστερη θέση σε σχέση με την Τουρκία. Ας δούμε όμως πως έχει επηρεάσει το GAP τις επιμέρους σχέσεις της Τουρκίας με τους γείτονές της.

Το GAP και οι Σχέσεις της Τουρκίας με το Ιράκ

Από τα πρώτα χρόνια ανάπτυξης του GAP – το 1991 - Τούρκοι πολιτικοί «καταγγέλλουν» την απαίτηση του Ιράκ η Τουρκία να μην φτιάχνει φράγματα στο έδαφός της. Επιπλέον ισχυρίζονται ότι το Ιράκ χρησιμοποιεί το νερό ως όπλο εναντίον της Τουρκίας, χωρίς να έχει πραγματικό πρόβλημα, και ότι μαζί με τη Συρία υποθάλλει την κουρδική τρομοκρατία εναντίον της Τουρκίας επειδή νομίζει ότι με το GAP θα μειωθεί το διαθέσιμο νερό, ενώ δεν κατανοεί ότι το πρόγραμμα θα είναι επωφελές και γι' αυτό (*Frankel 1991, 273, 297*). Απέδιδαν μάλιστα αδιαλλαξία και απειλές στο Σαντάμ Χουσεΐν αν δεν «συμμορφωθεί» η Τουρκία στις απαιτήσεις του σε νερό, σε μια εποχή που ο εν λόγω ηγέτης υφίστατο διεθνή κατακραυγή και αποδοκιμασία για την εισβολή στο Κουβέιτ (*Frankel 1991, 261*). Την ίδια εποχή ο Τούρκος Πρωθυπουργός προειδοποιούσε στην τουρκική Εθνοσυνέλευση για τις «επεκτατικές πολιτικές του Σαντάμ προκειμένου να εδραιώσει την ηγεμονία του στην περιοχή» (*Warner 2008, 281*). Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια του Πολέμου του Κόλπου το 1991 είχαν τοποθετηθεί ένοπλες ομάδες για τη φύλαξη των φραγμάτων προς αποφυγή δολιοφθοράς (*Morris 1997, 4*). Το 1990, με τον περιορισμό της ροής του Ευφράτη κατά 75% για να γεμίσει το φράγμα Ατατούρκ, το Ιράκ απείλησε να χτυπήσει το φράγμα και η Τουρκία σε απάντηση απείλησε με την ολοκληρωτική διακοπή της ροής προς το Ιράκ και τη Συρία (*Wilson 2012, 3*).

Μία κάπως αισιόδοξη αρχική εκτίμηση ήταν πως οι επιπτώσεις του GAP στο Ιράκ θα ήταν αρκετά περιορισμένες, σε σχέση τουλάχιστον με τη Συρία, η οποία εξαρτάται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από την αγροτική οικονομία και τα νερά του Ευφράτη (*Lorenz & Erickson 1999, 16*). Εντούτοις δεν είναι λίγες και ασήμαντες οι συνέπειες που είχε και έχει το GAP, αλλά και έργα του Ιράν και της Συρίας, στο Ιράκ και έχουν καταγραφεί στη διεθνή βιβλιογραφία (*Zeitoun 2015, 959*). Αν και η Τουρκία υποσχέθηκε ροή 400 m³/s προς το Ιράκ και από τα δύο ποτάμια – ενώ το Ιράκ είχε ζητήσει 700 m³/s – στην πραγματικότητα η εκτίμηση ήταν ότι η ροή είχε μειωθεί στα 150 m³/s, με αποτέλεσμα εντοπιστεί διείσδυση άλατος από τον Περσικό Κόλπο σε βάθος 150 km (*Joffé 2016, 63*). Η υψηλή αλατότητα εντοπίστηκε το 2009 στο λιμάνι Qurna όπου συνενώνονται ο Τίγρης και ο Ευφράτης. Το ίδιο έτος μία έκθεση της UNESCO ανέφερε ότι από το 2005 100.000 Ιρακινοί είχαν εγκαταλείψει τις εστίες τους λόγω ελλείψεων σε νερό. Το Ιράκ είχε το karez, ένα υπόγειο δίκτυο άρδευσης που λειτουργούσε ικανοποιητικά για αιώνες και άρχισε να απειλείται τη δεκαετία του 1970 με τα πρώτα έργα εκμετάλλευσης υδάτων στην Τουρκία (προάγγελος του GAP) αλλά και στη Συρία. Στην ίδια έκθεση της UNESCO (2009) αναφέρεται ότι το 70% του karez σε σχέση με το 2005 είχε αποξηρανθεί και εγκαταλειφθεί, ενώ η στάθμη του Τίγρη και του Ευφράτη είχε μειωθεί περισσότερο από τα 2/3 και προέβλεπε ότι και οι δύο ποταμοί θα έχουν αποξηρανθεί εντελώς έως το 2040 (*Wilson 2012, 5*).

Όπως είδαμε, η Τουρκία εκμεταλλεύτηκε δεόντως την αποδυνάμωση και την ουσιαστική διάλυση του Ιράκ με τις επεμβάσεις των ΗΠΑ, προκειμένου να επέμβει και να αυξήσει την επιρροή της στην κουρδική οντότητα του Β. Ιράκ (KRG), και όχι μόνο. Το ίδιο έγινε και με την πρόοδο στα έργα του GAP: μετά την εισβολή των ΗΠΑ το 2003 οι Ιρακινοί κατά κύριο λόγο είχαν απορροφηθεί στην ανοικοδόμηση της χώρας και δεν ήταν σε θέση να ασχοληθούν με τους φυσικούς πόρους και τα δικαιώματα στο νερό. Η Τουρκία βρήκε την ευκαιρία να χτίσει το φράγμα Ilisu και άλλα 11 φράγματα στον Τίγρη, στις επαρχίες Hakkarî και Sirnak, από τα οποία εξαρτάται απόλυτα το φράγμα της Μοσούλης. Το αποτέλεσμα ήταν δύο εκατομμύρια Ιρακινοί να αντιμετωπίζουν έλλειψη σε πόσιμο νερό, ενώ μειώθηκε σημαντικά και η παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας. Σημαντικές επιπτώσεις υπήρχαν και στην αγροτική παραγωγή, στην αλιεία και σε

υδροβιότοπους (*Ozkahraman 2017, 421*). Άλλωστε και μέσα στο ίδιο το KRG έχει επισημανθεί ότι τα έργα που γίνονται σε ποταμούς της Τουρκίας και του Ιράν αποτελούν «πραγματική απειλή για το Κουρδιστάν και το υπόλοιπο Ιράκ», και «καταγγέλλεται» η ιρακινή κυβέρνηση που δεν κάνει τίποτα για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα. Γενικά διαπίστωση είναι ότι τα επίπεδα υδάτων των ποταμών της περιοχής του KRG επηρεάζονται σοβαρά από έργα γειτονικών χωρών (*Abdulrahman 2017, 1016 και 1027*).

Με τις συνέπειες της ξηρασίας να είναι ήδη αισθητές, το Ιράκ ξεκίνησε από το 2008 να απαιτεί από την Τουρκία τη διάθεση περισσότερου νερού (*Barkey 2011, 672*). Το 2009 υπεγράφη Μνημόνιο Κατανόησης (Memorandum of Understanding - MoU) ανάμεσα στο Ιράκ και στην Τουρκία για την προστασία των υδάτινων πόρων του Τίγρη και του Ευφράτη. Εντούτοις το MoU δεν ετέθη σε ισχύ, καθόσον δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ οι διαδικασίες επικύρωσης στα αντίστοιχα κοινοβούλια. Η Τουρκία ήταν πρόθυμη να το εφαρμόσει, αλλά το ιρακινό κοινοβούλιο επέκρινε τη στάση της Τουρκίας για τη χρήση των υδάτων και άρχισε να προβάλλει δικαιώματα επί των υδάτων, και ως εκ τούτου απέρριψε το MoU (*Kibaroglu 2015, 157*). Μία τριμερής σύνοδος Τουρκίας-Συρίας-Ιράκ το ίδιο έτος απέβη άκαρπη καθόσον η Τουρκία επικαλέσθηκε μείωση βροχοπτώσεων κατά 46% την τελευταία τριετία για να δικαιολογήσει την άρνηση να αυξήσει τη ροή των υδάτων (*Wilson 2012, 7*). Το 2011 το ιρακινό κοινοβούλιο απείλησε ότι δε θα εγκρίνει το Συμβούλιο Στρατηγικής συνεργασίας των δύο χωρών αν δεν υπογραφεί συμφωνία για το νερό (*Barkey 2011, 672*). Το 2012 το Ιράκ ενέτεινε τη ρητορική του απειλώντας ότι θα προσφύγει στα Ηνωμένα Έθνη για αύξηση της ροής (*Wilson 2012, 3*). Το 2013 η συνεργασία και οι διαβουλεύσεις μεταξύ Τουρκίας-Ιράκ ανεστάλησαν και ξεκίνησαν εκ νέου το 2016/2017 αλλά χωρίς ιδιαίτερη πρόοδο. Η κατασκευή του φράγματος Ilisu ολοκληρώθηκε το 2018 και το πλήρωσή του αναμένεται να έχει σοβαρές συνέπειες για το Ιράκ (*Lossow 2018, 3-4*).

Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Αχμέτ Νταβούτογλου για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τη σημασία του GAP για τις σχέσεις των δύο χωρών, σύμφωνα με την οποία το «Βόρειο Ιράκ συνιστά το νότιο τμήμα του GAP» και με

τον ίδιο τρόπο πρέπει να αυξηθεί η εξάρτηση των Δωδεκανήσων από την ηπειρωτική Μικρά Ασία (Νταβούτογλου 2001, 235). Γενικά η Τουρκία φαίνεται πως χρησιμοποιεί, και διευρύνει όλο και περισσότερο, τον έλεγχο επί των υδάτων προκειμένου να ενισχύσει τον ηγεμονικό της ρόλο και απέναντι στο Ιράκ. Υπονομεύει την κυριαρχία του Ιράκ και αυτό φαίνεται και στη διαχείριση των υδάτινων πόρων, εκμεταλλεόμενη την αδύναμη κατάστασή του όπως προέκυψε από τις μακροχρόνιες και καταστροφικές συγκρούσεις. Η πολιτική ηγεσία της χώρας φαίνεται μην τρέφει αυταπάτες για τις ηγεμονικές προθέσεις της Τουρκίας και τους κινδύνους που αυτές εγκυμονούν για τη χώρα της. Σύμφωνα με τον ιρακινό Υπουργό Υδάτινων Πόρων Hassan al-Janabi η πτώση των επιπέδων του νερού κατά 40% οφείλεται κατά κύριο λόγο σε υποδομές της Τουρκίας. Ο Ahmed al Jabougi, μέλος της Επιτροπής Εξωτερικών του ιρακινού Κοινοβουλίου, δήλωσε ότι «η έλλειψη νερού στον Τίγρη και στον Ευφράτη είναι το πιο επικίνδυνο ιστορικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει το Ιράκ εξ αιτίας των φραγμάτων που κατασκευάζει η Τουρκία» (Abdulkader 2018). Αν και το πρόβλημα των υδάτων δεν είναι καινούργιο, φαίνεται πως αποκτά νέο ενδιαφέρον τώρα που το Ιράκ προσπαθεί να ανακάμψει από πολυετείς πολέμους, κυρώσεις και άλλους παράγοντες (Barkey 2011, 663,)

Το GAP και οι Σχέσεις της Τουρκίας με τη Συρία

Τα πράγματα όσον αφορά τη Συρία είναι πιο περίπλοκα, δεδομένου ότι η εξάρτησή της από τα νερά του Ευφράτη και την αγροτική οικονομία είναι μεγαλύτερη σε σχέση με το Ιράκ, αφού δεν διαθέτει τα πετρελαϊκά κοιτάσματα του τελευταίου. Επιπλέον οι διακυμάνσεις από τις οποίες διέρχονται οι σχέσεις της με την Τουρκία είναι πιο έντονες και ταραχώδεις, από την εποχή που ξεκίνησε η κατασκευή του GAP μέχρι σήμερα. Οι Τούρκοι πολιτικοί από τα πρώτα χρόνια ανάπτυξης του προγράμματος δηλώνουν «άφοβοι» στις απειλές της Συρίας και την κατηγορούν για υποστήριξη της τρομοκρατίας, καθώς και για αντι-Τουρκική προπαγάνδα όταν εκφράζει ανησυχίες για τη μόλυνση του νερού από λιπάσματα και φυτοφάρμακα (Frankel 1991, 280-281).

Πάντως το ζήτημα της διαχείρισης των υδάτων φαίνεται πως διαπλέκεται με όλα τα διμερή προβλήματα, συμπεριλαμβανομένου αυτού της Αλεξανδρέτας.

Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η άρνηση της Συρίας να υπογράψει συμφωνία με την Τουρκία, με την οποία θα αναγνώριζε τα δικαιώματα της τελευταίας στον ποταμό Ορόντη³ με αντάλλαγμα τη διανομή των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη, διότι ο εν λόγω ποταμός διέρχεται από την Αλεξανδρέττα και η συμφωνία θα συνιστούσε έμμεση αναγνώριση της τουρκικής κυριαρχίας. Για τον ίδιο λόγο αποσύρθηκε από διαπραγματεύσεις με την Τουρκία για το νερό το 1998 (*Magued 2017, 6-7*). Πράγματι, η άρνηση της Συρίας να αναγνωρίσει την κυριαρχία της στην Αλεξανδρέττα φαίνεται πως πάγωσε τις διαπραγματεύσεις για την ποσότητα των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη (*Radin 2018, 4*). Σε κάθε περίπτωση ο συσχετισμός των δύο ζητημάτων δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί.

Κατά πόσο όμως ήταν δικαιολογημένες οι ανησυχίες της Συρίας για τις επιπτώσεις του GAP; Σημαντικές επιπτώσεις από το πρόγραμμα έχουν καταγραφεί και σε αυτήν την περίπτωση. Η υποβάθμιση της ποιότητας του νερού, εξ αιτίας της συγκέντρωσης κοπριάς σε επικίνδυνα επίπεδα, είχε ως αποτέλεσμα να ξεσπάσει επιδημία χολέρας στο Αλέππο το 1989. Όταν η Τουρκία το 1990 διέκοψε τη ροή του Ευφράτη για ένα μήνα, για να γεμίσει ο ταμιευτήρας του φράγματος Ατατούρκ, η δυνατότητα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από το φράγμα της Ταqba μειώθηκε στο ένα δέκατο από προηγουμένως, με αποτέλεσμα να υπάρξουν σοβαρά προβλήματα ηλεκτροδότησης σε πόλεις της Συρίας και κατ' επέκταση στην οικονομία της. Επιπλέον υπήρχαν σημαντικές επιπτώσεις στην αγροτική παραγωγή, στα συστήματα άρδευσης και στους υδροβιότοπους του Ευφράτη. Γενικά τη δεκαετία του 1990 η Συρία αναγκάστηκε να θέσει εκτός λειτουργίας επτά από τις δέκα τουρμπίνες του φράγματος της Ταqba εξ αιτίας της μείωσης της ροής του Ευφράτη (*Winslett 2015, 294-295*). Προφανώς το γεγονός ότι το κλείσιμο του φράγματος έγινε με μικρή προειδοποίηση ενέτεινε ακόμη περισσότερο τα προβλήματα (*Warner 2008, 282*).

Με τη Συμφωνία του 1987 η Τουρκία υποσχόταν ροή 500 m³/s από τον Ευφράτη προκειμένου να διασφαλιστεί ότι ο (προσωρινός) περιορισμός της ροής με το κλείσιμο του φράγματος Ατατούρκ δεν θα είχε επιπτώσεις στη Συρία και, σύμφωνα με κάποιες πηγές, τήρησε με το παραπάνω τις υποσχέσεις της (*Lorenz*

³ Ορόντης: Ποταμός που πηγάζει από το Λίβανο, διέρχεται από τη Συρία και στη συνέχεια εισέρχεται στην Τουρκία στην περιοχή της επαρχίας της Αλεξανδρέττας και εκβάλλει στη Μεσόγειο.

& Erickson 1999, 8). Όμως το 1989 ο Πρωθυπουργός Οζάλ δήλωσε ότι η Συρία δεν συμμορφώνεται με τη Συμφωνία του 1987 (προφανώς αναφερόταν στην υποστήριξη του PKK καθόσον η συμφωνία συμπεριελάμβανε ζητήματα ασφαλείας), οπότε ούτε και η Τουρκία υποχρεούται να συμμορφωθεί (*Winslett 2015, 295*). Ακόμα και θετικά διακείμενες προς την Τουρκία πηγές παραδέχονται ότι η διακοπή της ροής του Ευφράτη για να γεμίσει το φράγμα Ατατούρκ προκάλεσε ξηρασία στη Συρία (*Magued 2017, 6*). Μάλιστα έχει εκφραστεί και η άποψη ότι οι οικονομικές επιπτώσεις του περιορισμού των υδάτων την περίοδο 2006-2011 αποτελούν σημαντικό αίτιο της εξέγερσης (*Radin 2018, 4*). Η ξηρασία της εν λόγω περιόδου οδήγησε χιλιάδες Σύριους να εγκαταλείψουν την αγροτική δραστηριότητα και να μεταναστεύσουν στα αστικά κέντρα σχηματίζοντας το «στρατό» των άεργων νέων που θα ξεκινούσε την εμφύλια σύρραξη το 2011 (*Yeranian 2018*). Λέγεται μάλιστα ότι η εξέγερση είχε ως αφορμή τη σύλληψη και το βασανισμό μιας ομάδας νέων που έγραφαν συνθήματα κατά διεφθαρμένων τοπικών κυβερνητικών αξιωματούχων, για τη διανομή που έκαναν στους περιορισμένους υδάτινους πόρους της περιοχής τους (*FERGUSSON 2015*).

Σύμφωνα με σημαντικό μέρος της βιβλιογραφίας, η βασική αντίδραση της Συρίας στις συνέπειες του GAP ήταν η υποστήριξη που παρείχε στο PKK έως το 1998, στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί αναλυτικά. Αν και μέχρι το 1997 το αρνιόταν επίσημα, ήταν έντονη η αίσθηση ότι η υποστήριξη του PKK ήταν η αντίδραση της Δαμασκού στον περιορισμό των υδάτων του Ευφράτη (*Morris 1997, 9-10*). Η Συρία φαίνεται να προσπαθούσε να χρησιμοποιήσει την υποστήριξη προς το PKK ως διαπραγματευτικό χαρτί για να διασφαλίσει μεγαλύτερη ροή νερού προς το έδαφός της (*Winslett 2015, 293*). Αυτό ισχυρίζεται και ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας Μεσοút Γιλμάζ το 1998 εκσφενδονίζοντας απειλές κατά της Συρίας (*Καλεντερίδης 2007, 45*). Με μια γενικότερη διατύπωση, η Συρία με την υποστήριξή της σε Κούρδους αντάρτες προσπαθούσε να εξισορροπήσει της υπεροχή της Τουρκίας ως ανάντη κράτος στον Τίγρη και στον Ευφράτη (*Daoudy 2016, 1079*). Η δε κορύφωση της υποστήριξης του PKK έλαβε χώρα ως αντίδραση στο κλείσιμο του φράγματος Ατατούρκ με τις συνέπειες που αναφέρονται παραπάνω (*Magued 2017, 6*). Με άλλα λόγια, η υποστήριξη του PKK ήταν η εναλλακτική επιλογή για να διαρραγεί σοβαρά η υδρογεμονική στρατηγική

της Τουρκίας (*Ozkahraman 2017, 419*). Δημιουργώντας εν δυνάμει απειλές για την υδροδότηση της Συρίας, το GAP προκάλεσε την επιθυμία της Συρίας να ενθαρρύνει τον αποσχιστικό αγώνα του PKK (*Martin 2000, 101*). Γενικά, η υποστήριξη της Συρίας στον κουρδικό εθνικισμό φαίνεται πως εξαρτήθηκε σε σημαντικό βαθμό από την κατάσταση που βρίσκονται οι τουρκοσυριακές διαπραγματεύσεις για το νερό, σύμφωνα με αυτήν την άποψη (*Radin 2018, 4*).

Από την άλλη πλευρά έχει διατυπωθεί η άποψη για την «αντίστροφη» αιτιώδη σχέση, σύμφωνα με την οποία η Τουρκία χρησιμοποίησε τη διαχείριση των υδάτων μέσω του GAP ως μοχλό άσκησης πίεσης στη Συρία προκειμένου να διακόψει την υποστήριξη στο PKK. Βέβαια η Τουρκία ισχυρίζεται ότι η διακοπή της ροής για να γεμίσει το φράγμα Ατατούρκ εντελώς «συμπτωματικά» συνέπεσε με, την υποστηριζόμενη από τη Συρία, έξαρση της δράσης του PKK, αλλά σε κάθε περίπτωση υπενθύμιζε στους κατάντη γείτονες πόσο ευάλωτοι είναι σε εκβιασμούς (*Morris 1997, 10*). Εντούτοις καταγράφεται ότι τα ύδατα του Ευφράτη έχουν χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα ως μέσο πίεσης για την υποστήριξη που παρείχε η Συρία στο PKK, αλλά και λόγω των διεκδικήσεων της Συρίας στην Αλεξανδρέττα (*Ντόκος 2001, 79*). Μάλιστα γίνεται λόγος ευθέως για χρήση του νερού ως εργαλείου, ή ακόμα και ως όπλου, κατά της Συρίας εξ αιτίας της υποστήριξης που παρέχει στο PKK (*Selby 2005, 341*).

Όπως είδαμε, οι σχέσεις της Τουρκίας με τη Συρία αρχίζουν να βελτιώνονται μετά το 1999, με τη σύλληψη Οτσαλάν, και ιδιαίτερα μετά το 2002 με την άνοδο του AKP και την εγκαινίαση της πολιτικής των «μηδενικών προβλημάτων». Η αλλαγή αυτή έχει συσχετιστεί ποικιλοτρόπως και με τη διαχείριση των υδάτων, ένας τομέας στον οποίο έχει διαπιστωθεί η ανάγκη συνεργασίας και συντονισμού λόγω αυξανόμενων αναγκών αλλά και της κλιματικής αλλαγής (*Kibaroglu 2015, 164*). Διάφοροι λόγοι οδήγησαν στη βελτίωση των σχέσεων, αλλά όσον αφορά τη διαχείριση των υδάτων και το GAP έχουν επισημανθεί τα εξής: για την Τουρκία, ως προς το κουρδικό, είδαμε ότι ούτε την αναμενόμενη «ανάπτυξη» έφερε ούτε έγινε αποδεκτό από τους Κούρδους με ενθουσιασμό. Επιπλέον βρήκε νέες πηγές κάλυψης ενεργειακών αναγκών (π.χ. αγωγοί πετρελαίου από πρώην σοβιετικές χώρες, φράγματα σε άλλους ποταμούς

κλπ), οπότε μπορούσε να επιτρέψει τη διέλευση, και επέτρεψε, περισσότερου νερού προς τη Συρία. Από την άλλη πλευρά η νέα ηγεσία της Συρίας, ο Μπασάρ Αλ Άσαντ που διαδέχθηκε τον πατέρα του το 2000, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι στηριζόταν λιγότερο στον αγροτικό σουνιτικό πληθυσμό για την «ασφάλεια του καθεστώτος» του και περισσότερο στο κόμμα Μπάαθ και στις δυνάμεις ασφαλείας, ενώ η ανάπτυξη της υπαίθρου στηριζόταν λιγότερο στην αγροτική οικονομία, με αποτέλεσμα η μείωση της ροής των υδάτων λόγω του GAP να μην θεωρείται πλέον τόσο σοβαρό πρόβλημα (*Winslett 2015, 297-299*). Με άλλα λόγια, και οι δύο χώρες βρήκαν άλλα μέσα για να υποκαταστήσουν τη χρήση των υδάτων του Ευφράτη και επομένως μειώθηκε η σημασία της μετατροπής του θέματος σε ζήτημα ασφαλείας [securitisation] (*Winslett 2015, 296*).

Πράγματι με την αποκατάσταση των σχέσεων ξεκινά πολύπλευρη συνεργασία η οποία, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνει και τη διαχείριση των κοινών υδάτινων πόρων (*Daoudy 2016, 1091*). Από το 2002 καθιερώθηκαν ετησίως δύο τακτικές συναντήσεις για τη διαχείριση των υδάτων και το κουρδικό ζήτημα. Η Συρία συμφώνησε στην κατασκευή του «Φράγματος της Φιλίας» στον ποταμό Ορόντη αναγνωρίζοντας έμμεσα την τουρκική κυριαρχία στην Αλεξανδρέττα. Η Τουρκία διεξήγαγε σεμινάρια για την Συριακή αρμόδια υπηρεσία GOLD (General Organization for Land Development) και ανέλαβε αναπτυξιακά προγράμματα σε υπανάπτυκτες περιοχές της Συρίας μέσω Συμφωνίας που υπεγράφη μεταξύ GAP και GOLD το 2002, η οποία αφορούσε σε συνεργασία στην άρδευση και στον καθαρισμό του νερού. Από το 2005 ξεκίνησαν προγράμματα ακαδημαϊκής συνεργασίας για την περιφερειακή ανάπτυξη σε τεχνικό και κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες σε νερό. Το 2007 υπεγράφη Συμφωνία για την ίδρυση ενός Ινστιτούτου των Υδάτων για καλύτερη αξιοποίηση των διασυνοριακών υδάτων στο οποίο συμμετείχαν ειδήμονες από Τουρκία, Συρία και Ιράκ (*Magued 2017, 16-17*). Τέλος, το 2009 υπεγράφη MoU, ανάλογο με αυτό που είχε υπογράψει το ίδιο έτος η Τουρκία με το Ιράκ, για την ανάπτυξη και προστασία των υδάτινων πόρων του Τίγρη, του Ευφράτη και του Ορόντη (*Kibaroglu 2015, 157*).

Η επιδείνωση των διμερών σχέσεων με τις εξεγέρσεις της «Αραβικής Άνοιξης» και η επακόλουθη διακοπή διπλωματικών σχέσεων το 2011 συμπαρέσυραν και τα ζητήματα των υδάτων. Το MoU του 2009 φυσικά δεν ετέθη ποτέ σε ισχύ λόγω της κατάστασης που ακολούθησε (*Kibaroglu 2015, 157*). Την περίοδο 2012-2016 αναβιώνουν ζητήματα αντιπαράθεσης μεταξύ Τουρκίας-Συρίας συμπεριλαμβανομένου αυτού της διαχείρισης των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη. Οι υλικές σχέσεις αλληλεξάρτησης που διαμορφώθηκαν την περίοδο της ύφεσης και συνεργασίας διαλύθηκαν και οι πολιτικές ελίτ άρχισαν να συγκρούονται για ζητήματα όπως, μεταξύ άλλων, το νερό (*Daoudy 2016, 1075 και 1092*).

Σημαντική παράμετρος του συριακού εμφυλίου, στον οποίο όπως είδαμε η Τουρκία έχει εμπλακεί αρκετά ενεργά, είναι και η πρόσβαση στους υδάτινους πόρους και η χρήση του νερού ως όπλου. Από το 2012 και μετά όλοι οι αντιμαχόμενοι στη Συρία, ήτοι οι δυνάμεις του καθεστώτος Άσαντ, ο λεγόμενος «Ελεύθερος Συριακός Στρατός» (FSA), αλλά και το αποκαλούμενο Ισλαμικό Κράτος (IK), ανταγωνίζονται για τον έλεγχο των φραγμάτων στον Ευφράτη προκειμένου να δύνανται να προκαλέσουν διακοπές υδροδότησης και ρεύματος στους αντιπάλους τους. Σοβαρές υποψίες διατυπώθηκαν ότι η Τουρκία θα χρησιμοποιούσε το νερό σαν όπλο, λαμβάνοντας υπόψη την τουλάχιστον ανεκτική στάση της απέναντι στο ΙΚ (*Scheumann, 2014*). Σύμφωνα με τον Marcus King, ειδικό στην περιβαλλοντική ασφάλεια στο George Washington University, η Τουρκία το 2014 ακύρωσε μονομερώς τη Συμφωνία [προφανώς του 1987], καθόσον η ροή διέλευσης στον Ευφράτη μειώθηκε από τα 500 στα 200 m³/s (*Yeranian 2014*).

Πηγές φίλα προσκείμενες προς το συριακό καθεστώς κατηγόρησαν την Τουρκία ότι διέκοψε τη ροή του Ευφράτη την άνοιξη του 2014, με αποτέλεσμα η στάθμη της λίμνης Άσαντ, του ταμιευτήρα του φράγματος της Taqba, να μειωθεί κατά 6 μέτρα ενώ τον έλεγχο του φράγματος είχε το ΙΚ (*Callum 2014*). Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τη συριακή αντιπολίτευση, η συγκεκριμένη πτώση της στάθμης των υδάτων οφείλεται στο ΙΚ, ενώ η ροή από την Τουρκία μειώθηκε μόνο προσωρινά για 3 ημέρες, πιθανόν για λόγους συντήρησης και επισκευών, και η

μείωση αυτή δε θα μπορούσε να προκαλέσει τέτοια πτώση της στάθμης (*Chudacoff 2014*). Κουρδικές πηγές αναφέρουν ότι το Φεβρουάριο του 2017 η Τουρκία διέκοψε τη ροή των υδάτων του Ευφράτη, με αποτέλεσμα να προκληθούν σοβαρά προβλήματα υδροδότησης και ηλεκτροδότησης σε σημαντικά αστικά κέντρα στις περιοχές που ελέγχονται από Κούρδους (*Webb 2017*). Αντίστοιχα δημοσιεύματα κουρδικής προέλευσης καταγγέλλουν δραστικό περιορισμό της ροής του Ευφράτη και το 2018, με σοβαρές επιπτώσεις στην αγροτική παραγωγή και την ηλεκτροδότηση (*ANF NEWS 2018*).

Πέραν από την όποια, πραγματική ή υποτιθέμενη, χρήση του νερού ως όπλου εκ μέρους της Τουρκίας για να επηρεάσει έμμεσα την έκβαση του εμφυλίου πολέμου στη Συρία, η διαχείριση των υδάτων φαίνεται να σχετίζεται και με τις άμεσες στρατιωτικές επεμβάσεις στις οποίες έχει προβεί το 2016 και το 2018, όπως έχουμε δει. Το Φεβρουάριο του 2016 η Τουρκία, στο πλαίσιο της αρχής της «αυτοάμυνας», προειδοποίησε το YPG θέτοντας ως «κόκκινη γραμμή» τη διέλευση των δυνάμεών του δυτικά του Ευφράτη (*Parlar Dal 2016, 1414*). Η «προειδοποίηση» έγινε όταν οι Κούρδοι μαχητές της Ροζάβα προέλαυναν στη δυτική όχθη του ποταμού απελευθερώνοντας, μεταξύ άλλων, το φράγμα Tishrin και άλλες περιοχές γύρω από τον ποταμό. Η επιχείρηση «Ασπίδα του Ευφράτη» από τις Τουρκικές ΕΔ τον Αύγουστο του 2016, με τη μάλλον καθόλου τυχαία ονομασία να αναδεικνύει τη σημασία του ποταμού, φαίνεται πως είχε ως στόχο και την απώθηση των Κούρδων ανατολικά του ποταμού ώστε η νεοσύστατη αυτόνομη κουρδική οντότητα να στερηθεί του ελέγχου σημαντικών υδάτινων πόρων ζωτικής σημασίας (*Ozkahraman 2017, 422*).

Τέλος, η δεύτερη εισβολή της Τουρκίας στη Συρία τον Ιανουάριο του 2018, η επιχείρηση με την ονομασία «Κλάδος Ελαίας», φαίνεται πως σχετίζεται κατά κάποιο τρόπο και με τη διαχείριση υδάτινων πόρων, αν και δεν διεξήχθη σε περιοχή πλησίον του Ευφράτη. Από την πόλη του Afrin και αστικό κέντρο της περιοχής, διέρχεται ο ομώνυμος ποταμός ο οποίος πηγάζει από την Τουρκία και καταλήγει στον ποταμό Ορόντη στην Αλεξανδρέττα. Ο ποταμός αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή υδροδότησης, άρδευσης και ηλεκτροδότησης της περιοχής μέσω του φράγματος στη λίμνη Maydanki. Η κουρδική διοίκηση της *de facto*

αυτόνομης περιοχής της Ροζάβα καταγγέλλει εκτεταμένες καταστροφές στις υποδομές του φράγματος από τουρκικές αεροπορικές επιδρομές τον Ιανουάριο του 2018, στο πλαίσιο της Επιχείρησης (*Democratic Self-Administration in Rojava 2018*). Ο εκπρόσωπος του YPG κατήγγειλε ότι όταν οι τουρκικές δυνάμεις, μαζί τον FSA, κατέλαβαν το φράγμα και τις υποδομές του διέκοψαν την υδροδότηση στο Αφρίν, προκειμένου να διευκολύνουν προφανώς την κατάληψή του (*Ashawi 2018*). Από την άλλη πλευρά οι Τούρκοι ισχυρίζονται ότι τις ζημιές στο φράγμα προκάλεσαν οι «τρομοκράτες» του YPG/PKK και υποσχέθηκαν ότι μετά την «απελευθέρωση» θα επανέλθει σύντομα η λειτουργία του (*Anadolu Agency 29/3/2018*). Σε κάθε περίπτωση, είναι μάλλον βέβαιο ότι ο έλεγχος επί των υδάτινων πόρων αποτελεί ζωτικής σημασίας παράμετρο της τουρκικής επιχείρησης, ενώ με την επέμβαση η Άγκυρα ενισχύει ακόμη περισσότερο την υδρολογικά πλεονεκτική της θέση επεκτείνοντας τον έλεγχό της στην κοιλάδα του Τίγρη και του Ευφράτη (*Lossow 2016, 3*).

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι το GAP, και η διαχείριση των κοινών υδάτινων πόρων γενικότερα, φαίνεται πως σχετίζεται άμεσα με την «ασφάλεια» της χώρας σε σχέση με τη Συρία, τουλάχιστον όπως αντιλαμβάνεται την ασφάλεια το τουρκικό καθεστώς. Η δυνατότητα άσκησης επιρροής στα γειτονικά «πρώην οθωμανικά» εδάφη, ή με άλλα λόγια η δυνατότητα παρέμβασης στα εσωτερικά τους, αποτελεί βασική απαίτηση για την εξωτερική «ασφάλεια» της Τουρκίας με αυτήν την έννοια. Ο έλεγχος και η ικανότητα περιορισμού κατά βούληση των υδάτινων πόρων από τους οποίους εξαρτάται η Συρία ισχυροποιούνται σημαντικά μέσω του GAP, ενώ το χαρτί των υδάτων χρησιμοποιείται σε όλες τις περιπτώσεις ως μέσο πίεσης: στο ζήτημα της Αλεξανδρέττας, στην υποστήριξη του PKK και πιθανότατα και στην επέμβαση στο συριακό εμφύλιο, προκειμένου να εγκαθιδρυθεί ένα φιλικά προσκείμενο προς την Τουρκία καθεστώς. Από την άλλη πλευρά είναι πιθανόν η Συρία να προσπάθησε να αντιμετωπίσει την τουρκική (υδρο)ηγεμονία μέσω ενίσχυσης των Κούρδων, καθόσον ο συσχετισμός δυνάμεων αποβαίνει διαρκώς εις βάρος της. Όμως η ουσία του ζητήματος αφορά τις ηγεμονικές φιλοδοξίες μιας αναδυόμενης περιφερειακής δύναμης που εκμεταλλεύεται τα κενά ισχύος και τις ανακατατάξεις της περιοχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η σύγχρονη αντίληψη περί της ασφάλειας ενός κράτους, ή της «εθνικής ασφάλειας», ως όρος επιβίωσης είναι αρκετά ευρύτερη από την άμυνα ή την απλή διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας. Τα όρια μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας είναι δυσδιάκριτα, δικαιολογούνται επιθετικές ή «προληπτικές» ενέργειες στο όνομα της ασφάλειας, ενώ σημαντική πτυχή της αποτελεί ο έλεγχος και η πρόσβαση σε πόρους ζωτικής σημασίας όπως το νερό. Αν και πιθανότατα δεν αποτελεί από μόνος του «αιτία πολέμου», ο έλεγχος επί των υδάτινων πόρων χρησιμοποιείται ως μέσο άσκησης πιέσεων στο πλαίσιο γεωπολιτικών ανταγωνισμών, ιδιαίτερα σε περιοχές με περιορισμένους υδάτινους πόρους και μεγάλες ανάγκες λόγω κλιματολογικών συνθηκών, όπως η MENA.

Η Τουρκία είναι μία αναδυόμενη περιφερειακή δύναμη σε σημαντική στρατηγική θέση και με τους όρους υλικής ισχύος της να βελτιώνονται διαρκώς, ιδιαίτερα σε σχέση με τους Άραβες γείτονές της (Συρία και Ιράκ) οι οποίοι τα τελευταία χρόνια αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα λόγω εξωτερικών επεμβάσεων και εσωτερικών συγκρούσεων. Στο πλαίσιο αυτό φιλοδοξεί να διαδραματίσει ηγετικό / ηγεμονικό ρόλο στην περιοχή, και η φιλοδοξία αυτή ενδύεται το αφήγημα της αναβίωσης ενός εξιδανικευμένου οθωμανικού παρελθόντος. Η επιβολή ηγεμονίας στις γειτονικές της χώρες γίνεται αντιληπτή από την Τουρκία ως όρος επιβίωσης και προϋπόθεση ασφαλείας.

Στο εσωτερικό μέτωπο η Τουρκία αντιμετωπίζει πρωτίστως το κουρδικό αποσχιστικό κίνημα στα νοτιοανατολικά της χώρας. Συναφώς, και με βάση την ευρύτερη σύγχρονη αντίληψη περί εθνικής ασφάλειας, ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας – πέραν των εθνοτικών και μειονοτικών ζητημάτων – αποτελούν η οικονομική και κοινωνική υπανάπτυξη στις ανατολικές και νοτιοανατολικές περιοχές η οποία έχει επιπτώσεις στην εθνική ενότητα και στην κοινωνική συνοχή. Επιπλέον, ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας για την Τουρκία, αλλά και για κάθε κράτος, αποτελούν η ενεργειακή αυτονομία και η ασφάλεια τροφίμων.

Η Τουρκία διαθέτει σημαντικό πλεονέκτημα ελέγχοντας μεγάλο μέρος των πηγών του Τίγρη και του Ευφράτη, δύο ποταμούς που αποτελούν τους πλέον

σημαντικούς υδάτινους πόρους για τις γειτονικές της Αραβικές χώρες, τη Συρία και το Ιράκ. Μέσω του Προγράμματος Νοτιοανατολικής Ανατολίας (GAP) η Τουρκία επιχειρεί να εκμεταλλευτεί το πλεονέκτημα αυτό για την επίλυση όλων των ζητημάτων «ασφαλείας» που αντιμετωπίζει στην περιοχή.

Ως προς την εσωτερική διάσταση της ασφάλειας, μέσω του GAP επιδιώκεται η οικονομική ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός της περιοχής και κατ'επέκταση η βελτίωση της κοινωνικής συνοχής. Επιπλέον, δια μέσου των μεγάλων έργων προβάλλεται η ισχύς του κράτους στο εσωτερικό του και εδραιώνεται η εξουσία και κυριαρχία σε περιοχές απομακρυσμένες από τα διοικητικά και οικονομικά κέντρα, όπως είναι οι περιοχές της νοτιοανατολικής Τουρκίας με σημαντικό μέρος του πληθυσμού να ζει σε αγροτικές περιοχές και όχι στα αστικά κέντρα. Πέραν των ανωτέρω, μέσω υδροηλεκτρικών και αρδευτικών έργων ενισχύεται η ενεργειακή αυτονομία και η ασφάλεια τροφίμων της χώρας αντίστοιχα.

Ειδικά με το κουρδικό ζήτημα, το σημαντικότερο πρόβλημα εσωτερικής ασφάλειας της Τουρκίας, το GAP φαίνεται πως σχετίζεται ποικιλοτρόπως. Αφενός τα «αναπτυξιακά» προγράμματα του GAP αποσκοπούν στην ενσωμάτωση ή αφομοίωση του κουρδικού πληθυσμού της περιοχής, προκειμένου να μειωθεί η επιρροή αποσχιστικών «τρομοκρατικών» δυνάμεων (βλ. ΡΚΚ). Αφετέρου τα διάφορα έργα, όπως τα φράγματα και η συνεπαγόμενη κατάκλυση με νερό ολόκληρων περιοχών, φαίνεται πως είχαν ως στόχο, μεταξύ άλλων, την παρεμπόδιση κινήσεων του ΡΚΚ και τον εκτοπισμό φιλικών προς τους αντάρτες πληθυσμών.

Ως προς την εξωτερική ασφάλεια, το GAP φαίνεται προς αποτελεί μέσο άσκησης επιρροής στις γειτονικές της Τουρκίας Αραβικές χώρες, δηλαδή στη Συρία και στο Ιράκ. Η Τουρκία δια μέσου GAP επιχειρεί να ενισχύσει τον επεμβατικό και ηγεμονικό της ρόλο, διαχειριζόμενη κατά βούληση τα ύδατα των ποταμών από τους οποίους εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά η παροχή ύδατος των δύο χωρών. Ουσιαστικά η υδροηγεμονία που επιχειρεί να επιβάλει αποτελεί μέρος των ευρύτερων νέο-οθωμανικών σχεδίων περιφερειακής ηγεμονίας. Ο έλεγχος της ροής των υδάτων, όπως και η δυνατότητα περιορισμού της, λειτουργεί ως μέσο πίεσης συμπληρωματικά με τις απειλές χρήσης βίας και τις στρατιωτικές

επεμβάσεις, αλλά και με τις μορφές άσκησης «ήπιας ισχύος». Η δε δεινή κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει οι δύο χώρες τα τελευταία χρόνια έδωσε στην Τουρκία την ευκαιρία να εδραιώσει ακόμη περισσότερο την υδρογεμονία της.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τελικά είναι άραγε οι «πόλεμοι του νερού» οι κυρίαρχες μορφές διακρατικών και εθνοτικών συγκρούσεων του μέλλοντος; Αν και η κλιματική αλλαγή φαίνεται να εντείνει σταδιακά το πρόβλημα πρόσβασης σε υδάτινους πόρους, ειδικά σε περιοχές υψηλών θερμοκρασιών και ξηρασίας, οι δυσοίωνες αυτές προβλέψεις δεν φαίνεται να επιβεβαιώνονται προς το παρόν. Εντούτοις παρουσιάζει ενδιαφέρον το παράδειγμα της Τουρκίας. Μία χώρα αναδυόμενη περιφερειακή δύναμη με ηγεμονικές φιλοδοξίες, αλλά και ισχυρή «παράδοση» στην άσκηση πολιτικής ισχύος, εκμεταλλεύεται δεόντως τον έλεγχο που ασκεί επί των ποταμών Τίγρης και Ευφράτης, μέσω του GAP, για την άσκηση πιέσεων και την εδραίωση της ηγεμονίας της στην περιφέρεια. Παράλληλα χρησιμοποιεί το ίδιο πλεονέκτημα για την αντιμετώπιση έντονων εσωτερικών ζητημάτων ασφαλείας, δηλαδή το κουρδικού. Το νερό στην προκειμένη περίπτωση φαίνεται πως δύναται να λειτουργήσει ως εργαλείο προβολής ισχύος και ηγεμονικών αξιώσεων.

ΣΥΝΟΛΟ ΛΕΞΕΩΝ: 23.563

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Θεοδωρόπουλος Βύρων, *ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΙ ΕΜΕΙΣ*, Εκδόσεις ΦΥΤΡΑΚΗΣ / Ο ΤΥΠΟΣ Α.Ε., 1988.
2. Καλεντερίδης Σάββας, *Παράδοση Οτζαλάν, η Ωρα της Αλήθειας*, Εκδόσεις ΙΝΦΟΓΝΩΜΩΝ, Αθήνα, 2007.
3. ΝΤΑΒΟΥΤΟΓΛΟΥ ΑΧΜΕΤ, *ΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΒΑΘΟΣ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ*, 2001, μτφ. Ν. Ραπτόπουλος, Εκδόσεις ΠΟΙΟΤΗΤΑ, Αθήνα 2010.
4. Ντόκος Θάνος, *Ο Γεωστρατηγικός ρόλος της Τουρκίας*, Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα, 2001.
5. Abdel-Samad Mounah & Khoury Amal, *Water Scarcity in the Middle East: Balancing Conflict, Development, and Survival in Turkey, Syria and Iraq*, *Journal of Peacebuilding & Development*, 3:1, 2006, σελ. 63-74.
6. Abdulkader Diliman, *Turkey's thirst for power threatens water war with Iraq*, *The Defense Post*, 7 June 2018, (<https://thedefensepost.com/2018/06/07/turkey-water-war-iraq-kurdistan-opinion> τελευταία ανάκτηση 30/10/2018).
7. Abdulrahman Salam Abdulqadir, *Natural resources in Kurdistan and the legitimacy of their exploitation by the regional authority: water, oil and gas*, *International Journal of Environmental Studies*, 74:6, 2017, σελ. 1013-1030.
8. Akkoyunlu Karabekir & Öktem Kerem, *Existential insecurity and the making of a weak authoritarian regime in Turkey*, *Southeast European and Black Sea Studies*, 16:4, 2016, σελ. 505-527.
9. Anadolu Agency, *After terrorist damage, Afrin dam to be working soon*, 29/3/2018(<https://www.aa.com.tr/en/middle-east/after-terrorist-damage-afrin-dam-to-be-working-soon/1102569> τελευταία ανάκτηση 1/11/2018)
10. ANF NEWS, *Turkish state cuts off waters of Euphrates again*, 7 Jul 2018 (<https://anfenglishmobile.com/rojawa-northern-syria/turkish-state-cuts-off-waters-of-euphrates-again-28053> τελευταία ανάκτηση 1/11/2018).
11. Antonelli Marta & Tamea Stefania, *Food-water security and virtual water trade in the Middle East and North Africa*, *International Journal of Water Resources Development*, 31:3, 2015, σελ. 326-342.
12. Ashawi Khalil, *Syria's Afrin cut off from water, thousands displaced*, *REUTERS*, 8 Mar 2018 (<https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria->

[afrin-water/syrias-afrin-cut-off-from-water-thousands-displaced-idUSKCN1GQ0ZR](#)

τελευταία ανάκτηση 31/10/2018)

13. Ayata Bilgin, *Turkish Foreign Policy in a Changing Arab World: Rise and Fall of a Regional Actor?*, *Journal of European Integration*, 37:1, 2015, σελ. 95-112.
14. Barkey Henri J., *Turkey and Iraq: The Making of a Partnership*, *Turkish Studies*, 2011, 12:4, σελ. 663-674.
15. Barrinha André, *The Ambitious Insulator: Revisiting Turkey's Position in Regional Security Complex Theory*, *Mediterranean Politics*, 19:2, 2014, σελ. 165-182.
16. Bengio Ofra, *The "Kurdish Spring" in Turkey and its Impact on Turkish Foreign Relations in the Middle East*, *Turkish Studies*, 12:4, 2011, σελ. 619-632.
17. Bigo Didier, *Internal and External Aspects of Security*, *European Security*, 15:4, 2006, σελ. 385-404.
18. Bilgen Arda, *A project of destruction, peace, or techno-science? Untangling the relationship between the Southeastern Anatolia Project (GAP) and the Kurdish question in Turkey*, *Middle Eastern Studies*, 54:1, 2018, σελ. 94-113.
19. Bilgiç Ali, *Reclaiming the National Will: Resilience of Turkish Authoritarian Neoliberalism after Gezi*, *South European Society and Politics*, 2018.
20. Callum Wood, *Turkey Dries Up the Euphrates*, *The Trumpet*, 11 June 2014 (<https://www.thetrumpet.com/11828-turkey-dries-up-the-euphrates> τελευταία ανάκτηση 31/10/2018).
21. Charountaki Marianna, *Kurdish policies in Syria under the Arab Uprisings: a revisiting of IR in the new Middle Eastern order*, *Third World Quarterly*, 36:2, 2015, σελ. 337-356.
22. Chudacoff Danya, *'Water war' threatens Syria lifeline*, *Al Jazeera*, 7 July 2014 (<https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/07/water-war-syria-euphrates-2014757640320663.html> τελευταία ανάκτηση 30/10/2018)
23. Ciordia Alejandro, *The effects of Kobane in the reconfiguration of the popular geopolitical codes of Turkey's Kurdish movement*, *Turkish Studies*, 2018.
24. Conker Ahmet, *Understanding Turkish water nationalism and its role in the historical hydraulic development of Turkey*, *Nationalities Papers*, 2018.

25. Daoudy Marwa, *The structure-identity nexus: Syria and Turkey's collapse* (2011), *Cambridge Review of International Affairs*, 29:3, 2016, σελ. 1074-1096.
26. Democratic Self-Administration in Rojava-Foreign Affairs Body, *Violations Of The Turkish Occupation By Shelling Cultural Properties And Violating International And Humanitarian Laws*, 10/2/2018.
27. Égré Dominique & Senécal Pierre, *Social impact assessments of large dams throughout the world: lessons learned over two decades*, *Impact Assessment and Project Appraisal*, 21:3, 2003, σελ. 215-224
28. Erickson Edward J. – Lorenz Frederic M., *The Euphrates Triangle: Security Implications of the Southeastern Anatolia Project*, NDU-INSS, Fort McNair, Washington, DC 20, NOV 1999.
29. Federici Vittoria, *The Rise of Rojava: Kurdish Autonomy in the Syrian Conflict*, *SAIS Review of International Affairs*, Volume 35, Number 2, Summer-Fall 2015, σελ. 81-90.
30. FERGUSSON JAMES, *The World Will Soon be at War Over Water*, *NEWSWEEK MAGAZINE*, 24/4/2015 (<https://www.newsweek.com/2015/05/01/world-will-soon-be-war-over-water-324328.html> τελευταία ανάκτηση 1/11/2018).
31. Fjäder Christian, *The nation-state, national security and resilience in the age of globalisation*, *Resilience*, 2:2, 2014, σελ. 114-129.
32. Frankel Norman, *Water and Turkish Foreign policy*, *Political Communication*, 8:4, 1991, σελ. 257-311.
33. Freeman David M. & Angin Zeynep, *Local Irrigation Organization in Turkey's Southeast Anatolia Project (Gap): A Proposal*, *Water International*, 24:2, 1999, σελ. 95-103.
34. Freeman Kevin, *Water wars? Inequalities in the Tigris-Euphrates river basin*, *Geopolitics*, 6:2, 2001, σελ. 127-140.
35. Gupta Joyeeta, *The Watercourses Convention, Hydro-hegemony and Transboundary Water Issues*, *The International Spectator*, 51:3, 2016, σελ. 118-131.
36. Hoffmann Clemens & Cemgil Can, *The (un)making of the Pax Turca in the Middle East: understanding the social-historical roots of foreign policy*, *Cambridge Review of International Affairs*, 29:4, 2016, σελ. 1279-1302.

37. International Institute for Strategic Studies (IISS), *The Russian–Turkish rapprochement*, *Strategic Comments*, 24:2, iv-vi, 2018.
38. Joffé George, *The Impending Water Crisis in the MENA Region*, *The International Spectator*, 51:3, 2016, σελ. 55-66.
39. Kaygusuz Özlem, *Authoritarian Neoliberalism and Regime Security in Turkey: Moving to an ‘Exceptional State’ under AKP*, *South European Society and Politics*, 2018.
40. Kibaroglu Aysegül, *An analysis of Turkey’s water diplomacy and its evolving position vis-à-vis international water law*, *Water International*, 40:1, 2015, σελ. 153-167.
41. Lawson Fred H., *Explaining the Spread of Ethnosectarian Conflict: Syria's Civil War and the Resurgence of Kurdish Militancy in Turkey*, *Nationalism and Ethnic Politics*, 22:4, 2016, σελ. 478-496.
42. Lossow Tobias von, *More than infrastructures: water challenges in Iraq*, *Clingendael-Netherlands Institute of International Relations*, July 2018.
43. Magued Shaimaa, *Turkey’s economic rapprochement towards Syria and the territorial conflict over Hatay*, *Mediterranean Politics*, 2017.
44. Martin Lenore, *Turkey's national security in the Middle East*, *Turkish Studies*, 1:1, 2000, σελ. 83-106.
45. McLean Wayne, *Understanding Divergence between Public Discourse and Turkish Foreign Policy Practice: A Neoclassical Realist Analysis*, *Turkish Studies*, 16:4, 2015, σελ. 449-464.
46. Mearsheimer John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, 2001, μτφ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Εκδόσεις ΠΟΙΟΤΗΤΑ, Αθήνα 2007.
47. Morris Mary E., *Water and conflict in the Middle East: Threats and opportunities*, *Studies in Conflict & Terrorism*, 20:1, 1997, σελ. 1-13.
48. Morris Travis, *Achieving national security: comparing four state security models*, *Police Practice and Research*, 13:2, 2012, σελ. 121-137.
49. Nouredine Mohammad, *Turkey's internal and external challenges: course and limitations*, *Contemporary Arab Affairs*, 1:3, 2008, σελ. 465-470.
50. Ozkahraman Cemal, *Water power: the domestic and geostrategic dimensions of Turkey’s GAP Project*, *Conflict, Security & Development*, 17:5, 2017, σελ. 411-428.

51. Park Bill, *Turkey's Kurdish complex*, *Adelphi Papers*, 45:374, 2005, σελ. 11-27.
52. Parlar Dal Emel, *Conceptualizing and testing the 'emerging regional power' of Turkey in the shifting international order*, *Third World Quarterly*, 37:8, 2016, σελ. 1425-1453.
53. Parlar Dal Emel, *Impact of the transnationalization of the Syrian civil war on Turkey: conflict spillover cases of ISIS and PYD-YPG/PKK*, *Cambridge Review of International Affairs*, 29:4, 2016, 1396-1420.
54. Plakoudas Spyridon, *The Syrian Kurds and the Democratic Union Party: The Outsider in the Syrian War*, *Mediterranean Quarterly* 28:1, March 2017, σελ. 99-116.
55. Radin Jessica L., *Tangled roots: international relations between Syria and Turkey*, *Mediterranean Politics*, 2018.
56. Ripsman Norrin M., *Neoclassical Realism*, *International Relations Theory*, *OXFORD RESEARCH ENCYCLOPEDIAS - INTERNATIONAL STUDIES*, June 2011
(<http://internationalstudies.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-36> τελευταία ανάκτηση 6/11/2018)
57. Scheumann Waltina, *Water and electricity – weapons in the Syrian conflict*, *German Development Institute*, 30 June 2014.
58. Selby Jan, *The Geopolitics of Water in the Middle East: fantasies and realities*, *Third World Quarterly*, 26:2, 2005, σελ. 329-349.
59. Sentas Vicki, *Terrorist Organization Proscription as Counterinsurgency in the Kurdish Conflict*, *Terrorism and Political Violence*, 30:2, 2018, σελ. 298-317.
60. Turkish Ministry of Industry and Technology, *Southeastern Anatolia Project, Regional Development Administration*, (<http://www.gap.gov.tr/en/index.php#> τελευταία ανάκτηση 4/11/2018).
61. Unver I. H. Olcay, *Southeastern Anatolia Project (GAP)*, *International Journal of Water Resources Development*, 13:4, 1997, σελ. 453-484.
62. Waltz Kenneth, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, 1979, μτφ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Εκδόσεις ΠΟΙΟΤΗΤΑ, Αθήνα, 2011.
63. Warner, J., *Contested hydrohegemony: Hydraulic control and security in Turkey*. *Water Alternatives* 1(2), 2008, σελ. 271-288.

64. Webb Whitney, *Syria's Water Cut Off By Turkey Following McCain, Erdogan Meeting*, *Mint Press News*, 3 Mar 2017 (<https://www.mintpressnews.com/syrias-water-cut-off-by-turkey-following-mccain-erdogan-meeting/225483> τελευταία ανάκτηση 31/10/2018).
65. Wilson Lee & Bakker Laurens, *Cutting off the King's head: security and normative order beyond the state*, *Conflict, Security & Development*, 16:4, 2016, σελ. 289-300.
66. Wilson Ryan, *Water Shortage Crisis Escalating in Tigris-Euphrates Basin*, *Strategic Analysis Paper in Future Directions International*, 28 August 2012
67. Winslett Gary, *Substitutability, securitisation and hydro-hegemony: ontological and strategic sequencing in shared river relations*, *Conflict, Security & Development*, 15:3, 2015, σελ. 283-309.
68. Yanarocak Cohen Hay Eytan, *The Cypriotization of Northern Syria*, *The Jerusalem Institute for Strategic Studies*, 20/8/2018 (<https://jiss.org.il/en/yanarocak-the-cypriotization-of-northern-syria> τελευταία ανάκτηση 4/11/2018)
69. Yeranian Edward, *Water Crisis Looms as Syria Military Conflict Winds Down*, *Voice Of America*, 28 August 2018 (<https://www.voanews.com/a/water-crisis-looms-as-syria-military-conflict-winds-down-/4547493.html> τελευταία ανάκτηση 30/10/2018).
70. Zadeh Yoosef Abbas & Kirmanj Sherko, *The Para-Diplomacy of the Kurdistan Region in Iraq and the Kurdish Statehood Enterprise*, *The Middle East Journal*, Volume 71, Number 4, Autumn 2017, σελ. 587-606.
71. Zahra Rahmouni Fatima, *Securitization and De-securitization: Turkey-Syria Relations since the Syrian Crisis*, *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11:2, 2018, σελ. 27-39.
72. Zawahri Neda, *Stabilising Iraq's Water Supply: what the Euphrates and Tigris rivers can learn from the Indus*, *Third World Quarterly*, 27:6, 2006, σελ. 1041-1058.
73. Zeitoun Mark, *The relevance of international water law to later-developing upstream states*, *Water International*, 40:7, 2015, σελ. 949-968.